tarih VE toplum

PARASIZ EKİMİZ
"MEB'USAN HATIRALARI"

2000 TL. (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ **AĞUSTOS 1988**

SAYI 56

İletişim Yayınları

İktisat ve Ahlâk **Ayşe Buğra**
Geleceğin Şimdi Olarak Kavranışı **Dick Howard**
"Aileyi Parçalayacak mıyız" **Lynne Segal**
Epilog
Doğu Avrupa'da 68 **Tanıl Bora**
68 ve Sonrasında Sol Hareket **Murat Belge**
68 Kuşağı Üzerine Bir Deneme **Şahin Alpay**
"Postmodernizm" Aporia ve Logos **Dilek Doltaş**
Karşıt Kültürün Bir Ögesi Olarak Müzik **Halil Turhanlı**
88 Mayısı'ndan 68 Mayısı'na Bakış **Ahmet İnsel**
68 Deneyiminden Bazı Belgeler **Ragıp Zarakolu**

Toplum ve Bilim

41 BAHAR 1988

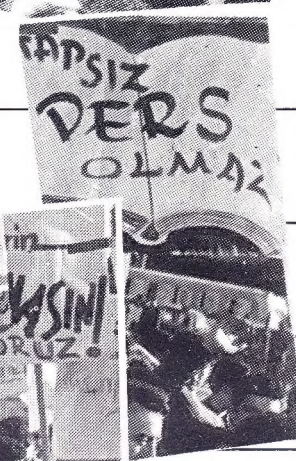

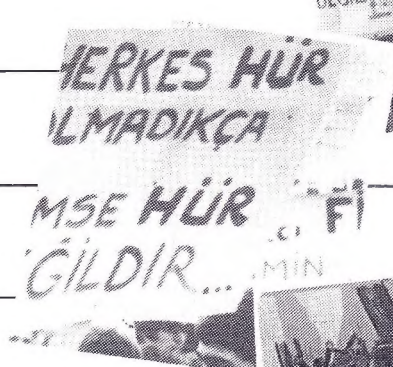

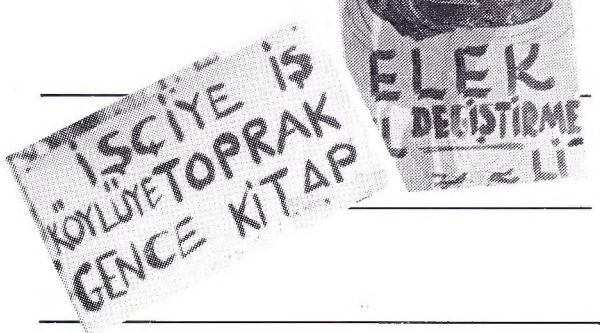

'68 ÖZEL SAYISI

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

METE TUNÇAY
Alman Sol Basını'nda Türkiye Konuları 1919-1920
6

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN
8

ŞERAFETTİN TURAN
Mimar Sinan ve Hassa Mimarları Ocağı
9

NECDET KURDAKUL
Atatürk Sayfası
12

ZEKİ KUNERALP
Günügününe (Temmuz-Ağustos 1958)
15

KEVORK PAMUKCİYAN
Kevork Terzicibaşıyan ve Fuzûlî Hakkındaki Eseri
20

ATİLÂ TÜRK
Seyahatnamelerde İstanbul Osmanlı Emekcileri -I-
23

MURAT BELGE
İstanbul'da Su
31

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
39

VASIF K.KORTUN
Gerome ve İstanbul'daki Dostları
40

METE TUNÇAY
Kapak Resmimiz Üzerine: Yahuda ile Tamar
41

M.ŞEHMUS GÜZEL
1940'larda Öğrenci Dernek ve Eylemleri-II
42

KURTULUŞ KAYALI
Türk İnkılap Tarihi Dersleri'nin Yeniden Şekillenmesi Üzerine
47

KİTABİYAT

İSMAİL ARAR
Trabzon Basını

NAZIM H.POLAT
Tunaya'nın 'Siyasal Partiler'i ve Bazı Cemiyetler Hakkında Ek Bilgiler

GENCAY ŞAYLAN
'İslamiyet ve Siyaset' Kitabı'nın Eleştirisi Üzerine
57

KİTAP DAĞARCIĞI
64

Kapak Resmi: Emil Jean Horace Vernet, *Judah and Tamar,* 1840, 130 x 98 cm., The Wallece Koleksiyonu, Londra.

tarih ve toplum AĞUSTOS 1988 • CİLT 10 • SAYI 56

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge
Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay
Yayın Koordinatörü
Fahri Aral
Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni
Nihat Tuna

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur
Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan
Düzelti
Fatih M. Öztan, Kahar Deniz
Kubilây Yıldırım

Satış Müdürü:
Şeref Gün
Reklam ve Halkla İlişkiler:
Nevgün Birsin
Reklam İçin Telefon:
512 17 32
Ofset Hazırlık:
Perka A.Ş.
Renk Ayrımı: Ebru Grafik
Baskı: Ayhan Matbaacılık
Genel Dağıtım:
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
34400 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

Konur Sk. No: 24/4 06640
Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

857. Sokak İzmiroğlu İşhanı
No.306 35250 Konak-İzmir
Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 24.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 2000 TL.

OKUYUCU MEKTUPLARI

Gözden Kaçanlar

1) Derginin Mayıs 1988 tarihli 53 sayılı nushasında ve 14.270 sayfasında yer alan fotoğrafta, Fuat Köprülü ile Celal Bayar arasında oturan zat, Nuri Özsan, Değil, Dr.Celal Ramazanoğlu'dur.

Celal Ramazanoğlu (1894-1965), Demokrat Partinin kuruluşundan kapatılışına kadar, Yönetim Kurulu üyeliğinde bulunmuş, 1946'dan 1960 yılına kadar, Milletvekili olarak Parlamentoda yeralmıştır. Babaannem bakımından arkabalarımızdan, refikam tarafından dolayı da hısımlarımdandı. Birleşmiş Milletler Teşkilatı mensuplarından olan ve hâlen F.A.O.nun Basın Şefliği görevini yürüten, büyük oğlumun da (Kivre)sidir.

Merhum, Demokrat Partinin kuruluşunda, Çukurova bölgesinde hayli rol oynamış, maddî destekte bulunmuştu. Parti İdare Heyetindeki ihtilafları uzlaştırıcı tutumuyla, halletmekteki tarafsızlığıyla tanınırdı.

2) Aynı derginin 19.275 sayfasında yeralan grup fotoğrafında, teşhis edilemediği için, adları verilmeyen gazeteciler mevcuttur. Bunların çoğu hayattadır. Onlara sorulsaydı, tümünün adlarını bildirirlerdi. Soldan itibaren adları şöyle:

Altemur Kılıç, Ali İhsan Göğüş, Recep Bilginer, Burhan Felek, Adnan Menderes, Mustafa Yücel, Kadri Kayabal, Sadun Tanju.

3) *Tarih ve Toplum*'un Temmuz 1988 tarihli 55 sayılı nushasının 22. sayfasında yeralan (Koleksiyoncunun dağarcığından) başlığı altında yayınlanan fotoğrafın açıklanması *"Lozan konferansı sırasında İsmet Paşa, yabancı gazetecilerle birlikte"* biçiminde verilmiştir. Oysa, fotoğraftaki gazetecilerin hepsi Türk'tür. Soldan İtibaren kimlikleri şöyle:

Vakit gazetesi sahiplerinden Mehmet Asın (US) (1884-1967), *Tanin* gazetesinden İsmail Müştak (Mayakon) (1882-1938), *Akşam* gazetesi sahibi Necmettin Sadık (Sadak) (1890-1953), *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden Mecdi Sadrettin (Saymen) (1901-1980), *Servet-i Fünûn* mecmuası sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz) (1869-1942). Teşhisinde müteredditim olduğum sağdaki fesli zat, Suphi Nuri (İleri)'ye benzemektedir. Bunu oğlundan sorabilirsiniz.

TAHA TOROS/İSTANBUL

Öncelikle Sayın Taha Toros'un yakın ilgisine ve dergide basılan fotoğraflara ilişkin tamamlayıcı bilgilerine teşekkür ediyoruz. Aslında geçen sayımızda Koleksiyoncunun Dağarcığı'ndan köşemizde büyük bir gaf sonucu yeralan "yabancı gazeteci" deyimi için biz de özür dileyecektik. Sayın Toros'un mektubu vesile oldu. Bu arada Sayın Toros'un teşhisinde tereddüt ettiği fesli kişinin de Suphi Nuri İleri olduğunu oğlu Rasih Nuri İleri'nin doğruladığını belirtelim.

Tarih ve Toplum

Ekmekçizâde Hakkında Bir Düzeltme ve Yeni Birkaç Bilgi

DERGİNİZ Haziran 1988 tarihli 54. sayısında yer alan A.Turan Alkan'ın "Cennetle Müjdelenen Bir Zâlim: Ekmekçizâde Ahmed Paşa" başlıklı yazısını zevkle okudum. Ancak yazının hemen başında yer alan bir yanlışı düzeltmek ve Ekmekçizâde Ahmed Paşa hakkında tamamlayıcı bazı bilgiler naklet mek istiyorum.

1. Yazının hemen baş tarafına konulan "Kesb-i yakîne âdem için yoktur ihtimâl / Her itikad akla göre gaaibânedir" beyti, eski şiire âşina olan hemen herkesin kolayca hatırlayabileceği gibi, Muallim Nâci'nin değil, Ziya Paşa'nındır. Adı geçen beyit meşhur "Tercî-i Bend"in 6. beytidir.

2. Yazının başlığında Ekmekçizâde adını görünce, birden yıllar öncesine giderek, Edirne Lisesi'nde okurken hemen her gün önünden geçtiğimiz Eski İstanbul yolu üzerindeki Ekmekçioğlu Kervansarayı'nı hatırladım ve acaba bu kişiyle kervansaray arasında bir münasebet olabilir mi diye düşündüm? Yazıyı dikkatle okuduğum halde, Ahmed Paşa'nın Edirne doğumlu olması dışında Edirne ile herhangi bir münasebeti belirtilmediği gibi, bu kervansaraydan

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu ayki yazılarımız oldukça geniş bir çeşitlilik gösteriyor. Sayın Zeki Kuneralp'ın bundan tam 30 yıl öncesine ait güncesinden başka, Dr. Şehmus Güzel'in geçen sayıdan devam eden 1940'lı yılların gençlik hareketleriyle ilgili incelemesi de yakın dönemler tarihini temsil etmekte. Eski öğrencim Dr. Kurtuluş Kayalı'nın İnkılâp Tarihi öğretimi üstüne polemiğini belki fazla sert bulabilirsiniz, ama eleştirilerinin özünde farklı olduğunu teslim edeceksiniz, sanıyorum.

Necdet Kurdakul dostumuz, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, Ordu'da askerlik şubesi reisliği yapan rahmetli babasına Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgrafın, resmî kaynaklarda yayımlanmış metni ile karşılaştırarak, elindeki özgün belgeden aktarmakta.

Prof.Dr. Şerafetin Turan'ın Mimar Sinan üstüne incelemiş, Sinan Yılı'ndaki en önemli katkılardan biri niteliğinde. Genel yayın yönetmenimiz Murat Belge İstanbul'u bu kere de su açısından keyifli keyifli anlatıyor. Eski doktorlardan Atila Türk'ün denemesi de, yine İstanbul'la ilgili: Seyahatnamelerden yola çıkarak Osmanlı emekçilerini işlemekte. Kevork Pamukciyan dostumuz, Fuzuli ile ilgili yazısında, hocası Şevket Rado'ya rahmet dilerken, hepimizin duygularına da tercüman oluyor.

Bu sayıdaki küçük yazılardan biri, benim bu sayının kapağındaki tabloya dair notum. Biri de Vasıf Kortun arkadaşımızın Gerome-Osman Hamdi ilişkisine değgin yazısı.

Alman sol basınında Türkiye konusu, bu ay da 1920 yılına ait yazının çevirisiyle sürmekte. Koleksiyoncunun Dağarcığından köşemizde, erken Cumhuriyet döneminden ilginç bir Rumca-Türkçe belge sunuyoruz. Yüz Yıl önce Osmanlı Basını'nda Bu Ay sayfalarımızda, yine ilginizi çekeceğini umduğumuz seçmeler var. Bu yaz sıcağında insanın pek iştahı olmaz, ama Geçmiş Şölenlerden aldığımız menü, ağzınızı sulandıracaktır.

Kitabiyat bölümümüzde iki yapıta değiniliyor. Sayın İsmail Arar'ın tanıttığı kitap Trabzon basınına ilişkin. Nazım H.Polat ise yazısında Tunaya'nın anıtsal çalışmalarına eklemeler yapmakta. Yine bu sayıda Gencay Şeylan'ın İ.Kara'nın eleştirisine cevabını bulacaksınız. Kitap Dağarcığı'nda ise Nuri Akbayar arkadaşımızın son çıkan Türk musıkisi kitapları ile ilgili kısa değinmeleri var.

Bu ay parasız ek olarak Doç.Dr. Zafer Toprak'ın yeni harflere çevirdiği 80 yıl öncesinin Meb'usan Hatıraları'nı veriyoruz. Hepinize saygı ve sevgiler sunarım. □

METE TUNÇAY

---

da bahsedilmiyordu. Hemen, Edirne hakkında en iyi kaynaklardan biri olan merhum Osman Nuri Peremeci'nin *Edirne Tarihi*'ni (İstanbul 1939) açtım; tahmin ettiğim gibi, kitabın 89-90. sayfaları arasında bahis konusu edilen Ekmekçioğlu Ahmed Paşa Kervansarayı'nın, adı geçen Ahmed Paşa tarafından yaptırıldığını öğrendim. Halk arasında, karşısındaki Ayşekadın Camii dolayısıyla Ayşekadın Hanı diye de tanınan, ancak bugün cadde üzerindeki bazı dükkânlar dışında avlusu ve içi bir mezbelelik olan kervansaray mevcut kitâbesine göre 1018 (1609) tarihinde Sultan I. Ahmed'in emri ile Defterdar Ahmed Paşa tarafından ser-mimârân-ı hassa Mehmed Ağa ile Edirne mimarı Hacı Şaban Bey'e inşa ettirilmiştir. Yine aynı eserin "Edirne'de Ölen ve Gömülen Büyükler" (s.146-147) bölümünde de Ekmekçioğlu Ahmed Paşa'nın bu kervansaraydan başka Tunca Nehri üzerinde bir köprü ile Yediyol Ağzı'nda bir sebil ve han inşa ettirdiği ve daha birçok hayrâtın sahibi olduğu belirtilmektedir. Bugün halen kullanılan Tunca Köprüsü ile Yediyol Ağzı'ndaki kısmen değiştirilen han ve sebil hakkında da yine *Edirne Tarihi*'nin 80, 92 ve 104-105. sayfalarında bilgi vardır. Ahmed Paşa'nın, *Sicill-i Osmânî*'de olduğu gibi, 1026 (1617) tarihinde öldüğünü kaydeden O.N.Peremeci, ayrıca bazı efsanelere karışan hayatının Nâbî'nin manzum bir hikâyesine de konu olduğunu söyler.

ABDULLAH UÇMAN-İSTANBUL

Düzeltme

EREMYA, Çelebi Kömürciyan'a hasredilen ve Haziran ayında neşredilen yazımızın, 26/354.cü sayfadaki ikinci sütunun başında, beş satır maalesef birbirine karışmıştır. Doğrusu şu şekilde okunacaktır:

> "Zevcesi Huğita ise 1663'de ölmüştür. Üç erkek ve bir kız evlâdı olmuştur. Büyüğü Eremya Çelebi'dir. İkincisi Kevork 1639'da doğup, 16 Ağustos 1703'de vefat etmiştir."

28/356.cı sayfadaki 8.ci eserinin ikinci satırında geçen *"Bajiografi"* kelimesi ise, *"Hajiografi"* olarak düzeltilecektir.

KEVORK PAMUKCİYAN-İSTANBUL

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

TELGRAF

Düğünlerde Aşırı Harcamalar

☐ Bu kere Dahiliye Nezaret-i celîlesinden her tarafa yazılan tahrirâf-ı aliyyede taşralardaki düğünlerin işitilen israfât ve teklifâtının men'iyle kanunen tahdid ve tayin olunan suret ve derecede icrasına müsaade ve dikkat olunması mükerreren icra olunan tebligât ahkâmından olduğu halde yine bazı mahallerce bu halin terk ve tahfif olunmadıktan başka pek ilerisine varılarak sahib-i cemiyet-i düğününün behemehal ilânına ve işbu cemiyete gelecek adamları haline göre birer hediye getirmelerine mecbur etmek gibi birtakım ahval-i gayrı maraziyeye vukûu ihbar olunmakla beraber hatta bu misillû mecburiyetten dolayı hediye getirmeye kudreti olmayanlar dahi şunun bunun koyun ve sığırını sirkat ederek [çalarak] etlik nâmıyla cemiyete getirip zebh ile [boğazlayarak] tenâvül eylemekte oldukları [alıp yedikleri] ve taife-i nisvan ve hususiyle kızların erkeklerle birlikte çalgı çalıp oynamakta bulundukları ve at koşturmak ve değnek [cirit] oynamak ve silâh endaht etmek gibi efalde bulunarak bu yüzden gerek insan ve gerek hayvanca telefât vukû bulmakta idüğü memâlik-i şâhânede icra eylediği seyr ü seyahatinde vâki olan meşhûdâtına [gözlemlerine] dair Hacı Fehim imzasıyla rikab-ı kamer-tâb-ı cenâb-ı cihanbânîye ref' ve takdim edilip havaleten Bâbıâliye gönderilen lâyihanın bir fıkrasında beyan ve hikâye edilmiş ve şu hal şer'en ve aklen ve hikmeten gayr-ı caiz bulunmuş olmağla ve keyfiyet bu kere de her tarafa yazılmağla hükm-i kanun ve tebligat-ı sabıka ahkâmına nazaran ahval-i muharrere-i mezburenin oraca da katiyyen men'iyle ba'd-ez-in adem-i vukû ve tekerrürü zımnında icab edenlere ez-ser-i nev [yeni baştan] tenbihat ve vesâya-i ekide ve şedide [şiddetli ve sağlam öğütler] icrası kat'iyyen tavsiye ve iş'ar buyurulmuştur... (8 Ağustos 1888)

Bürokraside Önlemler

☐ Umum memurin ve ketebe-i maliyyenin saat üç buçuktan ona kadar işleri başında bulunması ve devam etmeyecek olanlar hakkında muamelât-ı kanuniyye icrası devletlu Agob Paşa hazretleri tarafından kararlaştırılarak lâzım gelenlere tebliğ-i madde olunduğu gibi vilâyâttan hesap cetveli göndermeyen defterdarların tahkikiyle başkaca muamelât ifâsı dahi Meclis-i Umûr-ı Maliyyeye havale olunduğu ve bilcümle devâir-i maliyyeye muhavvel [gönderilmiş] evrakın birer hülâsaları tanzim edilip masârif-i muallâkanın miktarı tahkik olunmak üzere idüğü işitilmiştir... (2? Ağustos 1888)

İntihar Girişimi, Kaza ve Tecavüz
Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden

☐ Bî-mekân takımından Kosti nâm şahıs mübtela olduğu sıtma illetinden bîzâr olarak geçen Salı günü kendisini Sarap İskelesinden denize atmış ise de memurîn tarafından görülüp salimen çıkarıldığı ve Kılburnunda Tavşan Sokağından yirmi dört numerolu hânede müste'ciren ikâmet eden Yunan Devleti teb'asından Aleko'nun beş yaşında kızı Manik geçen Çarşamba günü saat dört buçuk reddelerinde mezkur hânede bulunan kuyuya düşüp magruken [boğulmuş olarak] çıkarıldığı ve Galata'da Kalafat Burnunda lenger-endâz [demir atmış] olan Kâmil Kaptan'ın sefînesi tayfasından Rizeli Yusuf ile mahall-i mezkûrda Körükçükapısında Şakir'in kahvehânesinde beytutet eden [geceleyen] Şaban ve refiki diğer Şaban nâm şahıslar geçen Çarşamba günü mezkûr kahvehânede ikâmet eden rençber İbrahim nâm çocuğu iğfal ve bir sandala irkâb ederek [bindirerek] Hatipkapısı İskelesinden açıldıklarında merkum İbrahim'in iki mecidiyesini ahz ü gasb eyledikleri gibi fi'l-i şen'i icrâ etmek [cinsel kötülük yapmak] üzere tehdidâtta dahi bulundukları ihbar ve iddia olunmasına binâen iki Şaban derdest olunarak lâzım gelen muamelenin icrasına ve refikleri Yusuf'un taharrîsine mübâderet olunduğu [aranmasına girişildiği] Beyoğlu Mutasarrıflığı cânibinden alınan jurnallerden müsteban olmuştur... (5 Ağustos 1888)

MUHARRERAT

Ordu Müteahhidinin Hainliği

☐ Dimetokalı Yakup Efendi denilen zât birkaç sene mukaddem kendisinde

Yakup Çavuş namı var iken kendisini denize ilkâ eden [atan] ve magruk olan [boğulan] Mustafa Zeki Efendinin maiyetine yanaşarak hayli para ve haddinden ziyade emlâk peyda etmiş iken, bunca nimet-i devleti feramuş edip [unutup] mâh-ı halin yirmi üçüncü günü saat on bir reddelerinde yarınki gün yani Temmuzun yirmi dördüncü günü asâkir-i Şâhâneye nân-ı aziz vesâire i'tâsını [orduya ekmek vb. vermeyi] tehir edeceğini ekmekçi başı vasıtasıyla Müşir ve Vali Paşalar huzerâtına katiyyen cevap vermesi ve evvelce asla malûmat vermemesi sadakat ve ubudiyyetten muarrâ [kulluktan yoksun] olmasına delildir. Bulunduğu erzak-ı askeriyye taahhüdâtında din ve devletimizin ve umum teb'a-i Şâhânenin ırz ve namus ve mal ve canımızı muhafaza yolunda bulunan din karındaşlarımız asâkir-i Şâhânenin erzaklarına bin türlü hile ve fesadât karıştırarak türlü türlü haysiyet-i insaniyyeye yakışmayacak hareketlerde bulundukları malumdur. Daha doğrusu mumâileyhin her nev'hal ü şânı vâlâ-yı Seraskerîye yazılmış idüğünden iş resmen muhakkaktır [gerçekliği belli olmuştur]... (7 Ağustos 1888)

MÜTENEVVİA

Doktorlar Tartışıyor

☐ Doktor saadetlû Mahmut Celâl Paşadan vârid olan varakadır:

Doktor Mahmut Celâl Paşa mağlub-ı hiddet midir yoksa mağrur-ı muzafferiyet midir? Buraları Doktor fütüvvetlû Yanko Efendinin bed'i buyurdukları [başladıkları] makale pek güzel tayin ve isbat eyleyeceğinden henüz malûm olmayan neticeye muntazır olmayarak verecekleri hükmü şimdiden kabul eylediğimi beyan ederim. Madem ki meselede esas bahis sıhhat-i umumiyedir buna garez-i şahsî mânâsı verilemez. Bâhusus bu zâtların her ikisiyle de muârefe-i kadimem [eski tanışıklığım] yoktur. Fakat meselenin halline değin bir taraftan müdahale vukû bularak tatiline sebebiyet verilmemesini rica ederim. Çünkü benim kimse ile garezim olamaz... (7 Ağustos 1888)

Celâl

Ses Kaydı

"Fennî"

☐ Amerika'da (fonograf) nâm nâkil-i sadâ âletinin mucidi (Mösyö Edison) Paris'teki adamı (Mösyö Gorö)'ye yeni bir fonograf irsal etmiştir [yollamıştır].

İngiliz ve saîr muharrirler işbu fonografı ziyaret ve muayene etmişlerdir.

Yeni fonograf bir adamın sesini tamamiyle taklid eylediğinden söylenilen sözler bu âlet ile nakl olunmaktadır.

Bu suretle yazıya hâcet kalmayıp fonograf ile mukâleme ve muhâbere olunacaktır. Yeni fonografın bir tanesi 125 Frankadır.

İşbu yeni fonografı imâl etmek üzere (New York)'ta elli milyon Frank sermaye ile bir şirket teşkil olunup günde iki bin fonograf imâl edecektir... (9 Ağustos 1888)

Yabancı Sirk Gösterileri

"Beyoğlu'nda Tepebaşı'nda Vâkî Komisyon Bahçesinde"

☐ İşbu 1304 senesi Ağustosunun on birinci Perşembe akşamı yani Cuma gecesinden itibaren her gece saat iki buçukta ve Cuma ve Pazar günleri gündüz dahi saat sekizde (Sirk Menajeri Dümond) ismiyle büyük bir kumpanya (arslan ve bargir ve maymun ve köpek ve merkep ve yabani domuzdan) mürekkeb envâ taaccübe-i şâyân-ı sirk hünerleri ve sâire icra ettirilecektir. (Fiyat) — Localara beş kişilik olup yüz kuruş — Koltuk sandalyesi on beş kuruş — Kanape on kuruş — Üçüncü mevki beş kuruş. Sekiz yaşına kadar çocuklar için üçüncü mevkiden maada her mevkiye nısf [yarım] bilettir... (24 Ağustos 1888)

HARİCİYE

"Rusya'da Kızların Askere Alınması"

☐ Geçende Rusya'da muharebe şayiaları zuhur edip asker ahz olunduğundan yirmi yaşından otuz yaşına kadar olan kızların hıdmet-i askeriyyeye alınacakları rivayet olunmuş ve binâberîn köylüler pek çok telâş ettiklerinden kızlarını tezvic ile [evlendirmekle] hıdmet-i askeriyyeden kurtarmaya şitâbân oldukları Petersburg'tan yazılmıştır!!! (12 Ağustos 1888)

Rusya Afganistan'a Halleniyor

"Vasatî Asya"

☐ Tahran'dan yazıldığına göre Rusya Devleti Semerkant şimendöferini Afganistan hududuna kadar temdid etmek efkârında bulunuyor. Rusyalılar işbu şimendöfer inşaatı, ticaretlerinin tervîci için olduğunu beyan eyliyorlar.

Rusya Vasatî Asya'da pek çok sermaye sarf ettiği halde mukabilinde mikdar-ı kifâye hasılat alamamıştır. Şimendöferin varidâtında masarifine nisbetle olan noksan tezâyüd etmektedir.

Basra Körfezinden Tahran'a kadar şimendöfer imzası için İngiltere'nin projesi mevkî-i icraya vaz' olunduğu halde İngiltere ile Rusya'nın İran'daki rekabeti teceddüd edeceği zannolunmuştur.

İran'da bir dereceye kadar âsayiş hüküm-fermâ olduğundan geçende bazı kabâilin [kabilelerin] isyanına dair olan rivayetler mübalâgadan ârî değil imiş... (15 Ağustos 1888)

İLÂN VE REKLÂMLAR

"Doktor Hulkî"

☐ Doktor Hüseyin Hulki Bey her gün saat on kararlarında Bâbıâlî Caddesinde Eczahâne-i Türkiyye'de bulunup her nev hastalıklara bakmaktadır. Firengi illetini yirmi otuz gün zarfında mide ve bağırsakları bozmaksızın, vücuda hiçbir arıza getirmeksizin cilt altına birkaç kere şırınga ile ilâç idhal ederek teşfiye etmekten [iyileştirmekten] ibaret olan ve Avrupa'nın her tarafında kaffe-i etıbbâ tarafından eski usul müdâvâta [devâ aramaya] bi'f-tercih icra edilmekte bulunup âhiren şehrimizde dahi kemal-i muvaffakiyetle mevkî-i tatbike konulmuş bulunan yeni usul ile icra-i müdâvât edilmektedir. Cuma günleri muhtacîn-i fukaraya meccanen bu usul ile saat yediden on bire kadar bakılmaktadır.

Kan zayıflığı için dahi en yeni keşfiyâttan olan bir âlet ile kan muayene edilerek ve zayıflığının derecesini hasta bile re'yel-ayn [kendi gözüyle] görerek icra-i müdavât edilmektedir.

Müracaat edecek muhtacîn eczahâne-i mezkûrdan akdemce [önceden] duhul numerosu ahz eylemelidir... (6 Ağustos 1888)

Boğaz'da Yalı Bağ Satışı

☐ Kadıkaryesi civarında Fenar Caddesinde Zühdü Paşa Mahallesinde deniz kıyısında bir dönüm üç evlek etrafı taş duvar ile muhât [çevrili] mülk bir kıt'a bağ Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyyesi marifetiyle satılacağından talip olanlar Maliye'de ma-tahrir [yazı ile] Vergi İdaresinin Tahsilât Şubesi hulefâsından Hüseyin Remzi Bey ile mahkeme-i mezkûreye müracaat eylemeleri... (23 Ağustos 1888)

Kayıp Cüzdan

☐ Geçen Pazartesi günü alessabah Köprüden Sirkeci'ye doğru giderken derununda birtakım evrak ve bir kıt'a senet olduğu halde cebimden cüzdan düşüp zâyî olduğundan ve evrak-ı mezkûrenin kimseye fâide ve temettü' verir takımdan olmadığından bunu bulup Sirkeci'deki Viyana Oteline getiren olur ise kendisine ikram olunacağını ilân ederim... (31 Ağustos 1888) ☐

Barudîzâde Mehmet Hasan

Alman Sol Basınında Türkiye
1920

METE TUNÇAY

Die Rote Fahne

Zentralorgan der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)

Begründet von Karl Liebknecht und Rosa Luxemburg

Keine Munition gegen Sowjet-Rußland.

Die Gärung in Polen

Kuruculuğunu Karl Liebkneckht ile Rosa Luxemburg'un yaptığı, Almanya Komünist Partisi'nin (Spartakusbund) Merkez Organı

Kızıl Bayrak 'tan Haberler, Yorumlar, Makaleler

Rote Fahne, 10 Aralık 1920

Türk Sorunu

VRANGEL'İN çöküşü, Türk Kurtuluş Hareketinin Küçük Asya'nın doğusunda kazandığı başarılar ve İngiltere'nin sadık vassalı Venizelos'un düşüşü, İtilâf Devletleri'nin Yakın-Doğu politikasının uğraması beklenen fiyaskonun başlangıcını haber vermişti. Avrupa'daki karşı-devrimci hareketlerin başını çeken Fransa, sadece büyük bir kıvraklıkla bu yeni şartlara kendini uydurmakla kalmıyor, bu yeni şartları, İtilâf Devletleri'nin Yakın-Doğu'daki emperyalizmini kendi açısından olumlu yönde pekiştirebilmeye yönelik bir girişime de âlet ediyor. İngiltere de, bu Fransız girişimlerine kendi dünya politikası ilişkilerinin içinde yer veriyor.

Kırım Cephesi'nin kapanması ve Trans-Kafkasya'daki anti-bolşevik "tampon devletler duvarının" bir halkası olan Ermenistan'ın Türkler tarafından ele geçirilmesi, büyük bir olasılıkla karşı-devrimin askerî kanadının eylem üslerini doğuya, Trans-Kafkasya Kıstağı'na kaydırmasına yol açacaktır*. Bu ise Rusya için, gelecek baharda yeniden düzenlenmesi görevi Romanya'ya düşecek Kırım-Donetz cephesinden daha az tehdit edici değildir. Trans-Kafkasya, Bakû'nun petrol üretimi nedeniyle Şûrâlar Rusyası'nın ekonomik hayatı için son derece önemli olmasının yanısıra, Ortadoğu'ya açılan tüm kara yollarını sinesinde toplamaktadır. Ortadoğu'da devrimin gerçekleştirilmesi ise, Komünist Enternasyonal'in, dünyanın üç kıtasından kuvvet toplayan Avrupa kapitalizmine (adını koymak gerekirse Avrupa kapitalizminin en önemli ve güçlü organı olan Britanya Dünya İmparatorluğu'na) karşı sürdürdüğü savaşta büyük bir önem taşımaktadır.

Öte yandan Fransa, Venizelos rejiminin düşüşünden yararlanarak İtilâf Devletleri'nin Türkiye politikasını tamamiyle değiştirmek yoluna gitmektedir. Bu tashihin amacı, Moskova'ya karşı dostça yaklaşımlar içinde bulunan Türkiye'deki ulusal devrimci hareket ile bu hareketin etkilerinin görüldüğü tüm Müslüman ülkelerin temellerini sarsmak, böylelikle büyük güçlerin sömürge varlıklarını tehdit eden "İslâm ile Bolşevizm arasındaki birliği" ortadan kaldırmak ve zengin tabiî servetlere sahip Küçük Asya'yı dönüşü olmayacak şekilde ve emin olarak Batı Avrupa kapitalizminin sömürü alanına sokmaktır.

Fransa tarafından gündeme getirilen bu yeni Türkiye politikası başarı kazanırsa -ki bu politikanın başarılı olma şansının bulunup bulunmadığını araştırmak bizim görevimiz olacaktır- Türkiye'deki gelişme Dünya Devrimi'nin yayılma sürecinde iki bağlamda birden bir gerileme anlamına gelecektir. Böyle bir gelişme sonucunda bir taraftan

Moskova'dan yayılan devrimci etki, daha şimdiden umut verici bir şekilde için için kaynayan Doğu'da frenlenmiş olacak ve Sovyet Rusya Asya Cephesi'nde yeniden ağır savaşlar yapmaya zorlanacak. Öte yandan kapitalizm, Doğu'daki örgütlenmesini pekiştirmekle Avrupa'daki güç konumunu ve böylelikle yaşamını sürdürme şansını daha kuvvetli bir hale getirmiş olacak. Moskova'dan yayılan ve Türkiye'nin Doğu'da sermaye ile devrim arasında verilmekte olan savaşta yansız bir konum alması sonucunu bir tehdit olarak görüp, bir yandan bu tehditi önlemeye, diğer tarafından da Türkiye'yi kapitalist Milletler Cemiyetinin etki alanına sokmaya yönelik bu politikanın ne derece tehlikeli olabileceği, her kılığa girmeye uygun Britanya emperyalizminin Mısır, Mezopotamya, Hindistan vs. ülkelerde birtakım meşrutî "reformlar" yapmak, göstermelik bir biçimde özerklik tanımak, "Arap devletleri" kurmak, yerlilere hükûmet ve yönetim organlarında yer vermek gibi önlemlerle kendi konumunu pekiştirmek eğilimiyle birlikte gözönüne alındığında daha da açıklık kazanır. Doğu'daki devrimci gelişimin en azından sınırlı bir süre yukarıda belirtilen gerileme tehlikesiyle karşı karşıya kalması olanağını küçümseyemeyiz; iyi örgütlenmiş ve gerekli parasal olanaklara sahip olan kapitalizm, eskiden olduğu kadar şimdi de "divide et impera" (böl ve yönet) politikasının etkili araçlarını elinde tutmaktadır ve böylelikle politik ve sosyal yönden tam olarak olgunlaşmamış bir yöre olan Doğu'da kendi politikasını kabul ettirebilecek güce sahip bulunmaktadır.

"Temps"ın yazdığı gibi, savaşın seyri şimdiye kadar iki kez gösterdi ki, Yunanistan'daki gelişmeler, çok önemli dönüm noktalarının başlangıcını oluşturabiliyor. Bunun ilk örneği 1913'deki "deney"le Kral Konstantin'in Sırbistan'a hıyaneti sonucunda Bulgaristan'ın savaş açması ve böylelikle Rusların İtilâf Devletleri safındaki bağlaşıklarından yalıtılmasıyla Türkiye'nin süi ekli olarak kuvvetlenmesi ve bunun sonucu olarak da Balkanlar'daki genel durumun İtilâf Devletleri aleyhine gelişmesiyle görüldü. Daha sonra da 1918'deki "karşı-deney"le: Konstantin'in Fransız yüksek komiseri Jonnart'ın zorlamasıyla tahttan indirilmesi sonucunda, sarayın (çevirenin notu: Osmanlı Sarayı kasdediliyor) Makedonya ordusunun harekâtının önünün alınması ve başta Bulgaristan olmak üzere Merkez Devletleri'nin tümünün sarsıntı geçirmesiyle. Görüldüğü kadarıyla "Temps" "üç sayısında hayır vardır" demeye getiriyor ve Konstantin'in önümüzdeki günlerde yeniden tahta çıkarılacak olmasının bilinciyle ve batıl bir inanıştan kaynaklanan coşkulu sevinçle haykırıyor: "Artık Doğu'da elimiz kolumuz serbest." Arzu edilen şey, Yunanistan'daki gelişmelerin, İtilâf Devletleri emperyalizminin sürdürdüğü savaşta üçüncü kez "önemli bir dönüm noktasının" başlangıcını oluşturması ve bu dönüm noktasının da İtilâf Devletleri emperyalizminin Doğu'daki konumunu, tehdit edici etkileri görülmeye başlanan devrimci tehlikeye karşı pekiştirici nitelikte olması. Geriye dönen Yunan kralının "hıyanet derecesinde Alman taraftarı olması" da, Fransa için Türk Barış Anlaşması'nı revizyona tâbi tutup yukarıda belirtilen "dönüm noktasını" başlatmak ve böylelikle kendi sömürü alanını güvence altına almak ve hatta daha da genişletmek için arayıp da bulamayacağı bir bahane oluşturuyor.

Millî toprak bütünlüğünü Sèvres Anlaşması'nda öngörüldüğü derecede kapsamlı şekilde ortadan kaldırılmasından vazgeçilmesi ve İtilâf Devletleri'nin Ankara Hükûmeti ile de barış anlaşması yapması yollarıyla Mustafa Kemal Türkiyesi'nin tarafsızlığı sağlanırsa, kapitalist İtilâf Devletleri'nin Menşevik vassalı Gürcistan'dan yararlanmak ve sadece Fransız askerî birlikleri kullanmak suretiyle (ki böylelikle İngiltere'nin, önümüzdeki günlerde Sovyet Hükûmeti ile imzalaması beklenen anlaşmanın şartları hilafına hareket ettiği suçlamasıyla karşı karşıya kalması önlenecektir) Trans-Kafkasya'yı Rusya'ya karşı yeni bir savaş cephesi haline getirmek olanağı yaratılmış olacaktır. Bunun da amacı, Şura Hükûmeti'nin güneydeki uzantısı olan "Kızıl Azerbaycan'ı" ezmek, petrol alanlarını ele geçirmek ve Sovyet Rusya'nın Orta-Doğu ile olan bağıntısını kopartmak olacaktır. Böylelikle İngiltere, Milletler Cemiyeti vasıtasıyla dünya politikası yönünden belirleyici önem taşıyan Batum-Bakû hattını fiilen tek başına kontrolu altına alabilecektir. Ayrıca Kızıl Ordu, Kafkasya Cephesi'ndeki varolma savaşında, haklı bir güven ve umutla beklediğimiz gibi, muzaffer olsa dahi, yeni ve son derece yıpratıcı bir savaşa, savaş donanımı açısından ezici bir üstünlüğe sahip olan ve şu andaki boşluktan diplomatik, askerî ve organizasyon alanlarındaki eksiklerini telâfi etmek için pürtelâş yararlanan Fransız emperyalizminin gelecek baharda Polonya'dan Romanya'ya tüm cephe boyunca kalkması beklenen taarruzları durdurmaya çalışmak zorunda kalacaktır.

Bütün bunlar, Fransız başbakanı Lengues'in Yunanistan'da Konstantin'in tahta dönmesiyle tekrar güncelleşen "Alman tehlikesine" karşı alınması elzem tedbirler diye allayıp pullayıp Londra'daki ortağı Lloyd George'a sunabileceği teklifler. Sovyet Rusya'nın amansız düşmanı ve Doğu'daki kapitalist İngiliz yayılmacılığının vekili konumundaki bu kişinin, için için bu plânların gerçekleşmesi bakımından elinden gelen her türlü yardımı esirgemeyeceği yolundaki kararlığını belirtmesi şüphe götürür mü?

Bütün bunlar gerçekleşirse Sovyet Rusya, varolma savaşımındaki en zorlu engele yaklaşıyor demektir. İngiliz-Fransız ortak yapımı Küçük-Asya'daki karşı-devrim plânlarının gerçekleşmemesi yolundaki haklı beklentilerimize rağmen -bu beklentilerimizin dayandığı temelleri daha sonra açıkça ortaya koyacağız-, şimdilerde Londra'da kotarılan politikanın ya da en azından bu politikayla ulaşılmak istenen sonuçların ilk aşamada gerçekleşmeyeceğini kesinlikle söyleyebilecek durumda değiliz. Bu nedenle Alman proletaryası da Doğu'daki gelişmeleri dikkatle takip etmelidir. Çünkü Sovyet Rusya yeniden hem batıda ve hem de doğuda ölüm-kalım mücadelesine girişmek zorunda kalırsa, insanlığın kaderini etkileyecek olan "Dünya Devrimi'nin zaferi ya da yenilgisi" sorunu, pek kısa bir süre içinde yerini Alman proletaryasının tutumu sorununa, başka bir ifadeyle Alman proletaryasının en nihayet aktif olarak Rusya ile dayanışma içinde omuz omuza ve devrimci bir tutumla büyük savaşa katılma kararını verip vermeyeceği sorununa bırakabilir. Alman proletaryası, olayların yukarıda belirtilen gelişmeyi göstermesi halinde hazırlıklı bulunmak zorundadır.

"Türkiye sorunu" ile ilgili olarak şimdi Londra'da bulunacak çözüm -ama İngiliz-Fransız karşı-devriminin sahne arkasında aranan çözümden söz ediyoruz, kamuoyuna sunulacak olandan değil-, Sovyet Rusya'nın varolma savaşının bundan böyleki seyri ve başarı şansı konularında belirleyici bir rol oynayacaktır. Asya'daki yayılmacılıktan kazanacakları çok şey, Doğu ülkelerinin devrimci başkaldırısı halinde ise kaybedecekleri çok şey olan her iki batılı kapitalist büyük devlet, şimdiye kadar karşı-devrimci bir dayanışma göstererek bütün önemli konularda birlikte hareket ettiler. "Fransa ve İngiltere'nin Doğu'daki çıkarlarının birbiriyle

bağdaşmaz'' nitelikte olduğuna ısrarla dikkati çekenler, olaylara yüzeysel bir biçimde yaklaşanlardır. Hakikaten bu çıkarlar arasında bağdaşmazlık mevcuttur, fakat kuvvetlerin oyunu zannedildiğinden çok daha karmaşıktır. Ancak, emperyalistlerin hareket stratejileriyle ilgili varsayımların kombinasyonları arasında düzenli olarak ve büyük bir zevkle ''İtilâf Devletleri'nin kendi aralarında gerilimlerin ortaya çıkması'' olasılığının rüyasını gören ve bu umutların her defasında birer sabun köpüğü gibi söndüğüne şahit olmak zorunda kalan milliyetçi küçük burjuvalar için, bu karmaşık ilişkileri kavramak olanaksızdır. Dünya kapitalizmine karşı verdiği savaşta olaylara evrensel bir yaklaşımla bakmak zorunda olan ve elindeki mücadele olanaklarının sınırlılığı nedeniyle, Paris ile Londra arasında her sefer olduğu gibi yeniden bir ortak tutum bulunduğunda bu gelişme karşısında hazırlıksız yakalanmak gibi bir lükse sahip olmayan proletarya, gündelik politikanın ufkunun ötesine bakmak ve kapitalist büyük devletlerin ortak ve değişmez tek amaçları olduğuna ısrarla dikkati çekerek, emperyalist güçlerce sergilenen oyunu zamanında gözler önüne sermek zorundadır: Bu amaç, sadece zihinsel alandaki yansımaları dahi Avrupa kapitalizminin üç kıta üzerindeki varlığını ölümcül bir biçimde tehdit eden Rus Sovyet gücünü yok etmektir.

Bu aynı zamanda, şimdilik İngiltere'nin Doğu'daki tutumunu belirleyen düşüncedir. İngiltere, bunun ötesinde bugünden, zamanı geldiğinde Fransız emperyalizmi ile kendisi arasında çıkacak anlaşmazlık konusunda düşünceler üretmektedir. Fakat Fransa'dan daha ileri görüşlü ve temkinli olması nedeniyle, rakibinin şu andaki dünya politikası çerçevesinde uyguladığı emperyalizmi, büyük ölçüde kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmektedir.

Karadeniz ve Ege Denizi çevresindeki durumun değişmesinden sonra da İngiltere'nin uygulayacağı Türkiye politikası, yukarıda belirtilen iki düşüncenin sonuçlarından oluşacaktır.

Explorator [Kâşif ya da Sorgucu]

* Bu makale baskıya verildikten sonra ulaşan, Ermenistan'da bir Sovyet Hükûmeti kurulduğuna ilişkin haber, İtilâf Devletleri'nin Kafkasya'daki başarı şansını çok etkileyecek, ancak bunların amaçlarında bir değişiklik yaratmayacaktır.

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN

چوربا
بورك
باربونيه كاغدده
طانه فرونى
فواغرالى صفوق ييليچ آلاروس
طاوقلى بامیه
زرده
پيلاو
پورتقاللى طاتلى
انواع دوندورمه‌لر
شكرلمه
ميوه

درسعادت فى ٢٠ تموز سنه ٣٢٧

ف. لفلر مطبعه‌سى

Maquet 10 Rue de la Paix

Çorba	Zerde
Börek	Pilav
Barbunya Kâğıtta	Portakallı Tatlı
Dana Fırın	Envaî Dondurmalar
Foigras'lı [Kaz Ciğerli]	Şekerleme
Soğuk Piliç Ala Rus	Meyve
Tavuklu Bamya	

Dersaadet fî 20 Temmuz sene 237 [1911] F. Lefler Matbaası

Mimar Sinan ve Hassa Mimarları Ocağı

ŞERAFETTİN TURAN

ÖLÜMÜNÜN 400. yıldönümü nedeniyle 1988 başından bu yana yurt içinde ve dışında Sinan için birçok törenler yapılmakta, paneller, seminerler düzenlenmektedir. Ne var ki bütün bu etkinliklerde Sinan'a ve sanatına ilişkin yeni buluşlar ve değerlendirmelerden çok, efsaneyle karışık eski bilgiler boyuna yinelenmekte ve övgülerle yetinilmektedir. Abdullah Kuran'ın uzun bir çalışmanın ürünü olan *Mimar Sinan* adlı yapıtı dışında gerçekten de bilimsel bir incelemeye yönelinmediğinden, eski Ebniye Tezkirelerinde verilen rakamlar olduğu gibi aktarılmakta ve Sinan'ın yaptığı eserler, hiçbir mimarın erişemiyeceği sayılara yükseltilmektedir. Şöyle ki onun eseri olarak kabul edilen yapılar, *Tezkire-i Ebniye*'den verilen '312'den başlayarak '447'ye, dahası kimi konuşmalarda '600'e kadar çıkartılmaktadır! Bu durum, Doğan Kuban'ın tanımlaması ile (*Cumhuriyet:* 11 Mayıs 1988) Sinan etrafında bir "Mitos"un yaratılmasına yol açmaktadır. Giderek daha da karmaşık bir içerik kazanan "Sinan Sorunsalı"nı çözebilmek için, bir yandan onun sanatının özelliklerini bütün boyutlarıyla ortaya çıkarmak, öte yandan da onun eseri olarak gösterilen yapıların gerçekte ona ait olup olmadıklarının saptanması gerekmektedir. Sorunun bu ikinci yönü Sinan'ın başında bulunduğu Hassa Mimarları Ocağı'nın görev ve etkinliklerinin gözönüne alınmasıyla aydınlatılabilecektir. Çünkü Sinan'ın olduğu kabul edilen yapıların çoğu, onun başında bulunduğu bu örgütün eseridir, ya da Şehir Mimarları diye anılan yerel ustaların yapılarıdır.

Büyük bir olasılıkla İstanbul'un zaptından sonra kurulmuş olan Hassa Mimarları Ocağı, isminden de anlaşılacağı gibi Padişah'a ve Saray'a bağlı bir birimdi. Yönetim bakımından da, bir tür saray vekilharçlığı yanında devlete ait yapım ve onarım işlerine de bakan Şehremini'ne bağlı idi. Ocağın gerçek başkanı, "Mimar Ağa, Mimar-başı" ya da "Ser-mimaran-ı Hassa" unvanlarıyla anılan başmimar idi. Ocakta ise bir Kethüda ve bir Kâtip'le birlikte sayıları değişen mimarlar ile birer Minareci, Mermerci, Neccar, Sıvacı, Kiremitçi, Taşcıbaşı ve Nakkaş bulunuyordu. Böylece Ocak, yapı işlerinin çeşitli alanlarını temsil eden uzmanlardan oluşan bir üst teknik kurul niteliğini de taşıyordu. En geniş grubu oluşturan Hassa Mimarları "Mülâzım"lık (adaylık)dan yetişmekte olup "Üstad" (Usta) ve "Halife" (Kalfa) diye iki dereceye ayrılıyordu.

Hassa Mimarları Ocağı'nın mevcudu dönemlere ve gereksinimlere göre değişiyordu. 1526'da '18' olan sayının 1633'te '43'e çıktığı görülmektedir. Bunlar arasında din ve ırk farkı gözetilmeksizin Müslüman olmayan usta ve kalfaların da bulunduğu ayrıca vurgulanmaya değer.

Mimarbaşılığa genelde Ocak Kethüdalığı ve Halifeliği ile Suyolu Nâzırlığından atamalar yapıyordu. Ancak günün gereklerine ve kişilerin yeteneklerine göre bu kurala uyulmadığı da oluyordu. Örneğin, XVII. yüzyıl başlarında Mehmed Ağa ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Elhac Ahmed Ağa, Saray Kapucubaşılığından bu göreve getirilmişler, Sinan da Haseki Kapukulu iken Mimarbaşılığa yükseltilmişti. Mimarbaşılık teknik bir görev kabul edildiğinden 1644'e kadar yaşamboyu olarak verilmiş fakat ondan sonra gerektiğinde görev değişikliğine gidilmiştir.

Saray'a bağlı olmakla birlikte İmparatorluk düzeyinde görev üstlenen Hassa Mimarları Ocağı'nın yaptığı işler şöyle sıralanabilir:

1- Saray'a, Hanedan Mensuplarına ve Devlete ait Yapım ve Onarım: [Yeni bir yapım ya da onarım sözkonusu olduğunda, gerekli ilk keşif] Mimarbaşı ya da onun görevlendireceği bir mimar tarafından yapılıyor ve kimi zamanda buna "Resim ve Tasvir" denilen plân ve kroki de ekleniyordu. Yapıma esas olan bu resimler, ileride de kullanılabilir düşüncesiyle mühürlenip saklanıyordu.

Mimarbaşı, keşfi ve resmi yapılan inşaat ya da onarım için gerekli ödeneğin sağlanması için Şehremini aracılığı ile

Sinan'ın ünlü eserlerinden Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii

Defterdarlığa öneride bulunuyor, Defterdar ödenek için Sadrazamın buyrultusunu alıyor ve bunu Başmuhasebeye kayıt ettirdikten sonra bir örneğini de Mimarbaşına gönderiyordu.

Sözkonusu yapım, büyüklüğüne göre Mimarlardan birinin denetiminde yürütülüyor ya da bir Bina Emini atanıyordu. Hak edişler inşaatın gelişmesine göre aralıklarla ödeniyordu. Yapım ve onarım bittiğinde son keşfi yapılıyor ve hesabın kapatılması için Defterdarlığa ilâmda bulunuluyordu. Orada harcama hedefleri ile karşılaştırma yapıldıktan sonra defterin kapatılması için Sadrazam'ın buyrultusuna başvuruluyordu. Eğer söz konusu yapım Padişah adına yapılmış ve giderleri onun tarafından karşılanmış ise son onayın Padişah'tan alınması gerekiyordu.

2- Vakıflara Ait Yapı ve Onarım:

Bazı vakıflarda yeni yapı ya da onarım için vakfiyelerle belirlenmiş mimar ve ustalar bulunmakla birlikte genelde onlarla ilgili inşa ve onarım işleri Hassa Mimarları Ocağından geçiyordu. Örneğin, Fatih Külliyesinde '1' Üstad ve '10' Benna bulunduğu halde, Süleymaniye vakfında, gerektiğinde Sadrazamın onayı alınarak yeteri kadar kişi çalıştırılması öngörülmüştü. Bu çerçevede Sultan Bayezıd camii mütevellisi '5' yeni dükkânın yapılmasını istediğinde, "bizzat üzerine varub, mahalli görüb, ne mikdar akçe ile bina olunacağın tahmin edüb" bildirmesi için Hassa Mimarbaşı Sinan'a 18. VI. 1580 tarihli bir hüküm gönderilmişti.

Yeni bir yapılanma sözkonusu olmadığında bile vakıflardaki onarım Hassa Mimarları Ocağınca denetlenmekte idi.

3- Azınlık Mabedlerinin Onarımları:

Osmanlı yönetiminin titizlikle uyguladığı kurallara göre azınlıkların fetih sırasında varolan mabedler dışında yeni ibadet yerleri yapmalarına olanak bulunmamaktaydı, varolanların onarımları da özel izne bağlanmıştı. Bu nedenle sözkonusu yerlerde onarım gerektiğinde durumun Hassa mimarlarınca keşfedilmesi ve ona göre izin verilmesi gerekliydi.

4- İstanbul'da Şehir Hizmetleri, Yapım ve Onarım:

Başkent İstanbul'da şehiriçi ulaşımı engelleyecek yapılanmaya müsaade etmemek, mabetlere ya da surlara yakın yerlerde inşaat yapılmasını önlemek, içme suyunu sağlayacak kemerleri ve suyollarını yapmak, çevre kirlenmesini önleyecek tedbirleri almak gibi yerel belediye hizmetleri de Hassa Mimarları Ocağının başlıca görevlerindendi. Bu nedenle yapım işlerine bazı kısıtlamalar da getirilmişti. Anayollar üzerinde yapılan Şahnişin ve Çartaklar ile çıkma dükkânlar gidiş gelişi güçleştirdiği için 17.V.1565'te bunların kaldırılması Mimarbaşı Sinan'a emredilmişti. Daha sonraki dönemde (1719) Şahnişinlerin '18' parmağı geçmemesi ve karşılıklı olmaması hükmü getirilmişti. Ayasofya'nın 1573'te yapılan büyük onarımında, cami etrafında sonradan yapılan bütün binaların, odaların ve helâların yıktırılması, sağ ve sol tarafta '35'er arşun genişliğinde boş yerler bırakılması, Medrese etrafındaki yol için de '3' zirâ ayrılması öngörüldüğü gibi, camie zarar verdirenlere ettikleri zararın eksiksiz ödettirilmesi yoluna da gidilmişti.

Ay Kapısı ile Fener Kapısı arasında surlarda yeni bir kapı açılması sözkonusu olduğunda Mimar Sinan'dan gerekli keşfin yapılması istenmişti (1582). Su yollarının yapım ve bakımı dışında Gümrükhane yakınında yeni bir Çeşme yapılması düşünüldüğünde, mevcut suyun Su Nâzırı ve Suyolcularla birlikte ölçülmesi gene Hassa Mimarbaşı Sinan'dan istenmişti (12.IV.1566). Nihayet suyollarının temiz tutulması amacıyla herkesin evlerinde birer kuyu kazdırarak "çirkâbı" (artıksu) oraya dökmesi kuralı getirildiğinde de bunun denetlenmesi İstanbul Kadısı ile birlikte Mimarbaşı Sinan'a emredilmişti.

5- Ordu Hizmetleri:

Hassa mimarları askerî seferde, ordunun geçeceği yerleri açık bulundurmak, gerektiğinde onarmak, köprüler kurmak ve ordugâhı düzenleyip su getirmek gibi görevleri de üstleniyorlardı. Bu amaçla yeteri kadar mimar, benna, neccar vb. elemanlardan bir grup oluşturuluyor ve bunlar Kethüda tayin olunan bir Mimar'ın başkanlığında orduya gönderiliyordu. Nitekim 1584'te Şark Seferi'ne gonderilen gruba Mimarbaşı Sinan, Mimar Süleyman'ı Kethüda olarak seçmişti.

6- Yapı Malzemelerinin Özelliklerinin ve Fiyatlarının Saptanması:

Teknik bir kurul Ocağın bir başka görevi de başkentte yapım ve onarım işlerinin aksamadan yürütülmesi, malzeme sağlanması için gereken önlemleri almak idi. Bu amaçla bazı alanlarda standart malzeme kullanılmasında yarar görülerek bunların cinsleri, özellikleri ve boyutları ayrıntıları ile saptanıyordu. Nitekim 1582 Martında İstanbul'a getirilecek kerestelerin özellikleri inceden inceye belirtilmişti. Fiyatları belli bir düzeyde tutmak ya da mîrî inşaata malzeme sağlayabilmek için kimi durumlarda bunların satıldığı dükkânların kapatılmasından bile çekinilmiyordu. Açılan dükkânlar yüzünden mîrî'ye kireç bulmada sıkıntıya düşüldüğünde Mimar Sinan'a sonradan açılan dükkânların kapatılması emri verilmişti (1577).

7- İşçi Bulunması ve İşçi Ücretlerinin Saptanması:

Külliyelerin yapımı ya da kale ve sur onarımı gibi çok sayıda işçiye gereksinme bulunduğu vakit bunlar da Mimarbaşı ve Hassa Mimarları Ocağınca sağlanıyordu. Bu gibi hallerde Mimarbaşı'nın arzı üzerine genelde Acemi Oğlanlarından ya da Yürük taifesinden yararlanılıyordu. Edirne'deki Selimiye'-

nin yapımında "Türk üzerinde hizmet eden 100 oğlan" kullanılmış, İstanbul hisarının 1584'deki onarımında ise Sinan'ın önerisi ile Tekirdağ yörüklerinden yararlanılmıştı.

Öte yandan inşaatlarda çalışan ustaların ve işçilerin ücretlerinin saptanması da önem taşıyordu. Ücretler, inşaat mevsimine ve para değerinin değişmesine göre ayarlandığından yılda '2'kez saptanıyordu. Genelde Hızır günleri denilen "6 Mayıs - 18 Aralık" tarihleri arasındaki ücretler Kasım günlerinden daha fazla idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da Usta ücretleri Hızır'da '12', Kış aylarında ise '10' akçe olup işçi gündelikleri de buna paralel olarak '6' ve '5' akçe olarak belirlenmişti. Ancak fiyat artışları ve eleman bulma sıkıntısı yüzünden Mimar Sinan'ın arzı ile 1587'de Hızır ve Kasım farkı ortadan kaldırılarak usta ücretleri '16', işçi ücretleri de '8' akçeye yükseltilmişti.

8- Şehir Mimarlarının Denetimi:

Osmanlı teşkilâtında Hassa Mimarları dışında Tersane Mimarları ile Eyalet Mimarları da ayrı birer grup oluşturuyorlardı. Başlangıçta İstanbul dışındaki mîrî inşaat ve onarım için başkentten bir Kalfa ya da Usta görevlendiriliyordu. Örneğin Manisa'da yapılan camiin mimarı Mahmud ölünce Sinan'ın önerisi üzerine Mimar Mehmed '30' akçe ile o hizmete gönderilmişti. Bununla birlikte sayıları giderek artan taşradaki mimarların buradaki yapı ve onarım işlerini üstlendikleri görülmektedir. XVII. yüzyıl başlarında etkin hale gelen eyalet mimarları çoğalınca şehirlerde birer grup oluşturmuşlardı. İçlerinden seçilen başkanları da Mimarbaşı diye anılır olmuştu. Ancak bunların görev alabilmeleri için mimar olduklarını kanıtlamaları, bir ehliyet almaları gerekiyordu. İşte böyle bir ruhsat vermek ve eyalet mimarlarını denetlemek de Hassa Mimarları Ocağının görevleri arasındaydı. Mimarbaşı Sinan'a gönderilen 29 Haziran 1572 günlü hükümde, "ellerine arşın alub mimarlık eden" ehliyetsiz kimselerin yaptıkları evlerin çöktüğü belirtilerek bu gibilere mimarlık ettirilmemesi istenmekteydi.

9- Bilirkişilik:

Başta Mimarbaşı olmak üzere Hassa Mimarları Ocağı mensuplarının yüklendikleri bir başka görev, yapım ve onarım işlerinde başgösteren anlaşmazlıklarda ve Kadılıklara yansıyan davalarda bilirkişilik yapmaktı.

10- Nihayet Hassa Mimarları Ocağı aynı zamanda hizmetçi ya da işbaşı eğitimi yapılan bir okul niteliğini de taşıyordu. Küçük bir ulûfe ile ocağa girenler, Mimarbaşının ve kıdemli halifelerin gözetim ve denetiminde yetişirler ve basamakları aşarak Mimarbaşılığa kadar yükselebilirlerdi. Osmanlı teşkilâtında mimarlık eğitim ve öğretimi yapan bir okul bulunmadığı ve ilk Mühendishane'nin ancak 1734'de açıldığı düşünülecek olursa Hassa Mimarları Ocağının bir öğretim kurumu olmasını doğal karşılamak gerekir. Nitekim XVII. yüzyıl sonlarında düzenli öğretim yapılan Mühendishaneler mezun vermeğe başladıklarında Mimarbaşılığa Mühendishane Halifeliğinden atama yapılmaya başlanmış, mimarların da üçlü öneri ile siçilmeleri yöntemi getirilmiştir.

Giderek etkinliğini yitiren Hassa Mimarları Ocağı, 1831'de Şehreminliği ile birleştirilerek "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü"ne dönüştürülmüştür.

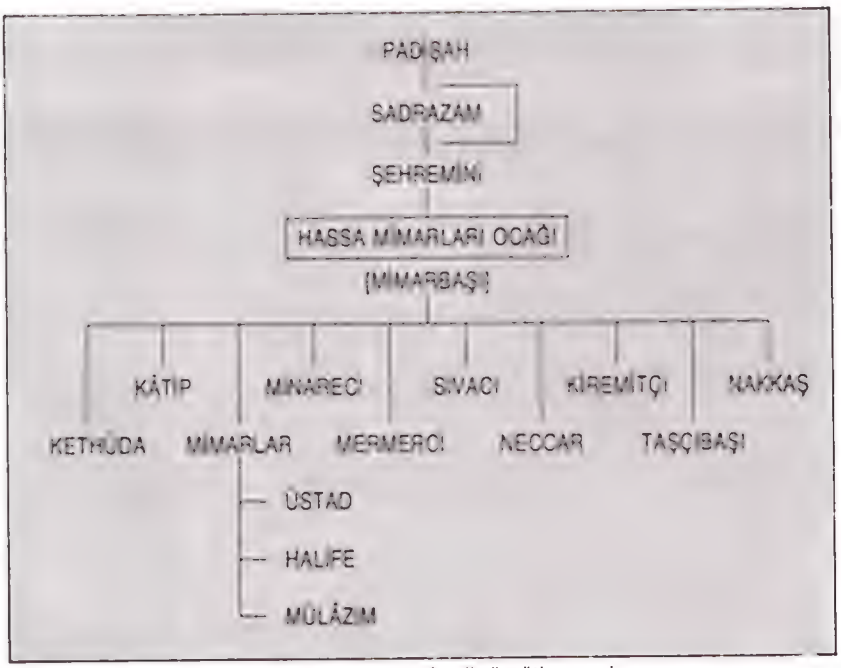

Osmanlı devlet yapısında Hassa Mimarlar Ocağı örgütlenmesi

Hassa Mimarları Ocağı'nın görev ve yetkileri hakkında bu bilgiler gözönüne alındığında, büyük bir teknik kurul olan Ocağın ve Ocak mensuplarının çalışmalarının örgütün başı olan Mimarbaşına bağlanmasının nedenleri kolaylıkla anlaşılabilir. Dolayısiyle Bosna'dan Van'a, Kefe'den Mekke'ye uzanan geniş İmparatorluk düzeyinde ne kadar verimli ve yetenekli de olsa Mimarbaşı Sinan'ın yüzlerce yapıyı gerçekleştirdiğini kabul etmeğe olanak yoktur. Onun yönetiminde yapılan inşaat ve onarımların onun sanat anlayışını yansıtması doğal olmakla birlikte hangi yapıların gerçekten de onun eseri olduğunun saptanması gerekmektedir. Bu konuda Sayın Kuran'ın başladığı değerlendirmelerin arşiv belgelerine de dayanaraktan sürdürülmesi ve Mitos'un çözülmesi önemli bir sorun olarak ortada bulunmaktadır.

Hazırlayan: Necdet Kurdakul

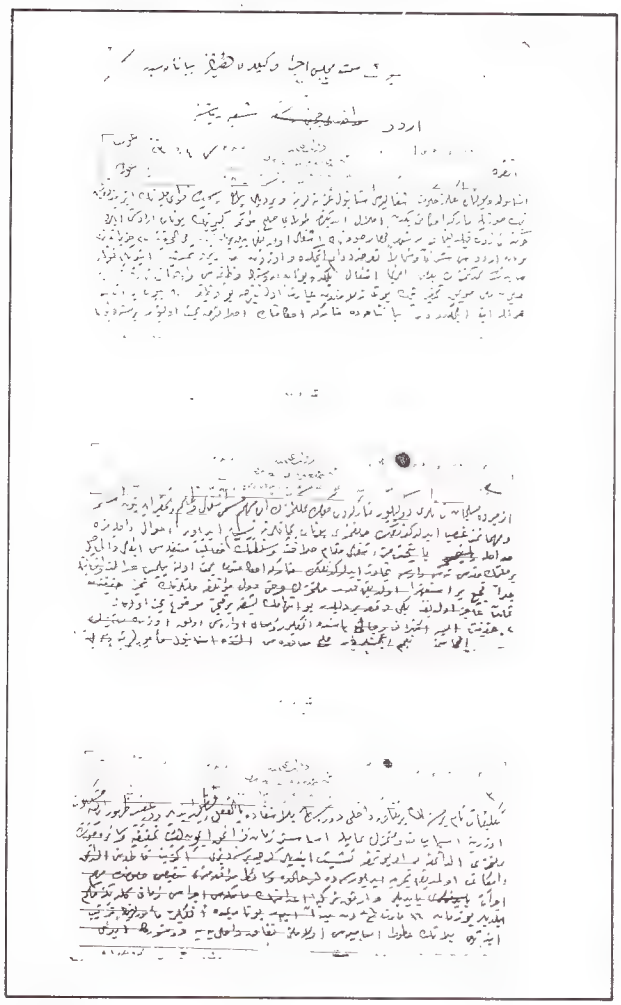

Atatürk 2 Temmuz 1920 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararını Bütün Yurda Bildiriyor

Atatürk'ün Ta'mim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, 1917-1938, (Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, I, 1964)'de yayınlanmış olan bu telgraf Sıvas mahreçli olup aradaki değişiklikler aşağıda gösterilmiştir.

1 "esassız" sözcüğü "imhasına" diye gösterilmiştir. s.342/satır 23.
2 "milletimiz" sözcüğü ilâve edilmiştir. s.342/25.
3 "ediliyorsa da" sözcüğü "eyledilerse de" s.342/26.
4 "evvela" sözcüğü "olan", s.342/29.
5 "İmparatorya" "emperyalizm" şeklindedir, s.342/32.
6 "İtilâf menafiine", s.342/35.
7 "takati" sözcüğü "nakdî" şeklindedir, s.343/4.
8 "İngiliz rüesayi idaresi" s.343/10.
9 "nifak-ı dahiliyeye" deyimi "nifak-ı dahiliye" şeklini almıştır ki bu cümlenin anlamını ters çevirir, yanlıştır, s.343/II
10 "olmak" sözcüğü ilâve edilmiştir, s.343/17.
11 "emeliyle" sözcüğü "zu'mile" olmuştur, s.343/23
12 behemahal sözcüğü yoktur, s.343/31.
13 sermayeleri, "sermaye emelleri" şeklindedir, s.344/10.
14 "mütarekenin", s.344/12.
15 "tevkife" s.344/13
16 "ve diğer milletler" s.344/16.
17 "milletimizin" s.344/17.
18 "muttariden" sözcüğü ilâve edilmiştir s.344/17
19 "gayet haklı", "inayet-i hakla yakın" şeklindedir. s.344/son.
20 Dipnotta şunlar vardır: Mülhakata alınıp alınmadığı sorulmuştur. Müdafaa-i Milliyeye yazılmıştır, devair rüesa-i kiramına ve polis müdüriyet-i valâsına 6 Temmuz 36 yazıldı

Necdet Kurdakul'un babası Mehmet Salih Şehremini, 1919-20 yıllarında Ordu Askerlik Şube Reisi.

Büyük Millet Meclisi İcra Vekileri Hey'eti'nin Beyannamesidir
Mahrec: Ankara
Alındığı Mahal: Ordu Şube Riyaseti'ne Tarih: 4 Saat: 23
Avni

İSTANBUL'DA bulunan İngiliz hükûmet-i işgaliyesi İstanbul gazetelerine verdiği tebliğ-i resmîde Kuvây-i Milliye'nin İzmit'e taarruz etmek suretiyle mütareke ahkâmını yeniden ihlâl ettiğinden dolayı sulh mü'temeri kibrînin (yüksek sulh kongresinin) Yunan ordusunu ileri harekete mezun kıldığı ve Alaşehir, Akhisar, Soma'nın işgal olunduğu bildirilmiştir. Filhakika 22 Hazirandan beri Yunan ordusu şarken ve şimalen taarruza devam etmekte ve uzun müddetten beri tahşit ettiği kuvvetler sayesinde memleketimizin bazı mahallerini işgal eylemekte. Yunan ordusunun vazifesi ve evsâf-ı fârikası Müslüman milletini soymak, tahkir etmek, boğazlamaktan ibaret olduğundan bu vazifeyi de büyük bir vekar-ı hırsla ifa eylemektedir. Beyannamede mütareke ahkâmının ihlâlinden bahsolunuyor. Bir seneden beri İzmir'de Müslüman kanları dökülüyor. Mütarekeden sonra memleketimizin en mühim kısmı işgal ve zulüm ve tecebbür ile mühimmatımız gasb edildikten sonra halkımız Yunan bıçaklarına teslim ediliyor. Ahval-i dahiyemize müdahele, payitahtımız işgal, makam-ı hilâfet ve saltanatın faaliyet-i müstakiliyesi ibtal velhasıl bir milletin mukaddes nesi varsa tecavüz edildikten sonra mütareke ahkâmından bahsolunabilmesi adalet ve insaniyetle cidden fecî bir istihza olduğu kadar milletimizin ve hatta düvel-i mu'telife (i'tilâf devletleri) milletlerinin temyiz-i hakiykattan tamamen âciz olduğuna yen ve kat'î bir delildir. Bu ittihamın başka bir kıymeti mevzuubahis olamaz.

2. Hakıykat ise i'tilâf ricali başta İngiliz rüesây-i idaresi olmak üzere milletimizin imhasını tasmim etmişlerdir. Sulh muahedesi altında İstanbul memurlarına verilen teklifat tam bir senelik bir nifak-ı dahili devresinden bilistifade bilfiil tatbik ettiler. Ve derakab zuhur eden müşkilât üzerine esbab-ı mukavemetimizin tamamiyle esassız[1] zaman kazanmak için heyet-i tahkikiye vesaire suretinde milletimizi aldatmaya ve uyutmaya teşebbüs ettiler. Gerçi bir seneden beri[2] ekseriyet-i kat'ıasını aldatmak imkânı olmadığı tecrübe ediliyorsa da[3] herhalde vesait-i müdafaamızı tenkıs hususunda mü-

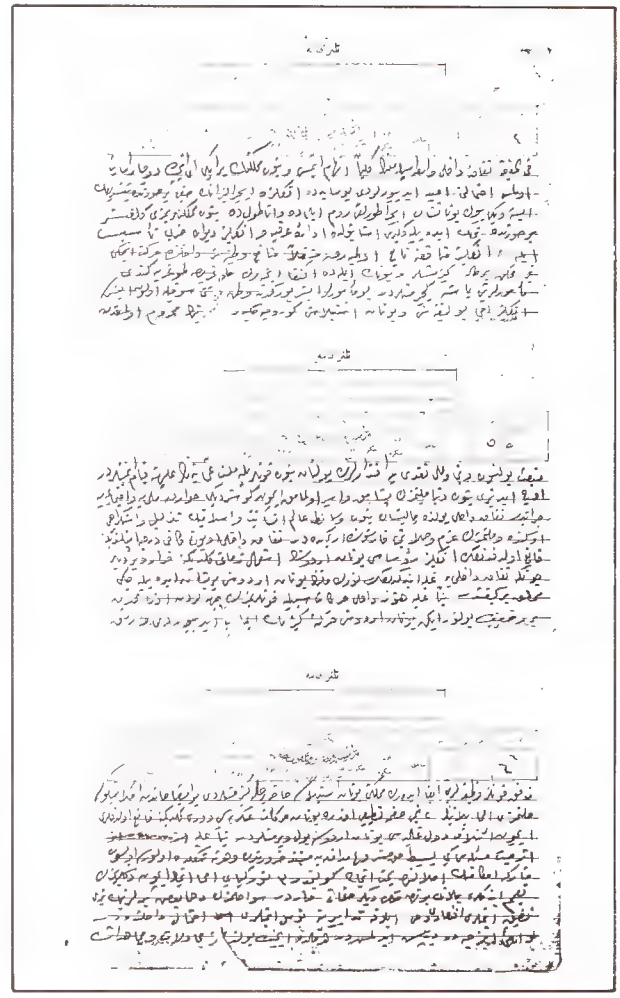

him icraat yaptılar ve artık Türkiye idamının maskesiz icrası zamanı geldiğine hükmeylediler. Bu zaman 16 Mart 36'dan bed'eder (başlar). Bu tarihte İngiliz memurlarının tertib ettiği plânın hudûd-ı esasiyesi evvelâ[4] milleti nifak-ı dahiliyeye düşürmek idi. Filhakiyka nifak-ı dahili vasıtasiyle milletin külliyet inhidam etmesi ve bütün memleketin bir iki ay içinde düçar-ı esaret olması ihtimalini ümid ediyorlardı. Bu sayede İngiltere İmparatoryasının[5] sun'i bir surette yetiştirmek istediği Büyük Yunanistan İmparatorluğu Rumeli'de ve Anadolu'da bütün memleketlerimizi külfetsiz bir surette temellük edebilecekti. İstanbul'da idare-i örfiye ve İngiliz divan-ı harbı tesisi ile İngiliz menafiine[6] tâbi olmıyarak müstakilen menafi'-i vatanımız dahilinde hareket etmeyi gayri mümkün bir hale getirmişler ve bunun ile de iktifa etmiyerek doğrudan doğruya kendi memurlarını başa geçirmişlerdir. Bu memurlar ister yürekten vatan hiyaneti sevkiyle olsun isterse İngiliz imha politikasını ve Yunan istilâsını göremiyecek kadar basiyretten mahrum olmaktan münbais bulunsun dinî ve millî takati[7] yed-i iktidarlarında bulunan bütün kuvvetleriyle Millet-i Osmaniyenin aleyhine kıyâm etmişlerdir. Üç aydan beri bütün dünya milletimizin yaşamak ve esir olmamak için gösterdiği havârık-ı millîye (millî harikalar) ve ictimaiyeye hayrandır. Nifak-ı dahili yolunda çalışan bütün vesait âlem-i insaniyet ve İslâmiyetin tezlil ve istikrahı önünde ve milletimizin azim ve selâbeti karşısında erimektedir. Nifak-ı dahilî oyunu kâfi derece işlendiğine kani olunduktan sonra İngiliz rüesası[8] Yunan ordusunun isti'mali zamanı geldiğine karar verdiler. Çünki nifak-ı dahiliye galebe ettikten sonra Türk milletinin Yunan ordusunu perişan edebileceği muhakkak bir keyfiyettir.[9] Binaenaleyh henüz dahili harekât sebebiyle kuvvetlerimizin cephelerden uzakta bir vaziyette bulunurken Yunan ordusunu harekete getirmek icab ediyordu ve artık munafık kuvvetler vazifelerini ifa ederek memleketi Yunan istilâsına hazır bir hale getirmişlerdi. Bu izahattan anlaşılıyor ki, milletimizi imha plânının 2 inci safha-i tatbiki[10] üzere Yunan harekât-ı askeriyesi devri geldiğine kani oldukları için İ'tilâf-ı düvel âliyesi Yunan ordusuna yol vermişlerdir. Binaenaleyh İzmit meselesi gibi basit hak-ı meşrû müdafaaya müstenit zaruretten ve her ne şekilde olursa olsun mütareke ahkâmının ihlâlinden bahsetmek gülünçtür. 3- Türkiye'yi imha etmek için düşmanlarımızın tasmim ettikleri plânın bundan sonra diğer safahatı vardır, savahilimizin de bazı yerlerinden bizi tazyik etmeleri iktisadî dahi abluka tedabirine tevessül etmeleri ihtimal dahilindedir. Bu ihtimal bizce de derpiş edilmiştir. Herhalde içinde bulunduğumuz mücadelat ve mücahedat lüzum ve tahammülümüzü kırabilmek emeliyle[11] maddî ve manevî bütün tatbikatı peyderpey tatbik edecekler. 4- Düşmanlarımızın mevki-i tatbika koydukları vesaite tevfikat-ı sübhaniye ile (Tanrı'nın yardımı ile) behemahal[12] galebe edeceğimize dair ilk gün beslediğimiz ümidlerde bugün Yunan ordusunun akurâne istilâya başladığını gördükten sonra daha kavî, daha azimkâr bulunuyoruz. Milletimiz, Anadolu gibi vasî feyyaz bir muhit-i faaliyet içinde yalnız munafık Yunan kuvvetleriyle istilâ ve imha edilemez. Düşmanın istilâsı ne kadar vüs'at peyda ederse izmihlâliyet de o kadar sür'at ve kat'iyetle vuku' bulacaktır. Bütün ahalimizde munafıklara ve Yunanlılara karşı sönmez bir azim ve kin uyanmalı, Yunan ordusunun ilerisinde gerisinde nerede kalırsa kalsın her Müslümanın vazifesi Yunan neferanına hücum olmalıdır. Cenab-ı Hak Yunan binâ-i hayâlinin mahvını bize nasîb edecektir. 5- Yaşamak isteyen milletimizin talebi bir kelimede mündemiç ve gayet meşrudur. İstiklâl, Avrupa'nın rüesây-i idareden ve sermayedarlardan ayrı olan asıl milletleri bizim hayatımızı bize çok görmüyorlar. Eğer bugün Fransız milleti ile İtalyan milleti, hatta İngiliz milleti ile muhasama halinde bulunuyorsak bu milletlerin seslerini işittirememelerinden ve kendi rüesay-i idarelerinin istilâ ve sermayeleri[13] için bizi imha etmelerine ses çıkarmamalarındandır. Fransızlarla samimiyetle tesis ettiğimiz mütarekenamenin[14] temdidine Fransız memurları mütareke esnasında ahalimize işkence ettirmek ve verilen söze muhalif olarak adamları tahkire[15] devam etmek velhasıl ta'til-i muhasamattan bilistifade memleketimizi yeniden işgale kıyâm eylemek gibi ahval ile fiilen imkân bırakmadılar. Diğerleri de böyledir. Bu devir Fransız ve İtalyan ve[16] milletler memurlarının İngiliz rüesay-i memurîni emrine itaat ettikleri, milletimizi[17] fiilen imhası sermayedarların kendi menfaatlerine muvafık zannettikleri devirdir. Bu devri atlayıp milletleri söylemeye davet etmek için yaşamağa haklı olduğumuzu ve hayatımızı elimizden almak için kendilerinin birçok hayatlarını feda etmek lâzım olduğunu isbat edeceğiz. Bütün milleti vesâku ittihada (ayni fikirde anlaşmış olmaya) ve Yunanlıların aleyhine kemâl-i azimle kıyâma davet ederiz. İrşâd ve cihâd Yunan izmihlâlini gayet haklı bir zamanda[19] müyesser kılacaktır.[20]

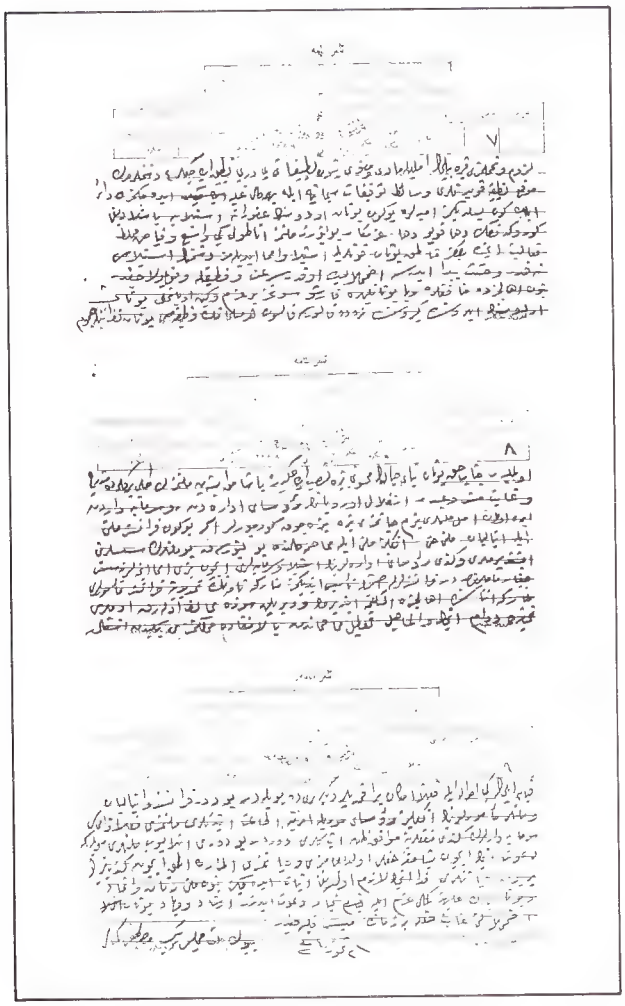

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal
2 Temmuz 36

Günügününe (Temmuz-Ağustos 1958)

ZEKİ KUNERALP

Zeki Kuneralp, Dışişleri Bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde görevde bulunduktan sonra, 1958 yılında Bakanlık Genel Sekreter Siyasi İşler muavinliğine tayin olduğu tarihten itibaren emekli olduğu 1979 senesine kadar taraf olduğu görüşmeleri günbegün not defterine kaydetti. Türk dış siyasetini inceleyenler için ilginç bir kaynak teşkil edecek olan bu notlardan 1958-1960 dönemini kapsayan kısmı bu yıl içinde İsis Yayımcılık tarafından etraflı açıklamalarla kitap halinde yayımlanacak. Kuneralp'in yayınlanmış ***Sadece Diplomat*** *adında hatıra kitabı,* ***İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Siyaseti*** *adlı araştırması vardır.*

Aşağıda Temmuz-Ağustos 1958 aylarından bazı alıntıları neşrediyoruz. Irak'ta Kral Faysal yönetiminin kanlı bir şekilde devrildiği, A.B.D.'nin Lübnan'da müdahalesinin gerçekleştiği "sıcak aylar"...

18.7.1958

1. *Irak askerî nakliye tayyaresi.* 13 Temmuz'da gelmiş, 19 Temmuz'da hareket etmek istedi. Irak ataşemiliteri Genelkurmaya müracaat etti. Hareketine mani olundu. Ataşemilitere cevap verilmeyecek. Gen.Aka'ya (Türk Genel Kurmay'ında Bağdad Paktıyla irtibata memur) bildirildi.

2. *Irak Kralının hususî yatı.* (Darbe esnasında Bebek koyunda demirliydi) Bağdat'tan direkt tel. talimat almış, Basra'ya avdeti emredilmiş. Hareketinin men'i için tedbir alındı. İstanbul'daki Irak Konsolosu şüpheli. Sefire sadece netice bildirilecek. Gen. Aka'ya bildirildi.

3. Pakistan Sefareti Kâtibi, Karaçi'den aldığı iki telgrafı getirdi. *Pakistan Reisicumhurunun tayyaresinin* yolda Ruslar tarafından 'intercepter' edilmesi ihtimali varmış. Bizden ve Iranlılardan jet eskortu istediler. Dıyarıbakır'dan hududa kadar jet eskortu temini için Sabri Paşa'ya (Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı) telefon edildi. Ayrıca Tahran sefaretinden tayyarenin Tahran'a vürudu hakkında malûmat tellenmesi istendi.

4. *Irak Ataşemiliteri*, mevcut anlaşmalar mucibince Genelkurmay telsizi vasıtasiyle Bağdat'tan telgraflar alıyormuş. Bunlar şifreli tebligatlar ihtiva ediyormuş. Millî Emniyet telgrafları çözmeğe gayret ediyor. Ataşemiliter de bunların kendisine verilmesini istiyormuş. Keyfiyeti bildiren Gen. Aka'ya telgrafların şimdilik verilmemesini ve Hükümetin talimatının beklenilmesini söyledim.

5. *Mısır Ataşemiliterinin* hudut dışı edilmesine muvafakat etmemizi Emniyet Um. Müdürü israren talep etti. Vekilden talimat beklediğimi söyledim.

6. Ziyaretime gelen *İsveç Sefiri* ile bilhassa Ortaşark durumundan bahsettik. Amerika'nın ve İngiltere'nin destekleme hareketlerini iyi karşıladığımızı belirttik. İhtilalcıların (Irak'ta General Kasım) Rusya ve komünist bloku tarafından tanınmış olmasının menfi bir inkişâf olduğunu belirtti. Bizim yalnız Kral Hüseyin'in deruhte ettiği İttihad Hükümetini (19 Şubat 1958'de Irak ve Ürdün arasında tesis edilen ve Arab İttihadı diye bilinen federasyon) meşru hükümet olarak tanıdığımızı hatırlattım. Sovyetler'in bu mevzuda nezdimizde teşebbüste bulunup bulunmadıklarını sordu. Menfî cevap verdim.

7. *Sovyet Maslahatgüzarı Jukovski* geldi. Sovyetler'in Ortadoğu vaziyeti hakkında neşrettikleri beyannamenin Rusça metnini verdi. (A.B.D.'nin Arab ülkelerinin içişlerine müdahaleye etmekten imtina etmesini ve Lübnan'dan askerlerini geri çekmesini taleb eden.) Aynı zamanda, Sovyet Hükümetinin Türkiye'nin vaziyeti gerginleştirecek hareketlerden içtinap edeceği ümidinde bulunduğunu söyledi ve bu tebligatın acilen Başvekilimize iblağını rica etti.

Ortada Zeki Kuneralp, solda eşi Neclâ Kuneralp, sağda İsviçre'nin Ankara Büyükelçisi Eric Kessler (Bu fotoğraf Sayın Zeki Kuneralp'ten sağlanmıştır)

8. *Kanada Büyükelçisi* akşam ziyaretime geldi. Irak hadiseleri dolayısiyle Türkiye'nin askerî insiyative geçmesinden endişe ettiğini hissettirdi. Böyle bir hareketin tabiatiyle Kanada'yı yakinen ilgilendireceğini söyledi. Elastıkî bir cevap verdim. Birleşmiş Milletler dahilinde Ürdün'e yardım etmek mecburiyeti olabileceğini ihsas ettim. Ortadoğu'daki Kanada teşkilatının noksanlığından şikayet etti.

19.7.1958

1. (s.11.00) İsviçre Sefiri geldi. Bilhassa Ortadoğu vaziyetinden bahsettik. Nasır'a artık bir ders vermek zamanının geldiğine kani olduğunu söyledi. Bundan dolayı Amerikan ve İngiliz müdahalelerinin müsbet karşılanması gerektiğini ilave etti. Irak'ta eski vaziyetin iadesine az ihtimal gördüğünü belirtti ve bu yolda izhar ettiğim ümitleri şüphe izharı suretiyle karşıladı. Diğer taraftan, Bağdat'taki İsviçre Maslahatgüzarının 4 Temmuz'da yazdığı bir raporu zikrederek, Nasır tarafdarlığının Irak'ta azalmağa yüz tuttuğunu bildirdi. Bu vaziyetin hükümet darbesini teşri etmiş olması ihtimaline işaret ettik.

2. (s.12.00) İsrail Maslahatgüzarı geldi. Uzun müddetten beri tesisini arzu ettikleri telsizin kurulmasına tarafımızdan muvafakat edildiğini sevinçle haber verdi. Bunu müteakip Irak, Lübnan ve Ürdün durumu hakkında malûmat verdi. Daha sonra umumî olarak Arap birliği fikrinin muvaffakiyet ihtimalleri etrafında görüştük. Maslahatgüzar, bunun tahakkukuna pek ihtimal vermediğini, Arap âleminin bugünkü durumunun geçen asırdaki İtalyan ve Alman vaziyetlerinden farklı olduğunu ileri sürdü.

> "Ziyaretime gelen İsviçre sefiri ile Ortaşark durumundan bahsettik. Amerika'nın ve İngiltere'nin destekleme hareketlerini iyi karşıladığımızı belirttik."

3. (s.15.30) Davet üzerine nezdime gelen (A.B.D. Müsteşarı) Goodyear'e Jukovski'nin dün öğleden sonra yaptığı tebliği bildirdim.

21.7.1958

1. (s.11.00) İsrail Maslahatgüzarı tekrar geldi. Her zaman yaptığı gibi, son Ortadoğu hadiseleri hakkında malûmat vermeğe geldiğini söyledi. Daha evvel Irak Hükümetini tanıyıp tanımayacağımızı sordu. Kat'î surette menfî cevap verdim. Mülakatın sonunda, Almanya ve İtalya gibi devletlerin son Irak hadiseleri muvacehesindeki anlayışsız durumlarından şikayet etti.

2. (s.16.00) Alman Müsteşarı geldi. Irak hadiselerini görüştük. Bunların Garp için taşıdıkları vahameti belirttim. Bazı Garp memleketlerinin bunu müdrik olmadıklarını ima ettim. Kendisi cevaben tamamen ayni fikirde olduğunu ve maalesef Bonn'un dahi, iktisadî kaygılardan dolayı, Nasır'a karşı doğru bir siyaset takip etmediğini açıkça ifade etti. Yeni Irak Hükümetinin Şarkî Almanya ile münasebet kurması sebebiy-

ABD'nin Lübnan çıkarması

le Bonn tarafından tanınmayacağını ilave etti.

3. (s.17.30) Lansing Collins (A.B.D. Büyükelçiliği'nden) geldi. Yarın ve öbürgün Londra (Irak'ın katılmadığı bu toplantıya üye diğer dört devlet başbakanları da hazır bulunmuş, A.B.D.'yi ise Dışişleri Bakanı Dulles temsil etmişti)'da toplanacak olan (Askeri Komite bilâhare ancak Kasım 1958'de Ankara'da toplandı) B.P. (Bağdat Paktı) askerî komitesinin Konsey toplantısının ferdası taliki için teklifte bulunacaklarını bildirdi ve bunun tarafımızdan desteklenmesini istedi. (A.B.D. Dışişleri Bakanı) Talike sebep olarak, son hadiseler muvacehesinde komiteye yeni bir siyasî "guidance" verilmesi lüzumunu gösterdi. Fırsattan bilistifade, daha evvel hususî toplantı yapılması işini ve Dulles (A.B.D. Dışişleri Bakanı)'ın iştirak edip etmeyeceğini sordum. Ademi malûmat beyan etti. Haber almağa gayret edeceğini ilave etti. Dulles'in gelmesini de, son hadiseler muvacehesinde, daha muhtemel gördüğünü belirtti ve bu yolda Vaşington'a telkinde bulunduklarını açıkladı.

22.7.1958

1. (s.11.00) İsveç Sefiri ile mülakat. Sefaret bahçesinin emniyet altına alınmasını, tazminat olarak verilecek arsanın tayinini, yeni vali ile "rendez-vous" temini rica ediyor. Sonra Ortadoğu ahvalini görüşüyoruz.

> "Amerikan sefirini çağırdım. Summit Konferansı'nda Ortaşark meselelerinin görüşülmesine muhalif olduğumuzu, bu hususta esasen kendilerinin de daha geçen sene aynı fikirde olduklarını hatırlattım."

2. (s.16.00) Mantel (Fransız Büyükçiliğinden) geldi. Irak hadiselerinden bahsettik. Nuri Said'in hiç sevilmediğini kendisinin bizzat müşahede ettiğini söyledi. Vaki zararın hacmi hususunda mutabık kaldık. Tedavi için bir şey söyleyemedim.

3. (s.17.00) Michael Stewart (İngiliz Büyükelçiliğinden) geldi. Nasır'ın son Moskova ziyareti hakkında bazı sualler soran bir propaganda belgesi okudu. İngiltere'nin, Irak'ın ancak % 2 nisbetinde petrol temin ettiğini söyledi. Buna mukabil Kuveyt'in daha mühim olduğunu bildirdi. Ürdün'de İngilizler için kalmaktan başka çare olmayacağını ihsas etti. Esasen Ürdün'ün bir askerî üsden başka bir fonksiyon görmediğini hatırlattı.

23.7.1958

1. Finlandiya ve Japonya Sefirleri ile bilhassa Ortadoğu vaziyetini görüştük. Japonla görüşürken ve suali üzerine, bu son hareketin Nasır'ın tahakküm planında yeni bir kademe teşkil ettiğini belirttim. Türkiye'nin Irak'a karşı askerî harekâta girişeceği yolundaki şayıaları tekzip ettim. Böyle bir hareketin ancak meşru bir hükümetin talebi üzerine mümkün olabileceğini belirttim. Irak'ta da eski hükümetin artık ortadan kalkmışa benzediğini ihsas ettim. Lübnan ve Ürdün'deki hareketleri tasvip ettim. Finlandiya Sefiri ile Kıbrıs'tan bahsederken oradaki Türk cemaatının "genocide" tehlikesine maruz bulunduğunu tebarüz ettirdim. Son İngiliz planının (İngiliz Başbakanı Harold Macmillan Haziran ayında 7 yıllık bir süre boyunca ada yönetimi Türk ve Yunan hükümetleriyle danışmak suretiyle İngiltere tarafından deruhte edileceğini öngören bir plan teklif etmiş, öneri Türkiye tarafından kabul edilmiş, Yunanistan ve Başpiskopos Makariosca reddedilmişti) bizim tezimizle telin imkânlarını da gördüğümüzü de hatırlatarak istediğimizin bir konferans akdi olduğunu belirttim ve buna Yunanlıların bugüne kadar razı olmadıklarına işaret ettim.

24.7.1958

1. (s.11.30) İsviçre Sefiri geldi. Kendisiyle vaziyet hakkında görüş teatisinde bulunurken Bern yoliyle Moskova Sefirlerinden aldığı bir raporda, Moskova'daki Amerikan ve İsviçre Sefirlerinin kanaatına göre, Nasır'ın son Moskova seyahatından bir miktar hayal kırıklığı ile avdet ettiği yazılıyormuş, yani Nasır'ın Kruşçef'den ümit ettiği anlayış ve yardımı görmediği bildiriliyormuş.

2. Öğleden sonra Kanada Sefiri ile Hint Maslahatgüzarıyle görüştüm. Ortadoğu ön plandaki konuşma mevzuumuzu teşkil etti. Irak'ın tanınması ve B.P. içindeki durumunu bilhassa sordular. Bu noktaların aydınlanması için vaziyetin pek erken olduğunu söyledim. Sovyetler'in vaziyetin vahametini mübalağa ettiklerini, sıkı bir propaganda maksatını güttüğünü hatırlattım. Ortadoğu görüşülürse Türkiye'nin de müzakerelere iştirak etmesinin şart olduğunu tebarüz ettirdim.

25.7.1958

1. (s.18.00) Amerikan Sefirini çağırdım. Summit Konferansı'nda (Sovyet Başbakanı Kruşçef, Ortadoğu sorunu

tartışması için Cenevre'de toplanacak ve A.B.D., S.S.C.B., Fransa, İngiltere, Hindistan devlet veya hükümet başkanlarının katılacağı bir zirve önermişti) Ortaşark meselelerinin görüşülmesine muhalif olduğumuzu, bu hususta NATO Konseyi'nde beyanatlarda bulunduğumuzu ve esasen kendilerinin de daha geçen sene aynı fikirde olduklarını hatırlattım. Rusların daha Çarlık Devri'nden beri Ortaşark'a inmek gayelerinin tahakkukunun mahzurlarının ortada olduğunu belirttikten sonra, son zamanlardaki inkişafın böyle bir toplantının vuku bulacağını göstermekte olduğunu ilave ettim ve bu takdirde doğrudan doğruya Ortadoğu'da bulunan ve bu işlerle yakinen ilgili olan Türkiye'nin behemehal toplantıya iştirak etmesinin lazım geldiğini söyleyerek bu yolda Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmasını rica ettim. NATO'daki delegemizin aynı şekilde konuştuğunu hatırlattım. Derhal Vaşington'a ve Dulles'ın orada bulunmaması ihtimaline binaen Londra, Paris ve Bonn'a da telgraf çekeceğini vaad etti. Ayrılırken, El-Ravi (Ankara'daki Irak Büyükelçisi)'nin istifa haberinin doğru olup olmadığını sordu. Teyit ettim. Sefaretten idarenin başkasına geçtiği hususunda bir nota aldıklarını söyledi.

26.7.1958

1. (s.11.00) Stewart geldi. Rusların tazyik teşebbüsünden bahsetti. Yeni bir müracaatın vuku bulup bulmadığını sordu. El-Ravi'nin ve umumiyetle Irak Sefaretinin durumunu da merak ettiğini söyledi. Kendilerine yapılan komünikasyondan bahsetti. Kıbrıs'taki cemaatımızın korunması işini açtım.

28.7.1958

1. Günün muhtelif saatlarında Kanada, Çin ve İsveç Büyükelçilerini ve Japon Başkâtibini nezdime davet ederek, Güvenlik Konseyi çerçevesi içinde Ortadoğu mevzuu görüşüldüğü takdirde Türkiye'nin de iştirakını teminen Birleşmiş Milletler'deki temsilciliklerine talimat gönderilmesinin sağlanmasını rica ettim.

2. (s.11.30) Ziyaretime gelen Libya Büyükelçisi, Libya Kralının, vaziyet dolayısiyle, Türkiye'ye ve Suudî Arabistan'a yapmağı tasarladığı hususî seyahatlarını tahakkuk ettirmeyeceğini söyledi. Irak durumundan bahsederek, Fas'tan, Libya'dan ve Ürdün'den başka bütün Arap memleketlerinin yeni Irak rejimini tanıdıklarına işaretle, Libya'nın da yakında Irak Hükümetini tanımak mecburiyetinde kalabileceğini anlattı.

Nuri es Said

3. Irak Sefiri geldi. İstanbul'da bulunan tayyare ve yatın avdetine müsaade edilmesini istedi. Tayyarenin gitmesine müsaade edilemediği takdirde hiç olmazsa bakımı için lazım gelen tedbirlerin alınmasına izin verilmesini rica etti. (Bir Türk subayının kontrolü altında uçuşlar yapılması veya hiç olmazsa motorların muntazaman işletilmesi gibi.) Şahsından bahsederek istifası için Bağdad'a yazdığını, fakat henüz cevap almadığını, esasen muayyen bir müddet için diplomasi hizmetine girdiğini, bu müddetin bitmek üzere olduğunu ve fakat ilerde tekrar hizmete girmesinin mümkün olacağını söyledi.

4. (s.14.00) Basın-Yayın Vekilinin talimatı üzerine Amerikan Sefiri ile görüştüm. Amerikan ve Lübnan gazetecilerinin Adana üssünü ziyaret etmelerine müsaade edildiği halde Türk gazetecilerinin ziyaretine müsaade edilmediğini, bunun Türk gazeteciler muhitinde üzüntü yarattığını söyledim; müsaadenin Türk gazetecilerine de verilmesini rica ettim. Sefir, müsaadenin Amerikan makamları tarafından değil, Adana'daki Türk komutanı, Bnb. Tezer tarafından reddedildiğini söyledi. Bu malumatın menşeinin kendisinin olduğunun da gizli tutulmasını rica etti. Amerikan ve Lübnan gazetecilerinin transit olarak geçen (Almanya'dan Beyrut'a) gazeteciler olduğunu tasrih etti. Ayrıca, basın ataşesi Mr. Welis'in bu hususlar hakkında bizim askerî makamlarımızla temas etmesine müsaade verilmesini rica etti.

> "İskenderun'a gelen Amerikan askerleri hakkında Amerikan sefiri ile görüştüm. Bunların 'marines' olmadıklarını 'engineers' olduklarını, vazifelerinin de 'pipeline' emniyetinin muhafazası değil, adana meydanının yer hizmetinde çalışmak olduğunu söyledi."

29.7.1958

1. (s.11.30) Amerikan basın ataşesini çağırdım. Basın-Yayın Vekilinin talimatı üzerine Adana meydanının Türk gazetecileri tarafından ziyaret edilmesine müsaade edilmesi için talepte bulundum ve bu müsaadenin Amerikan ve Lübnanlı gazetecilere verilmiş olan müsaade ile bir olmasını rica ettim. Cevaben bunu mümkün gördüğünü ve Sefirinin de muvafakatını aldıktan sonra, Türk makamlarının tavsiye edecekleri Türk gazetecilerine meydanı göstermek için bütün tedbirlerin alınacağını söyledi. Bu münasebetle daha umumî bir bahsi açarak, ilerde bu gibi durumlarda derhal Türk gazetecilerine de haber verilmesi için B.-Y. Vekâleti ile bir usül tesbiti zımnında gereken temasların yapılması lüzumunu belirttim.

30.7.1958

1. (s.16.00) İngiliz Müsteşarı geldi. Irak Hükümetini 31 Temmuz'da tanıyacağımıza dair Londra'dan malûmat aldığını söyledi ve bunun teyidini rica etti. Aynı zamanda, B.P. Konseyinde varılan karar gereğince, bölge hükümetlerinin tanımalarını müteakip İngiltere ve Amerika'nın da tanıyacaklarını haber verdi. Londra'dan gelen haberi teyit ettim.- İngiliz Hava Ataşesinin Genelkurmay'a çağrılarak, bir Canberra tayyaresinin Adana'ya indiğinin haber verildiğini söyledi ve bunun Ürdün'e, Amerika ile birlikte, yapılan yardım dahilinde vuku bulduğunu söyledi.

31.7.1958

1. İsviçre Sefiri geldi. Osmanlı Hanedanından Mahmut Namık Efendi 14 Temmuz'da Bağdat'ta imiş. Fransız vatandaşı imiş, İsviçre'de himayeci devlet. Mahmut Namık Efendi Mısırlılar tarafından idama mahkûm edilmiş. Ürdün Sefirinin karısı akrabası imiş. Iraklılar tarafından Mısır'a teslim edilmesinden korkuyormuş. Kessler, ilgilinin durumunu öğrenmek için bir şey yapıp yapamayacağımızı sordu. Sustum.

2. (s.18.00) Dahiliye Müsteşarı Recai Bey'e telefon ederek İstanbul'da iltica eden Sovyet tayfasının durumunu izah

ettim. Herşeyden evvel tayfanın mülteci sıfatının tesbitinin gerektiğini belirttim. Mülteci sıfatı tesbit edildikten sonra kendisi Konsolosu görmek istemiyorsa, Konsolosun tayfayı görme talebinin kabulü için sebep olmadığını söyledim.

1.8.1958

1. (s.10.45) Alman Müsteşarı gelip muhtelif telgraflar gösterdi. Birincisi Irak Hükümetinin Almanya tarafından tanınması ile ilgili idi. Almanya'yı Irak rejimini bir an evvel tanımağa sevkeden sebeplerden biri, Irak'ın Şarkî Almanya ile diplomatik münasebetler tesisini önlemek endişesi idi. Diğer telgraf, Menderes-Adenauer görüşmelerine dair idi. Üçüncüsü de zirve konferansı ve Ortaşark işleri ile ilgili olarak Dulles'le yapılan görüşmelere ait idi. Müsteşar işbirliğinin önemi üzerinde durdu.

2. (s.12.00) Kanada Müsteşarı geldi. Ortaşark durumunun Güvenlik Konseyi'nde görüşülmesiyle ilgili olarak yaptığımız teşebbüse değindi. Ottava bu hususta tavzih istemiş. Tavzihi verdim. Güvenlik Konseyi'nde Ortaşark görüşüldüğü takdirde Türkiye'nin de iştiraki elzemdir, dedi. Lübnan ve Ürdün meselesini Ortaşark'ın diğer veçhelerinden ayırmak zor olacaktır. Şahap (Lübnan Cumhurbaşkanlığı'na Şam'un'un yerine seçilen genel kurmay başkanı general Şahap) hakkındaki düşüncemi sordu. Şam'un'u tercih ederdik, dedim.

2.8.1958

1. (s.12.00) Çin Sefiri telefon etti. Çin Hükümetinin Ortadoğu ile ilgili Güvenlik Konseyi toplantısına Türkiye'nin de iştirakını muvafık gördüğünü ve N.Y.'daki temsilcilerine bu yolda talimat gönderdiğini bildirdi.

4.8.1958

1. (s.11.00) Yugoslav Maslahatgüzarı geldi. Puşiç meselesini açtı. İhraçların Sefaret vasıtasiyle yapılmasını rica etti. Mücrim muamelesi yapıldığını söyledi. Bu gibi hareketlerin iki memleket arasındaki münasebetler üzerine kötü bir tesir yapacağını ilave etti. -Bunu müteakip Emniyet Umum Müdürü ile görüştüm. İlerde daha itibarlı muamele yapacaklarını vaadetti.

2. (s.14.00) İskenderun'a gelen Amerikan askerleri hakkında Amerikan Sefiri ile görüştüm. Bunların "marines" olmadıklarını, "engineers" olduklarını, adedlerin de 300 değil, 130 olduğunu, vazifelerinin de "pipeline" emniyetinin muhafazası değil, Adana meydanının yer hizmetinde çalışmak olduğunu söyledi ve bunların otobüs ile İskenderun'dan Adana'ya sevkine müsaade istedi. Dahiliye Vekilinin bunların havadan gelmelerini tercih ettiğini ve talimat almak üzere keyfiyetin Başvekile arzedileceğini söyledim.

6.8.1958

1. (s.12.00) Yunan Müsteşarı Theodoropoulos geldi. Ahiren tarafımızdan ihraç edilen iki Yunan tebaasına ait malların kendilerine gönderilmesine veya İstanbul'da bunların tasarrufuna müsaade edilmesini rica etti. Not göndermesini söyledim. Şubat 1958'de karasularımızda yakalanan "Despo" ve "Canaris" motörleri mürettebatının (15 kişi) 5 sene hapis ve 3 sene sürgüne mahkûm edildiklerini bildirdi. Bu cezada bir nisbetsizlik gördüğünü belirtti. Meselâ geçenlerde Sisam adasının karasularında tevkif edilen Türklerin, "Selamet" isimli motör mürettebatının, sadece 100 dolar para cezasına mahkûm edildiğini anlattı. -Atina'da Hariciye Umumî Kâtibinin 1930 antlaşmasında derpiş olunan Uzlaşma Komisyonunun teşkilini ve bunun, bu gibi hadiselerin rüyeti için kullanılmasını teklif ettiğini haber veren muhatabım bu hususta Atina büyükelçiliğimizden bilgi alıp almadığımızı sordu.

7.8.1958

1. Gen. Aka ile İstanbul Valisine telefon ederek Irak tayyaresi ile "Aliye" yatının hareketine müsaade edilebileceğini söyledik. Valinin mütaleası üzerine, yattan Tahsin Kadri Paşa'ya ait tablo ve valizlerin çıkarılmasından sarfınazar edildi.

12.8.1958

1. (s.16.00) Avusturya Sefiri geldi. Kıbrıs müzakerelerinin neticeleri hakkında görüştü. Komünike dahilinde cevap verdim. Vaziyetimizin malûm olduğunu ve değişmediğini ifade ettim. Vekilin açıklaması içinde konuştum. Artık kararı İngilizlerden beklediğimizi, fakat onların da bu kararı bizim görüşümüzü gözönünde tutarak alacaklarını ümit ettiğimizi ilave ettim.

2. (s.16.45) Çin Sefirini davetle Çankayşek'e gönderilen ilave mesajı vedim. B.P. ve Amerika'nın durumu ile ilgili mevzular hakkında bilgi istedi.

3. (s.17.00) İtalyan Sefiri geldi ve Birleşmiş Milletler Asamblesi mevzuunu açtı. En salim solüsyon olarak, Ortadoğu'da sulhun muhafazası için statükoyu temin edecek bir sistemin ihdasını görmektedir.

4. (s.18.00) Michael Stewart geldi. Talî ehemmiyette muhtelif "routine" meselelerini zikretti. Bunu müteakip Kıbrıs meselesine geçtim. Duyduğumuz inkısarı belirttim. Hâlâ optimist olduğunu söylemekle iktifa etti. Fakat pek emin olduğu hissini vermemekte idi. Hafta sonuna doğru Macmillan'dan bir mesaj geleceğini haber verdi. Artık, "action"a geçeceğini de tasrih etti.

13.8.1958

1. (11.30) Yunan Sefiri geldi. Bazı carî meselelere temas etmekle iktifa etti. Kıbrıs meselesini ancak, en passant mevzuubahis etti. Benden bu hususta "fazla malûmat istemediğini söylemekle beraber ne diyebileceğimi sordu. Komünike ve Vekilin matbuat beyanatı dahilinde konuştum. James Bowker'in de aynı malûmatı verdiğini söyledi.

14.8.1958

1. (s.10.00) İngiliz Sefiri yarın Başvekile yapacağı tebligatın metinlerini verdi. İngiliz planının esaslarında bir değişiklik olmadığını belirtti.

2. (s.17.00) Amerikan Sefaretinden Hall geldi. Dün Eisenhower'in B.M. Genel Kurulu'nda söylediği nutkun metnini getirdi. İran'dan da bahsettik. Şah endişeli imiş. Zabitleri tarafından bir şey yapılmasından korkuyormuş. Lübnan'da Şahap zayıf hareket ediyormuş. Sivil halktan silahları geri aldığı halde âsillerin elinde bulunan silahlara dokunmuyormuş.

2.9.1958

1. İngiliz Maslahatgüzarı Michael Stewart geldi. İngiltere Hükümeti'nin kanaatınca Bağdat Paktı mekanizmasının bundan fazla mefluç vaziyette kalamıyacağını söyledi. Irak hükümetinin bu hususta durumunun anlaşılması için Bağdat'ta, -Iraklıları gücendirmemek için pek dikkatli olarak-, gereken istimzaçlarda bulunulmasını telkin etti. O sırada Sekretaryanın muvakkaten Ankara'ya nakli hususuna da temas edilebilir. İngiliz hükümeti bu konuda İran, Pakistan ve Amerika'ya da telkinde bulunmuş. Ayni şekilde düşündüğümüzü ve diğer Pakt üyelerine benzer telkinde bulunduğumuzu söyledim. Bağdat'ta teşebbüse geçmeden önce keyfiyetin bir gayrıresmî "Deputy'ler Konseyinde" görüşülmesinin faydalı olacağını belirttim. Stewart bundan sonra başka konulara geçti. İsrail ile münasebetlerimizde bir inkişafın vâki olup olmadığını, yeniden sefir teatisini derpiş edip etmediğimizi sordu. İsrail Maslahatgüzarının son zamanlarda söz ve hareketlerinde belirli bir memnuniyet izhar etmesinin bu sualine sebep olduğunu tasrih etti. Vaziyetimizde en ufak bir tebeddül olmadığını söyledim. □

Kevork Terzibaşıyan ve Fuzûlî Hakkındaki Eseri

KEVORK PAMUKCİYAN

9 NİSAN 1988 tarihinde, radyodan verilen öğle haberlerinden, mümtaz gazeteci, eğitimci ve araştırmacı Şevket Rado Bey'in vefatının acı haberini işiterek, çok müteessir olmuştuk. Aziz hatırasına hürmeten, işbu yazıyı hazırlamayı arzu ettik.

Sen Jozef Lisesi'nin onuncu sınıfında iken, merhum edebiyat muallimimizdi. Bir gün dersimiz büyük lirik Türk şairi Fuzûlî'ye gelmişti. Yanımızda oturan arkadaşımıza, Fuzûlî hakkında en etraflı ve en değerli araştırmayı, Kevork Terzibaşıyan adında bir Ermeni Katolik başrahibinin yapmış olduğunu beyan etmiştik. Arkadaşımız sözümüze inanmamıştı ve emin olmak için hocamızın bilgisine başvurmuştu. Rahmetli de söylediğimizin doğruluğunu teyid ettikten sonra, bize hitap ederek, yarı ciddî ve yarı şaka şöyle demişti:

— Bu eseri Türkçeye çeviremez misin?

Hocamızın bu teklifine bir cevap verip vermediğimizi maalesef bugün hatırlamıyoruz. Ancak, merhumun bu gibi muazzam bir eseri tercüme edebilecek kabiliyeti bizde müşahede ettiği için, çok memnun kalmıştık. Esasen başka bir defa da, takdirine mazhar olmuştuk.

Rahmetli Hocam Şevket Rado Bey'in aziz hatırasına itihaf olunur.

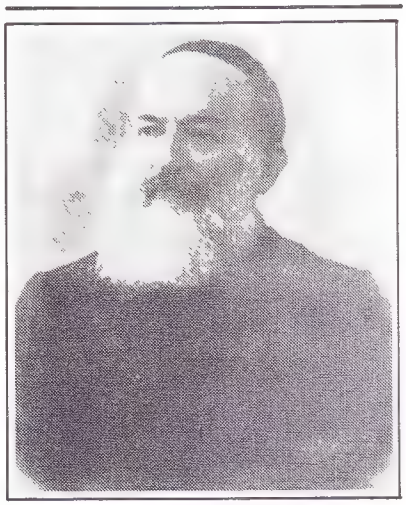

Kevork Terzibaşıyan (1859-1929)

1950'de, biraz da hocamızın bu sözünden cesaretlenerek, önce *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Ermenilere ait maddeleri hazırlamaya, daha sonra da 1956'dan itibaren, Türkçe tarih dergilerine yazı vermeğe başlamıştık. Rahmetlinin imtiyazı altında neşredilen *Hayat Tarih Mecmuası*'nda da, 1969 yılı Mayıs ayından itibaren makalelerimiz dercedildi. Bir gün bu vesile ile, kendilerini ziyaret de etmiştik. Aramızda geçen sohbet esnasında, dostlarının, edebiyatçı yetiştirip yetiştirmediğini sorduklarını beyan etmişlerdi.

Merhum hocamız çok nazik, asil ruhlu, güler yüzlü ve hoşsohbet bir şahsiyetti. Hiçbir öğrencisini incitecek bir söz sarfetmiş olduğunu hatırlamıyoruz. Bütün talebelerine karşı, sanki bir muallim değil de, bir ağabeymiş gibi muamele yapardı. Tanrı mağfiretini esirgemesin ve gani gani rahmet eylesin.

* *

Şimdi de asıl mevzuya geçiyoruz. Önce Başrahip Kevork Terzibaşıyan'ın biyografisini sunuyoruz.

2/14 Ekim 1859'da Bağdad'da doğmuştur[1]. Bazı kaynaklar, doğum tarihini 1862 olarak da kaydetmişlerdir. Fuzûlî'nin de işbu şehirde doğduğu sanıldığı için, Terzibaşıyan'ın bu büyük şairle ilgilenmesinde bu hususun da rol oynadığı tahmin edilebilir. Henüz küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Adı bilinmemektedir. Annesinin ismi Maryam, ablasınınki ise Anna'dır. Mayıs ve

Haziran aylarına hasrettiği mufassal eserini onların hatırasına ithaf etmiştir.

Önce, Ankara'daki Ruhban Mektebi'nde tahsil görmüştür[2]. Müstesna zekâ ve kabiliyetlerini gören hocaları, tahsil için onu Roma'daki Urbanyan Mektebi'ne göndermişlerdir. Diğer bir kaynağa göre, 1878'de mezkûr şehre giderek, Vatikan'daki Propaganda Fidae Üniversitesi'nde felsefe ve ilâhiyat tahsilinde bulunup, ünlü Kardinal Satolli'nin talebesi olmuştur[3].

1883'de tesis edilen Roma'daki Levonyan Ermeni Katolik Ruhban Mektebi'nin, aynı senenin Ekim ayında, ilk beş talebesi arasında bulunmuştur.

13 Nisan 1884'te, tahsilini tamamlayarak ruhanî hayata intisap etmiştir.

18 Mayıs 1885'te, Vatikan'da, Papa Onüçüncü Leon'un (1810-1903), 16 kardinalin, 70 episkoposun, sefirlerin, profesörlerin ve talebelerin huzurunda, açık bir imtihan *(atto pubblico)* geçirmiş ve 150 talebe arasında birinciliği kazanmıştır. Bu büyük başarısından dolayı, Papa'nın teveccühüne nail olmuştur. Müşarünileyh, onun yeni terlemiş sakalını okşayarak, *"Bu benim Ermenim'dir"* demiştir. Kendisini altun ve gümüş Liyakat Madalyaları ile taltif etmiş ve doktorluk payesinin diplomasını tevdi etmiştir.

30 Mayıs 1885'te Roma'dan ayrılmıştır. Müteakiben, Adana'da, Hacın'da (bugün Saimbeyli), Erzurum'da, Ankara'da ve İstanbul'da mühim dinî, idarî görevler deruhde etmiştir.

Katoğikos Istepannos Azaryan'ın (1826-1899) gününde (1886-1899), Ermeni Katolik Patrikhanesi'nde sekreterlik vazifesinde bulunmuştur. Boğos Emmanuelyan (1829-1904) ve Boğos Sabbağyan (1836-1915) katoğikosların günlerinde (1899-1904 ve 1904-1910) ise, Patrikhane'nin şanseliyesi olmuştur.[4] 1908'de istifa etmiştir.

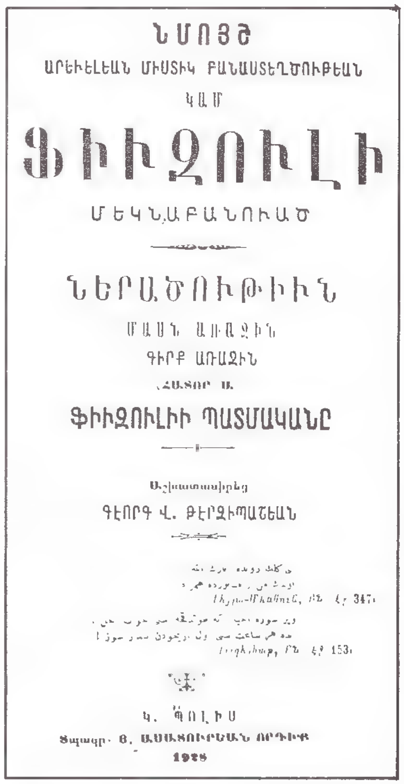
ՖԻԶՈՒԼԻ
ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ
ՖԻԶՈՒԼԻԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ
ԳԷՈՐԳ Վ. ԹԷՐԶԻՊԱՇԵԱՆ
Կ. ՊՈԼԻՍ
1928

Terzibaşıyan'ın eserinin birinci cildinin kapağı.

1902'de, Patrikhane'nin Ruhanî Meclisi'ne üye seçilmiştir[5]. 1904'te, aynı zamanda Talimatlar Heyeti azâlığında da bulunmuştur[6].

Patrik Terziyan'ın (1861-1931) gününde (1910-1931) iki defa Sakızağaç'daki (Taksim) Surp Kirkor Lusavoriç Katolik Mektebi'nin müdürlüğünü ifa etmiştir.

1890-1901 yılları arasında İstanbul'da intişar eden *"Badger"* (Resim) adlı yarım aylık ve Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin organı olarak 1912-1915 yılları arasında neşredilen *"Katoğike Artzakank"* (Katolik Akisi) ismindeki haftalık dergilerin yazı işleri müdürlüğünde de bulunmuştur[7]. Aynı zamanda, işbu mecmualarda makaleleri de dercedilmiştir.

Keza, Papa'nın gizli odacı *(camerarii a secretis)* görevini de ifa etmiştir.

Ömrünün sonlarına doğru, Ermeni Katolik ruhanilerle cismanî yöneticiler arasında zuhur eden ihtilâfın hallinde büyük rol oynamıştır.

Terzibaşıyan, Lâtince'ye, İtalyanca'ya, Fransızca'ya ve Yunanca'ya bihakkın aşina idi. Keza, Sanskrit, Farsça, Arapça, İngilizce ve Felemenkçe lisanlarına da vakıftı[8].

Başrahip Kevork Terzibaşıyan, uzun süren bir hastalığı müteakip, 1929 yılı Ocak ayı başlarında vefat etmiştir. Taksim'deki Meryem Ana Patrikhane Kilisesi'nde icra kılınan mutantan bir cenaze töreninden sonra, naaşı Şişli Ermeni Katolik Mezarlığı'ndaki aile kabrine defnedilmiştir. Geçen Nisan ayında, aziz dostumuz sayın Turgut Kut Bey'le mezartaşını aradıksa da, maalesef bulamadık.

Ertesi gün, Ermenice *"Jamanak"* (Vakıt), *"Aztarar"* (Kurye), *"Mor Lur"* (Yeni Haber), *"Tidak"* (Dürbün) ve *"Şepor"* (Boru, trompette), Türkçe *"Vakıt"* ve Fransızca *"Stamboul"* gazetelerinde, hayatı ve eserleri hakkında sitayişkâr yazılar dercedilmiş ve cenaze merasimi hakkında etraflı bilgi verilmiştir.

Rahmetlinin Vensan, Onnik, Kevork ve Jozef Kasapyan isminde dört erkek ve Kilotild, Jozefin ve Mari adında üç kız yeğeni olmuştur ki, onlara hamilik yapmıştır. Aralarında en tanınmışı, Taksim'deki Surp Agop Hastanesi'nde başhekimlik görevinde bulunan Dr. Vensan Kasapyan'dır. Rahmetli Dr. Arto Mezburyan'a (1879-1957) göre, 1907'de, Lyon Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur.[9]

Terzibaşıyan'ın Patrik Naroyan'a ithafnamesi

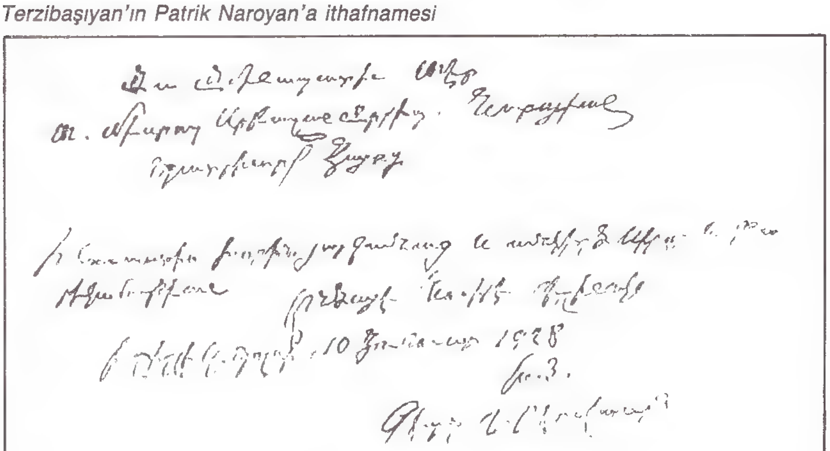

*
* *

Terzibaşıyan'ın Fuzûlî hakkındaki muazzam eserine gelince, onu bir edebiyat, felsefe, fıkıh, ilâhiyat ve dilcilik okyanusu olarak tarif edebiliriz ki, müellifin bu sahalardaki derin ve müstesna bilgi hazinesini ispatlamaktadır. İşbu yazıyı hazırlarken, birinci ve ikinci ciltleri sayfa sayfa gözden geçirdikten sonra bu kanaata vardık.

Eseri, maalesef bugüne kadar ciddî bir tetkik mevzuu olmamıştır. Ölümü münasebetiyle, yazar Arşak Çobanyan (1872-1954) tarafından Paris'te neşredilen *"Anahit"* dergisinde biraz etraf-

Terzibaşıyan'ın Eserleri

1. *Karaganutyun Ladineren Levzi* (Lâtin Dili Grameri), Viyana, 1889, 272 sayfa.
2. *Car Tampanakan i sıkali mah Kerabadiv Hovsep Vartabedi Kırmızyan* (Muhterem Rahip Hovsep Kırmızyan'ın elim vefatı münasebetiyle cenaze nutku), İstanbul, 1890, 39+5 sayfa (matbaanın adı kaydedilmemiştir).
3. *Arakelakan Ingerutyun* (Apostolik Cemiyeti), İstanbul, 1891.
4. *Tuğt şırçaperakan hağaks kordzavoratz Levon XIII. Babi* (Onüçüncü Papa Leon'un işçiler hakkındaki sirküleri) (Tercüme), İstanbul, 1891-1892, Karekin Bağdatlıyan Matbaası.
5. Hırahankik Ladineren Keraganutyan (Lâtince Gramer Egzersizleri), Viyana, 1892, 272 sayfa.
6. *Nerpoğ i badiv anvan Amenorhniyal Gusin Mariamu* (Cümleten takdis edilen Bakire Meryem'in ismi şerefine methiye), İstanbul 1898, Dikran Civelekyan Matbaası, 16 sayfa.
7. *Hayk yev Kostantianos* (Ermeniler ve Kostantin), İstanbul, 1913.
8. *Mayis yev Hunis sırpazan yev orhnial amisneri* (Mukaddes ve Muazzez Mayıs ve Haziran ayları), İstanbul, 1928, Hagop Asaduryan Oğulları Matbaası, 687 sayfa.
9. *Nimuş ar evelyan misdik panasdeğdzutyan gam Füzuli megnaparvadz* (Şarkın mistik şiirinden nümune veya Fuzûlî'nin şerhi), İstanbul, 1928, cilt I., Hagop Asaduryan Oğulları Matbaası, 451+4 sayfa.
10. *Fuzûlî*, İstanbul, 1929, cilt II., aynı matbaa, 720 sayfa.
11. *Fuzûlî*, Paris veya Venedik, 1950, cilt III.

Eserlerinin sonunda şu hususu açıklayalım ki, Katolik Kilisesi tarafından Mayıs ayı Meryem Ana'ya, Haziran ayı ise, Hazret-i İsa'nın kalbine tahsis edilmiştir.

lı bir makale çıkmıştır. 23 Mayıs 1937 tarih ve 4678 No.lu *"Cumhuriyet"* gazetesinde ise, *"Marmara"* gazetesinin müessisi Suren Şamlıyan'ın (1899-1951) imzasını (S.Şamlı) taşıyan, *"Şair Fuzuli ve Ermeni rahibi Terzibaşyan"* başlıklı bir makalesi mevcuttur ki yazımızı hazırladıktan sonra gördük.

Her iki cildin de muhteviyatı çok ayrıntılıdır. Birinci ve ikinci cildin başına koyulan bir sayfalık şemada, eser iki büyük kısma ayrılmıştır. Birinci kısmı giriş *(Neradzutyun)*, ikincisini ise kompilasiyon (Havakadzo) tesmiye etmiştir. Birinci kısım da kendi içinde üç cilde ayrılmıştır. Birinci cilt *"Fuzûlî'nin Tarihçesi"* başlığını taşımaktadır ve şu fasıllara ayrılmıştır:

I. Fuzûlî'nin devri
II. Doğum yeri ve çevresi
III. Ömründen iki vak'a
IV. Edebî değeri ve eserleri
V. Lisanı ve şiirinin hususiyetleri
VI. Diğer Türk şairleri
VII. Fuzûlî ve Petrarca

İkinci cilt Fuzûlî'nin metafizikası *(Antrazantzakanı)* başlığını taşımakta ve şu fasıllara ayrılmıştır:

I. Fuzûlî'nin felsefesi
II. Mistisizmi
III. Aşkı
IV. Şarabı
V. Son ayrılış

Üçüncü ciltte ise, tamamen, Fuzûlî'nin dinî cephesi ve bu meyanda İslâm dini incelenmektedir.

İkinci kısmın birinci cildi üç fasıla ayrılmıştır ki şunlardır:

I. Allah
II. Kendilerini Allah'a adamış insanlar
III. Felsefe bahisleri

İkinci cildin taksimatı da şudur:

I. Mistik aşk
II. İlâve

Böylece, eser aslında beş ciltten ibarettir. Ancak, bazı yazarlar ikinci kısmını bir cilt telâkki ederek, dört cilt olarak kaydetmişlerdir.

Basılı birinci ciltte yer alan önsözde (s.9-36), kitabı hazırlarken nazarı itibara aldığı hususlar açıklanmaktadır. Ezcümle, dostu tanınmış maliyeci ve edip Karabet Karakaş'ın (1840-1902) teşviki ile bu çalışmayı hazırlamağa teşebbüs ettiğini yazmaktadır. 44-49.cu sayfalarda, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya muhatap bir methiye bulunmaktadır. Bundan sonra, Kanunî Sultan Süleyman'a (1495-1566) (s.50-58) ve ünlü Sadrazam İbrahim Paşa'ya (1493-1536) (s.59-75) hasredilen iki bab yer almaktadır. Müteakiben, *"Fuzûlî ve İbrahim Paşa"* (s.75-87) ve *"Fuzûlî ve Sultan Süleyman"* (s.87-98) başlıklı iki baba tesadüf ediyoruz. Altıncı babda ise, Fuzûlî'ye muasır edebiyattan bahsedilmektedir (s.98-106). Bilâhare, Fuzûlî'nin doğum yerine ve çevresine ait ikinci fasıl başlamaktadır (s.107).

Her iki ciltte de tafsilâtlı dip notları mevcuttur. Hattâ bunlar arasında Arap harfli Türkçe, Farsça ve Arapça, Lâtin harfli Lâtince, İtalyanca ve Fransızca, keza Ermenice şiirler de vardır.

Ölümünden birkaç ay sonra neşredilen ikinci cilt hakkında da şunları söyleyebiliriz. Başta, vefatı dolayısiyle yakınlarının bir yazısı, cenaze töreninde Başpiskopos Rokosyan'ın irad ettiği nutkun metni, muhtelif din adamlarının ve sivillerin taziye mektuplarının suretleri ve basında hakkında çıkan yazılar bulunmaktadır (XXXII sayfa). Bu kısmı da fihrist takip etmektedir (s.2-9). Bundan sonra da metin başlamaktadır.

Terzibaşıyan'ın işbu ünlü eserinin Türkçe bir özetinin hazırlanması için, yaklaşık oniki yıl kadar önce, Ermeni Patrikhanesi'nin o zamanki genel sekreteri ve aziz dostumuz Sayın Kirkor Abacıyan'a müracaat edilmişse de, maalesef bir neticeye varılamamıştır.

Paris'te veya Venedik'te basılan üçüncü cildi görmek nasip olmadığı için, muhteviyatı hakkında bir şey söyleyemeyeceğiz.

Hamiş - İşbu makalenin büyük kısmını temize çektikten sonra, 20 Mayıs Cuma günü gecesi, rahmetli Hocamızı rüyamızda gördük. Kendisini ziyaret etmemiz için, bize iki adres verdi. Bundan anlaşılıyor ki, aziz hatırasına karşı gösterdiğimiz naçizane saygımız, ruhunu şad etmiştir. Bu husus da minnetdar talebesini çok mutlu kılmıştır.

[1] Nerses Episkopos Setyan, *Hromkla-Huşamadyan*, Roma, 1984, s.13a.
[2] Terzibaşıyan, *Fuzûlî*, cilt II. s.IV.
[3] *Aravod* (Sabah), salname, İstanbul, 1921, s.23.
[4] Setyan, aynı yerde.
[5] *Yedikule Ermeni Hastahanesi Salnamesi* (Ermenice), İst., 1903, s.367.
[6] Aynı kaynak, s.313.
[7] Amelya Kiragosyan, *Hay Barperakan Mamuli Madenakidutyun* (Sürekli Ermeni Basını Bibliyografyası), Erivan, 1970, s.422 ve 308. Setyan, aynı yerde.
[8] *Yedikule Ermeni Hastahanesi Salnamesi*, İst., 1930, s.368.
[9] *Hay yev dzakumov Hay Pıjişkner* (Ermeni Tabipler), İst., 1940, s.24.

Seyahatnamelerde İstanbul Osmanlı Emekçileri I

ATİLÂ TÜRK

DİPDEDELERİMİZ Uzakdoğu'dan Yeni Dünya'ya kolayca geçmişler. Uzak Batı'dan da Norman göçerleri, durmadan Amerika'ya akın eylemişler.[1] Ne ki, her iki geçiş de bilinmez kalmış. Eski Dünya, Yeni Dünya'nın varlığına bile yabancılaşmış: habersizleşmiştir.

En ilk insanın, insanlık dip atalarımızın ilk Göç Yolculuklarının niteliği, doğaya edilgen yenilginlikleridir. Dip atalarımız, coğrafyanın belli bölgelerine bağımlıydılar. Geçim, doğadaki, kendiliğinden üremiş, hazır nesneleri benimsemek idi. Dip dedelerimizin coğrafyacıl köleliklerinden kurtuluşları, gerçek *üretim*'e geçmeleri ile oldu. Doğada kendiliğinden hazır bulunmayan nesneleri, kendi toplumsal teknik ve yöntemleriyle üretmeyi başardıklarında, özgürleşmeye büyük bir adım attılar.

Üretim İhtilâli atalarımızı savurdu. Gezginleştiler: Coğrafyaya bağımlılıklarını yendiler. Bu, atalarımızın coğrafyayı toplumsallaştırmaya girişmeleri demekti.

Gezginlik, toplumsal tarih-doğa tarihi ilişkileri açısından özgürlük ve ihtilâl demek olamadı: Sosyal devrime ulaşamayan, geç ve güç ulaşan, renaissance'lar sınırında kaldı. Kendini yineledi durdu. Yenilediği de oldu.

Seyahatnamesiz-seyahatlar, tarih-öncesi'nin; seyahatnameli-seyahatlar da tarihin gelişimlerine tanıklık ettiler.

Osmanlı araştırmalarında *Osmanlı Kırları*'nın ve *Osmanlı Emekçileri*'nin tarihleri yok gibidir.

Tarihin üvey evlâdı emekçileri, seyahatnamelerden arayıp, emekçilere bir selâm olsun borcumuzu ödemeye çalışmak için.

Yol, Yolcu, Yolculuk, Yazı

İklim altüstlükleriyle insanlık, doğaya önce *pasif*, sonra *aktif*'ce uymuştu. Giderek her *uygarlık*, kendi *özel coğrafyasına* uydu. *Toplumsal devrimler çağı*'nda bu uyuş da altüst oldu. Nasıl? Uygarlıklar neredeyse bir uygarlığın tekeline girerken, özel coğrafyası kalmadı: rejimcil-sınıfcıl altüstlükler başladı. Doğal arınım, tür'ü yok etme, uygarlıkları öldürme, savaşlarda düşmanı bir'e dek kırma... yasa idi. Bu "gelişim", yasa olmaktan çıktı. *Doğal* ve *sosyal* başkalıklar gösteren insanlar, ırklar, kaynaşıp karıştılar. (Seyahatnameler böylesi barışçıl-savaşçıl halklararası kaynaşmalarda da önemli roller üstlenmişlerdi.) İnsan türü değişiklikleri ve imparatorlukların çöküşü: ölümü yerine, *toplum düzeni* değişmesi yasa oldu. "İslâm medeniyeti'nin bıraktığı yerden başlayıp gelişen modern Batı medeniyeti, sosyal devrimler çağını açtı" (Kıvılcımlı, 186).

"Bilimin esirgenmesi helâl olmaz" diyor Hz.Muhammed.

Göç eden insan, yolculuk eden insandı ve doğaya, coğrafyaya karşı özgürlüğünü kazanıyordu demiştik. *Yerleştikçe*, coğrafya uzaklıklarını aşması kalıcılaştı. İnsanlığın bu "özgürlüğü", gerekenin kavrandığı bir *bilinçlilik* olamadı. Tarih, önce *insan-üstü*'leşmişti, sonra *sınıf-üstü*'leşti. Doğal çelişkiler (kadın-erkek, büyük-küçük vb.), sosyal çelişkiler biçimine girip kutuplaştıkça, *irade* ve *şuur* felce uğratıldı. *Kollektif Ak-*

Osmanlı emekçilerinin beslenme koşullarındaki düşüklük, 16. yüzyıldan sonra neredeyse dönülmez bir biçimde kötüleşecektir. Hayvancılık (et) ve tarımın (ekmek) gerileyeceği yıllar, Osmanlı emekçilerinin beslenmelerinde de gerilemeler yarattı.

Salamon Schweigger'in Constantinopol und Jarusalem *adlı eserinde bir sultan sofrası, ortada oturan Sultan, solunda Çeşnicibaşı, ayakta duran İçoğlanı*

siyon zor altına alındı. Bilinç ertelendi.

Seyahatnamelerle, insan, doğanın ve kendi doğasının sınırlarını daha yakından tanıdı. Bilim ve bilincin yasaları konuldukça, seyahatnameleri kullanmak, yorumlamak, değerlendirmek çoğaldı.

İngiliz Ticaret Odası Kalküta Temsilcisi T.T.Cooper, her ne kadar "seyahat koşulları bilimsel gözlemi kesinlikle engeller"[2] diyorsa da, özellikle tarih bilimi, seyyahlara çok şey borçludur.[3]

1988 yılı, ilk sosyal devrim'in 200. yılını kutlama hazırlıkları ile geçecek. Tarihsel kaynaklar yeniden tartışma konusu oluyor. Tarih-öncesi'ni Mitoloji'lerden, sınıflı toplum tarihî gelişimlerini de az çok seyyahlardan öğrenmiştik. Bu alanda yeni değerlendirmeler için eski ve yeni malzeme yayınları yoğunlaşıyor. Göllner, yirmi yıllık pösteki sayarcasına uğraşılarından sonra, 10 yıl önce, hâlâ çoğu bilinemeyen seyahatnamelerden 2.463'ünün künyelerini saptamış bulunuyor.[4] Seyahate "memur" elçilik, konsolosluk, ticaret odası, askerî, bilimsel, dinsel... temsilcilerini de "modernleşen seyyahlar" arasına katmak pek de yanlış olmaz.

Elyazması seyahatnamelerin bilim çevrelerince kullanılmaya başlaması, elyazmalarının basılmaları ve ünlenmeleri, önce ilk sosyal devrimi (Fransız Büyük Demokratik Burjuva Devrimi'ni) bekledi. Bu alandaki yoğunlaşma yüzyılımızın başına rastlar.

Seyahatname yazarı, önünde sonunda *Yolcu*'dur. Sırf ve yalnız *vardığı* yeri, amacını değil, *geçtiği* yerleri de yazar. Seyahatnamelerin çok yanlılığı, renkliliği ve kullanışlılığı da, biraz, burada yatar. *Yol*, uygarlığın doğadan kopardığı, güttüğü, *sosyalleştirilmiş coğrafya* parçasıdır. Yollar, doğanın coğrafya iktisadı elverişliliklerine göre, uygarlıkların genişleme, gelişme ve tıkanma yönlerine açılırlar. Üretime karşılık etki de yapmak üzere, tüm sosyal zenginlik olanaklarının birikişi ve gelişiminin mekanizması olarak *ticaret, ticaret yolu:* hep yeni *üretici güçler* ve *üretim alanları* yönünde belirlenir.

Sosyal devrim öncesi uygarlıklar, bilerek bilmeyerek, hep bu ticaret yolları dolaylarında doğdular, dövüştüler, yıkıldılar. Uygarlıkların gelişiminde *yön* belirtimine yarayacak *pusula* ticaret yolu'dur. Ticaretin *rota*'sını ise üretici güçler (doğa) çizdi (Kıvılcımlı, 1974, s.220 vd.).

Seyahatnameler, ticaret ve ticaret yollarının belirleyiciliğinde, dünya ve ahiret derebeylerinin güdümünde, savaş - casusluk-bilgi edinme-askerlik-komşuluk-din-merak-serüven-işsizlik... sosyal ilişkiler güvenceleri, bilgi-ilgi kaynakları oldular. Depoladılar.[5]

Avrupalıların Türklerle tanışmaları, *korku* ile tanışmaktı. Burada korku, *nefret* ve *hayranlık*'la içiçe. Yüzyıllardır halklar, ülkelerarası önyargıların ve dostlukların içiçe, karşı karşıya (ama olumsuzun egemenliğinde) sürüp gitmesinde seyahatnamelerin önemli etkileri oldu. Osmanlı'nın Avrupa matbuatında, Alman, İngiliz, Fransız, Latin, Leh vb. dillerinde, tarih, politika, askerlik, doğa bilimleri, resim, tiyatro, edebiyat, şiir, türkü...lere yansıyışı ile Osmanlı'nın Avrupa kültürlerine etki ve katkıları, etkilenmelerinin başlıca belgeleri olarak seyahatnameler, önde gelen bir yer tutuyor.

Seyahatnamelerin "Yeniden Doğuşu"

"Tarih-öncesi'nde her konakta toplumca kazanılan şey, ondan sonraki kuşaklarda daha gelişkinleşerek devam eder. Maddî görevini zamanla yitiren aygıtlar, manevî görevler kazanır: Kabuklular, ilk insanın aygıtları iken, so-

Schweigger'den bir şenlik gravürü

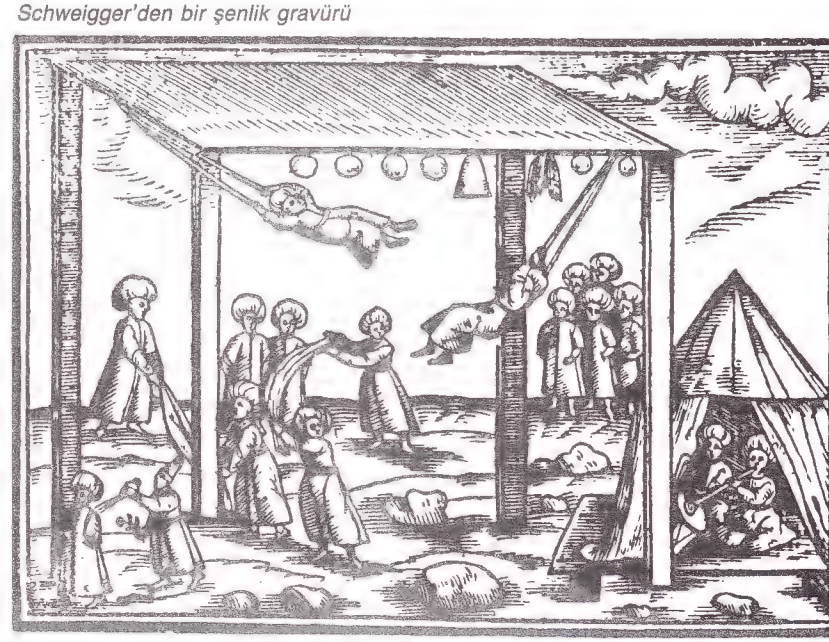

nunda Orta Vahşet'te süs nesneleri olurlar; ok-yay medeniyete dek yaman bir üretim ve savaş aygıtı iken, zamanla rübâb, saz biçiminde telli çalgı şeklini alır. Tersine, manevî kullanımlar da, gittikçe maddî aygıtlara dönüşebilirler. İlkin Totem örneği olan nesnelerin, sonra güzel sanat, ev eşyası durumuna gelmeleri gibi." (Kıvılcımlı, 1974, s.194)

Komşu ziyaretleri, *misafirlik:* haberleşme ve bilgi gereksinimlerinin en doğrudan-insancıl giderilme biçimleri olarak artık yok olma aşamasına girerken, *turizm endüstrisi* denilen *sosyal zorunluğa* saplanıldı: adam yerine konulmak için de, tatil: dinlence-eğlence seyahatlarına mecbur tutuldu, Avrupa çalışanları.

Dedikodu kurumu ise, hiç eskimedi.

Seyahatname yazarları, *genç* insanlardır. Ticaret, din, hacc, kültür, mâcerâ, savaş... yolları'nın o netameli neşakkatine dayanmak, geç yaşlarda olanaksızdı. Düşman ve (dost) tarafın otopsisi... her anlamıyla satın alma ve satma... vb. amaçlarına, hayalgücüne, önyargılarla dolu öncü seyyahların birbirini kopye etmelerine[6], İstanbul'da hazır (günümüz bitirme ve doktora hazır satılık tezleri gibi) satılık seyahatnamelerle evlerine dönmelerine[7], söylenceleşmiş çarpık zamane-gerçeklerinin yinelenişini iş (şikâr) sanmalarına, görev yapma umursamazlıklı, savsakcı memur seyahatname yazarlarına, hatta kimilerinin uydurmalarına rağmen[8] seyahatnameler, önemli tarihsel kültürel kaynaklar olarak bize hazineler sunuyorlar. Ne yazık ki, çok azı okunup değerlendiriliyor.

Elyazması olsun, basılı olsun, eski seyahatnamelerin çoğunlukla seyahat sırasında yazılmamış olanları ünlendi. Yazılırken veya basılırken, yazanın (seyahattan sonra yani) veya basanın, seyahatnamelere adı verilenlerin yakınlarının, çevresinin, ekleme, değiştirme, öncekinden kopya etme veya uydurma.. vb. değiştirmelerine uğramış olan pek çok seyahatname, kendileri-asılları pek okunmadan, dipnot aktarmalarıyla (başkasının gözü ile yani) kullanıldı.

Seyahatnameler (kendileri) ve seyahatnamelere ilgi, değerlendirmeleri, Batı kapitalizmi sömürgeciliği ve tekelci emperyalizme geçiş çağında yoğunlaştı. Burjuvazi, durumu ve çıkarı gereği, geçtiğimiz yüzyılın ortalarında, seyahatnameleri, her zamankinden daha çok ve daha yeterlice kullanabilecek, değerlendirebilecek duruma geldi. Seyahatları destekledi. Araştırma kurumları ve bilginler, seyyah (seyahatnameci) ve değerlendirmeci olarak kolları sıvadılar.

Savaş, bir yerde, nasıl iç çelişkilerin dışa vurdurularak unutturulmasına yaradı ise, saray şölenleri de emekçilerin açlıklarını unutmaları için kullanılan araçlardan biri oldu.

Seyahatnamelerin yeniden basılmaları ve değerlendirilmeleri de aynı dönemde yoğunlaştı. (Yabancı seyyah ve çalışmaların, kapitalizme ön gelen, kapitalizmin aşamalarına değen etkileri yanında, Osmanlı'nın genişleme ve yarısömürgeleşme gelişmelerinin ilgiyi kamçılayıcı etkilerini de anmalı.)

Seyahatler yapıldığı, yazıldığı yıllardaki politik... vb. olaylara, yeni ışık getirici, yeni değerlendirmeleri olanaklı kılıcı... bilinmeyen tarihsel olay-gerçeklikleri ortaya çıkaran, ekonomik, kültürel, sosyal tarihlere yeni açınımlar ve tanıklıklar getiren... seyahatnameler, yeniden basılıp, yeniden değerlendirildiler: 1850-1930'lar.

Türkiye'de, Cumhuriyet'in 10. yıllarında, Batı'da eksilen seyahatname ilgisi, sürdürüme uğradı. Çeviri, özet çeviri ve tanıtma yazıları ile araştırmalarda seyahatnamelerin kullanılması ender olmaktan çıktı[9]

II. Selim ve Vezirleri - Londra, British Library- or. 7043 fol. 146

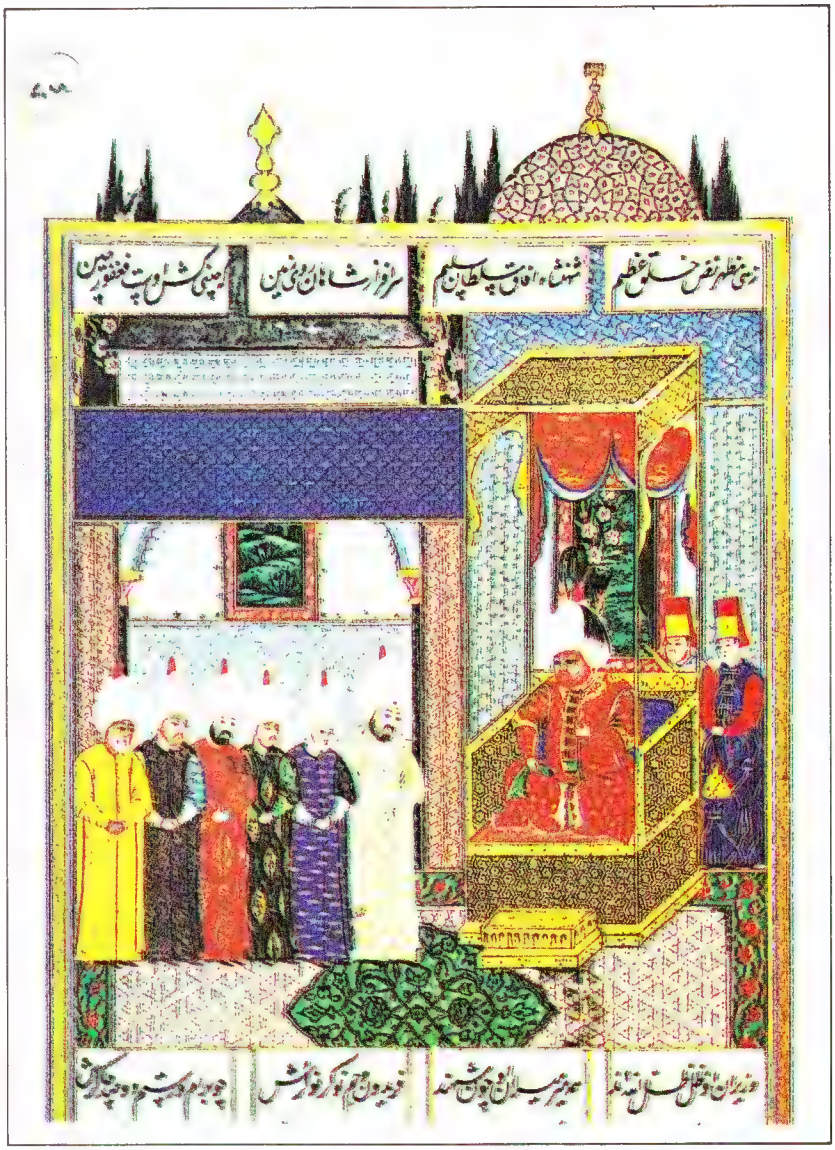

Avrupa'da Viyana Kuşatması'nın 200. Yıldönümü (1983) ile Frankfurt El Sanatları Müzesi'nde açılan "Osmanlı Dönemi'nde Türk Sanat ve Kültürü" Sergisi (1985) ve Muhteşem Kanunî Sergisi (1987-1988), bir de 1980 sonrasında üniversitelerimizden uzaklaştırılan bilim adamlarımızın Avrupa üniversitelerinde iş bulup çalışmaları vb. nedenlerle, seyahatnameler yeniden güncelleşti.[10]

Osmanlı İstanbul Emekçileri: Beslenme-Geçim-Sayı

"Selâm kelâm'dan öncedir". Sofra birliğinde kaşıktan önce hakkın adı gelir[11]-denilmiştir. Öncelikler sırası, biçimde değişmese de, özünde değişiyor: her iki tek Tanrılı dindeki yerleri başka. İsacıların sofrasında yemek duası, yemeğe başlarken yerine getirilir bir borçtur. Müslüman sofrasında; yedikten, doyduktan sonra. İslâm, daha gerçekçi olduğunu, sofrada da gösteriyor: "ya doymazsak?" Şükr, tokların hakkıdır ve yemek sonrasına, doyum arkasına bırakılmıştır. Sonra sıra, sofranın Âmentüsü çorbalara gelebilir. Çorbadan ötesi? Çorbadan öte, ekmek var. Bazlama açkıları var. Pilavlar var. Su var. Bir de yoğurt.

Orta Asya'dan beri göçebe Türkler, yoğurda sadık kalmışlar. 16. yüzyıl ortalarında (1555-1562) I.Ferdinand'ın

Avrupalıların Türklerle tanışmaları, korku ile tanışmaktı. Burada korku *nefret ve hayranlık*'la içiçe. Yüzyıllardır halklar, ülkelerarası önyargıların ve dostların içiçe, karşı karşıya sürüp gitmesinde seyahatnamelerin önemli etkileri oldu.

Kanunî yanında İmparatorluk elçiliği yapan *Busbec(q)* (1522-1592), Türklerin, Osmanlı emekçilerinin, yoğurtla doyduklarını, temel besinlerinin yoğurt olduğunu[12] yazıyor. Baronumuz, Osmanlı emekçilerinin, kendi halkı emekçilerinin beslenmelerinden 12 kat aşağıda bulunduğunu belirtiyor (İngilizcesi, s.52-53).

Sayın Baron Busbecq'in bu saptamasına pek ses çıkarmayanlar[13], *Evliya Çelebi*, böyle sayısal veriler verdiğinde "amma da atıyor ha" diye küçümsemişlerdir. Matuz, Avrupalı emekçilerin, o dönem Osmanlı emekçilerinden daha iyi beslendikleri söylenemez diyor.[14] Sıradan (hatta elçilik mensubu) seyyahlardan kimileri gibi (Osmanlı kimi zaman "Elçiye zeval olmaz" kuralını bozmuştur) seyahatları sınırlanmayan, halkla görüşmesi kısıtlanmayan, hapse, Yedikule Hisarları'na (zindana) konulmayan, yol ve ikâmet masrafları Osmanlı sarayınca karşılanan Baron'un gözlemini "abartma" saysak bile, bu saptamanın Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasına tanıklık ettiğini teslim etmek zorundayız.

"Türkler temelde pilav yiyorlar. Bulgur (buğday, darı, çok az da pirinç), her öğün ve yemeğin başı: pilav, zerde, çorba..."[15] "Türklerin beslenmesi acınacak yoksulluktadır. Erkenden kalktıklarında kahvaltıda bile çorba içerler. Dana etini bilen yok. Pirinç pilavına şeker koymuyorlar."[16] "Soğan ve sarımsağın kullanımı yaygın."[17]

Yemek yenilen yerde masa, iskemle, sıra benzeri bir şey yok. Yere oturuyorlar. Aynı kabdan yemezlerse, çanağa aldıkları 'yemek' dizde yeniyor, diyor "Suskun Süleyman".[18] Kadın erkek birlikte yemek yemiyorlar.[19]

Aş'ın yanında yoğurdun ve ayranın temel (ve katık?) olduğunda, Baron *Busbecq* ile *Dernschwamm* (1494-1598) hemfikirdirler: "En bol bulunan yiyecek, yoğurt. Ayranlarını yanlarında taşıyorlar... Binlerce yoksul emekçi, sırf iane ile, sırf imaret vb. sosyal dayanışma kurumlarının yardımıyla geçinebiliyorlar, doyabiliyorlar."[20] Dernschwamm, Tevfik Fikret'in sanki öncüsü bir Osmanlı aydını, şâiridir: "Kodaman beyler ve paşalar patlayıncaya kadar yiyorlar."[21] "Salı hariç, her gün taze ekmek pişiriyorlar."[22]

Osmanlı emekçilerinin beslenme koşullarındaki bu düşüklük, 16. yüzyıldan sonra, neredeyse geri dönülmezcesine kötüleşecektir.

Hayvancılık (et) ve tarımın (ekmek) gerileyeceği değişimlerin dönüm noktası olarak Busbecq'in gözlem yılları geliş-

Ekmek pişiren kadınlar

Van Gaver'den topuz talimi

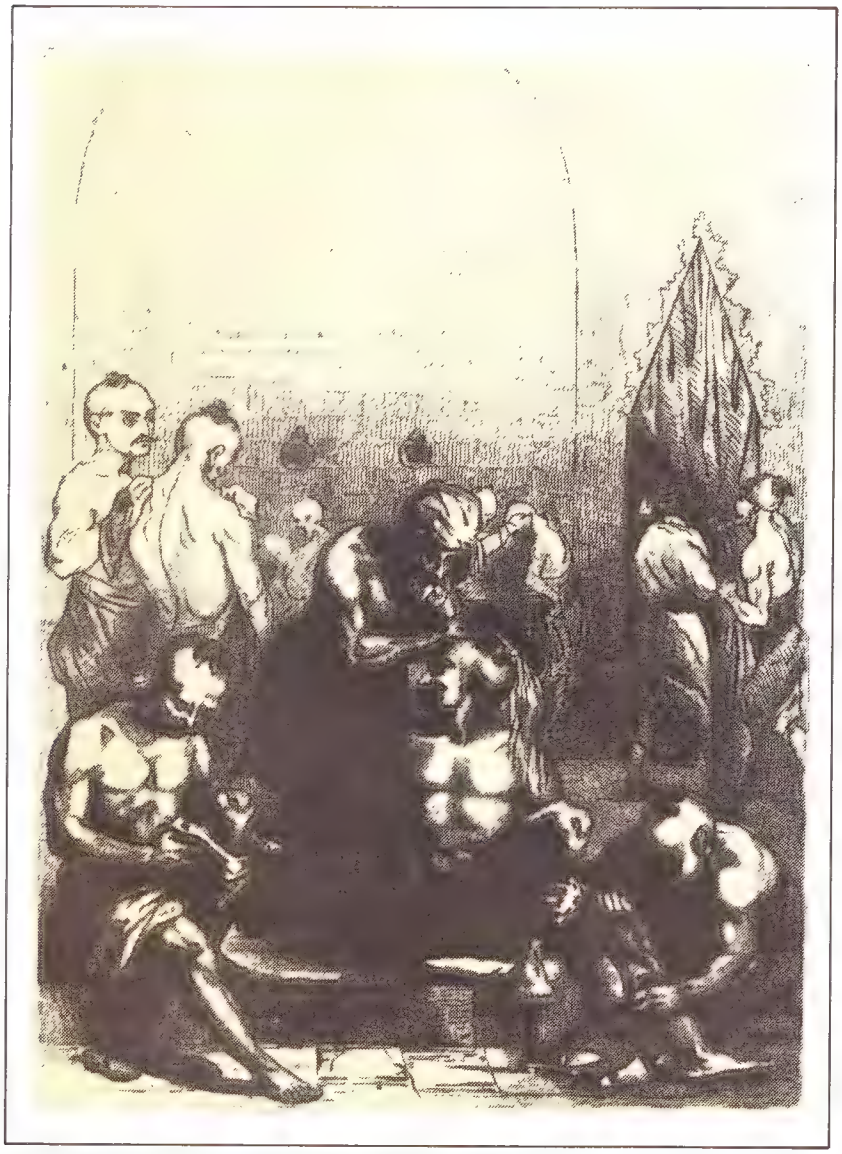

Van Gaver'den bir Türk hamamında yıkanan emekçiler

melerine bakmak, Osmanlı emekçilerinin beslenme gerilemelerine açıklık getirebilir. Kapıkulu ordusunun gündelikçilerinin (Ulufe) yük'ünün ve sayılarının artışı. Ürün vergi yanında (yerine), para vergi düzenlemesi (âşâr'dan: aynî vergi'den nakdî vergiye). Emekçilerin vergi yüklerinin artışı. Devletin vergi gelirlerinin azalışı: Vergi toplama ve ceza uygulamalarının, yönetim makamlarının satışa çıkarılması. Timarların küçülmesi, Enflasyon ve devalüasyonların zincirleme katlanarak artması. Toprakta özel mülk birikmelerinin başlaması. Dış ödeme açıkları. İlmiye'nin kastlaşması. Öğrenci, gençlik, sipahi, levent, yeniçeri, kır üretmenleri... ayaklanmaları ve devlet terörü. Yeniçerinin esnaflaşması. Kırların, kasabaların ısızlaşması: Büyük Kaçgun'luk. Haremdamat entrikasının tohumlarının atılması. Özetle Dirlik Düzeni'nden Kesim (Mukataa) Düzeni'ne geçilmesi Baron'un gözleri önünde gerçekleşen, başlayan, oluşan gerçekliklerdir.

Seyahatnamelerden insan doğanın ve kendi doğasının sınırlarını daha yakından tanıdı. Bilim ve bilincin yasaları konuldukça, seyahatnameleri kullanmak, yorumlamak, değerlendirmek çoğaldı.

Yunus Emre, günlük yaşamlarının, Osmanlı emekçilerinin özlem ve öfkelerinin aynası dizeleriyle, yüzyıllardır emekçilerin dillerinden düşmemiştir.

Kerpiç koydum kazana
Poyraz ile kaynattım
Nedir diye sorana
Bandım verdim özünü

Dönemin Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa (dönme köle) (1565-1579) sarayının bahçe kalesinde (zındanında), kafeslerinde: kaplanlar, develer, ayılar beslemekte[23] hizmetcileri içinde oğlanlar 800, kızcağızlar 300 sayılmaktadır. Hareminde, iktidar düşkünü karısı, 50 aşçı, 30 fırıncı, 90 terzi çalıştırmaktadır.[24]

1755 yılına gelindiğinde Osmanlı emekçileri, pâyitaht dışında özellikle, yoğurdu bile bulamayacaktır. Kıtlık, veba salgını, açlık kırımları.. içinde kıvranmaktadır: "Açlıktan bunalan halk, fırınlara hücum ediyordu. Fırıncılar, güvenlikleri için asker çağırıyorlardı. Halka kötü pişmiş hamur dağıtılıyordu. Fırıncıların önünde halk, elinde silâh bekliyordu.[25] "Başkentte tüketilen buğday üzerine korkunç bir tekel uygulayan, fırıncılara buğdayı halktan daha ucuza veren hükûmet, İstanbul'da kumrular için bile buğday ayırır.[26]

Sadrazamlardan İbrahim Paşa, ekmek kodamanı Ermeni tüccarlarla, *sermayeci* denilen vurguncularla, mültezim ve sarraflarla işbirliği ederek kıtlığı koyulaştırdı.[27] Bir yüz yıl sonra, Osmanlı cezaevlerinde 40.000'e yakın emekçi, özellikle ödeyemedikleri vergi borçları yüzünden, vergi-faiz borçları yüzünden, hapsedilmiş, cezaevlerine konulmuş bulunuyorlardı.[28]

Ekmek tüccarlarına ucuz buğday sübvansiyonu uygulayan Osmanlı Devleti, halk açlıktan kırılırken, özel saraymükellef ev...lerin kumrularına saçacağı buğdayı unutmamaktadır.[29]

18. yüzyılda da "İstanbul'da kasaplar çoğu kez ucuz fiyatla ordu ve saraya et sattıklarından "zarâr-ı kasâbiyye" denilen ve imparatorluğun her tarafından toplanan vergi ile zararlarını karşılar, bu vergiden toplanan meblağlar da faizle işletilirdi.[30]

Osmanlı *devlet sınıfları*'nın ve saray'ın *sikemperverlik, tıkınım-zıkkımlanım boğazsaklıkları*, bu gelenekleri, tüccar-tefeci kâr gelenekleri ile sarmaş dolaşken, Osmanlı emekçilerinin eksik, düşük, yanlış beslenmelerini anlatan Baron Busbecq'e şaşmamalı ve *zırva*[31] sanmamalıdır.

Müslüman sosyal dayanışma kurum ve gelenekleri de, kıtlık-açlık-yoksulluk

Preziosi'den simitçiler

Preziosi'den hamal

yaralarına ancak gelgeç bir merhem olabilmişti. Çâre değildi.

Saray mutfağının, daha doğrusu mutfaklarının, sırf ve yalnız *hamal* emekçilerinin 15. yüzyıl sonunda sayıları 3.641'dir.[32] Hamalların beslenmeleri de "ziyafet artıkları"na rağmen hiç de iyi durumda değildir.[33]

Sendika da sayılabilecek *Lonca* örgütlenmesi dışında kalmış Osmanlı kent emekçilerinin (burada başkent emekçilerinin) bu kötü beslenme durumları hiç düzelmeyecektir. Sarayların ziyafet artıklarını, *çanak yağması*'na uğratmaya zorlanmış emekçi yığınları, At Meydanı'nda tepiştirilmeye itilir. Onları sıraya sokmaya, yemek sunumunda düzen tutturmaya çalışan *saray tulumcuları*'nın boru ve davul'la verdiği, yarışmalı, yemek muştucul uyarıları kâr etmez. Aç kurtlar gibi, açık saray mutfaklarına yapılan saldırılar, hücumlar denetlenemez. Ekmekler, pirinçler, koyun etleri... At Meydanı'nda yerlere saçılmaktadır.[34]

Savaşlar, bir yerde, nasıl iç çelişkilerin dışa vurdurularak unutturulmasına yaradı ise, saray şölenleri de emekçilerin açlıklarını unutmaları için de kullanılır araçlardan idi. Rönesans derebeylerinden Liegnitzli Dük II. Heinrick, 1579 yılında yaptırdığı düğün şöleninde, çağrılılarına 7 gün süresince, yüzbin Thaler harcıyarak, neler ikrâm etmişti? 24.400 çeşitli balık, 5 ton istiridye, 5850 kg. kaz yağı, 113 geyik, 280 domuz, 577 domuz yavrusu, 370 ton sucuk, 1579 dana, 2705 iğdiş dana, 600 hind tavuğu, 3000 iğdiş horoz, 12.584 iğdiş tavuk, 470 sülün, 246 yaban tavu-

Eski bir İstanbul kartpostalından bıçakçı

Preziosi'den ayı oynatan

Saz çalan derviş

ğu, 3250 ördek, 2292 tavşan, 3910 keklik, 22.687 üvez, bunları kızartmak için, yemekler için 39 ton yağ; doymayanlara, 421 kızartılmış kuzu, 6000 küb çeşitli şaraplar, her biri 370'şer varil tatlı şaraplar, 6637 fıçı bira... Tatlıların miktarı değil, fiyatı (tutarı) 12.735 Thaler.[35]

Osmanlı'da *Devlet*, temel soyut sosyal yapı, *Osmanlılık* adıyla, politik yapı olarak, somutlaşır, *Padişahlık*'a bürünür.

Padişahlık'ta *Saray* ve *Divan, Payitaht*'ı yapar. *Kişi* ve *ortam tabulaşması* olarak, kanedimlerle, kardeş, baba, amca, yağen, torun... kan içiçiliği ile, padişahlığı sürdüren-yürüten *Enderun*'da *Kilârbaşı*: Mutfak sorumlusudur, *Ak Ağa* ya da *Hadım* ve *karederili*lerden oluşuyor. *Çavuşbaşı*, Divan protokol genel müdürüdür. *Mârahur*, ahır ve taşıtların sorumlusu, *Kapucubaşı*: Enderun'un başı, saray iç-koruyucusudur. Padişahgilin oğullarına *Odabaşı* bakar. Saray varlıklarını *Haznedarbaşı*, koruyacaktır. Padişahın kişicil hizmetindeki *Has Oda*'da kılıç korumacılığını *Silâhdâr*, özengi tutuculuğunu: *Rikâbdar*, törenlerin güdücülüğünü *Çuhadar*, giysilerin sorumluluğunu *Dülbentoğlanı* üstlenir. Devlet pahalılaştıkça, saray lüksü azıttıkça bunlara *Sarıkcıbaşı, Dülbent Ağası, Miftah Ağası, Peşkir Ağası*... vb. eklenir. Bu *"uçkur-paşkir ağaları"*na, yemek ve sofra işlerinin yöneticileri *Çaşnigir*'ler eklenir. Ev işi güdücüleri *Şikâr halkı, terzi, aşçı... orduları*, Batılı seyyahların korku ve hayranlıklarının odağına kuruldular. Hemen tüm seyahatnameleri kapladılar. Emekçilere kalan yer azaldı.

Batılı seyahatname yazarları gibi, *seyahatname ressamları* da var. Seyahatlarını, İstanbul'un, Osmanlı ülkelerinin görüntüleriyle süslediler: Renk, leke, ışık cümbüşüyle daha çok Divan ve Saray'ı resmettiler. 18. yüzyılda, çoğu Fransız, ressamlardan emekçileri resmeyleyip ölümsüzleştirenlerin bir özeti şöyle: *Castellan* (1772-1838): Çengi avradı, hammal, saka, levend-i rûm, aşçı, berber... *Baron de Gudenus*: çorbacı, mataracı, atçı, bostancı; *A*(ndreas) *M*(agnus) *Hunglinger von Ynue* (Avusturyalı), tümüyle emekçileri resmetti: 24 tablo.[36]

Bektaşi-aşçıbaşı-postu'nu, saray mutfağına seremeyiz. "Buna aşçı postu derler. Bu öyle bir üstattır ki, çiğleri pişiricidir. Hamları oldurucudur. Çiğlerin lezzetini verdiricidir. Yolsuzları yola getiricidir."[37] Bektaşilikte mutfak, Dervişlik'in ilk basamağını gösterir. Bektaşi-Mevlevî'lerden usta sanat emekçileri yetişmiştir. (Pakalın, c.1, s.117, 127-128.)

Seğirdim aşçıları ise, Yeniçeri aşçı yamakları'dır. Yeniçeri Ocağı'na aid etleri, Salhane'den *sekerek* getirdikleri için böyle adlandırılırlardı.[38]

Osmanlı *Kuşhaneleri*, 1908 Burjuva Demokratik Devrimi Temmuz ayı sıcağında, halka ucuz yemek veren *saray tablakârları* ile uyuştular. (Pakalın, 1946, c.2, s.330.)

Yeniçeri mutfakları, hem *tevkifhane*, hem *ihtilâl meclisi* idiler.[39]

Osmanlı falcılığı, gelecek (ve geçmiş) görüntülerini üç alanda odaklaştırır. Gelecek (ve geçmiş) söylentilerini de bu üç alana uygunca toparlar: 1- Mutfak (sağlık), 2- Cüzdan (geçim-çalışma-iş), 3- Yatak (sevda-çocuk-yürek). Osmanlı falcılığında gerçekleşmeler de, süreleriyle üçlüdür: üç gün mü desem, üç hafta mı, üç ay mı desem, üç yıl mı? Çapraz ilişkiler de üçgenleşir. Fincan'da kararan nakışların, el içinde, avuçta çizgileşen hattatlıklar... (yüreklerinde aslan yatan...) kişilerin üçlemesine varır: 1-

Sevgili, 2- Yardıma koşan (yardım bekleyen), 3- Düşman (rakîb).

Osmanlı falcılığına uyup, mutfakta (beslenme, ama sağlığı dışarda tutarak), sonra Osmanlı emekçilerinin sayıcıl, geçimcil durumlarına göz atalım.

İdil boyu insanlarının, Tatarların bir sözü var: *"Kul aşaganın söyler"* diyor. 'Yediğini köle anlatır' ya da 'yediğini anlatan köledir' anlamına. Bizim "yediğin içtiğin senin olsun, gördüklerini anlat" dememiz gibi. Öğüt tutulmamak için değildir. *(SÜRECEK)*

---

[1] A.V.Efimov, 1970, "Vopros ob otkrityi Ameriki" [Amerika'nın Açılışı: Keşfi Üzerine]*Iz Istorii velikikh ruskikh geograficeskikh otkritiy,* Moskova, s.11-20;
Dr.Hikmet Kıvılcımlı, 1974: *Tarih Tezi*, İstanbul, Tarih ve Devrim Yayınları: 1, s.123, 125.

[2] T.T. Cooper, 1871, *Travels of a Pioneer of Commerce* in a Pigtail and Petticoats; or, an overland journey from China towards India, London, IX.

[3] Abbé A.F. Prévost, 1746: *Histoire général des Voyages*, Paris, 20 cilt.

[4] Carl Göllner, 1961: *Turcica*, Bibliotheca bibliographica Aureliano, Bucureşti, 1. cilt. Sonraki ciltler 1968 ve 1978 yıllarında yayınlandı.
Bu alanda diğer toplu bilgiler için: A.Leval, 1897, "Voyages en Levant pendant les XVIe siècles, Essai de bibliographie" *Revue d'Orient et de Hongrie*, Budapest.
Moran, B., 1964: *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, Onbeşinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar, İstanbul.
G.Y. Hazai ve B.Kellner-Heinkele, 1986, *Bibliographisches Handbuch der Türkologie*, Budapest, Akademiai Kiado, 1. cilt, s.256-259, 567-583.

[5] S.Eyice, *İslâm Ansiklopedisi*'nde ("İstanbul" maddesi) seyahatnamelerle ilgili bibliyografyasına, anı ve araştırma kitaplarını da eklemesi, bu anlamda yerindedir. (c.5/II, s.1214/137-144.)

[6] Michael von Saurau (ölümü 1572), II. Maximilian'ın II. Selim'e gönderdiği (1567) elçilik refakatçılarından biri. Seyahatnamesini Edirne ve İstanbul'da yazdı: 1767/68 (bk. Resim). Saurau, seyahatnamesinde şu seyahatnameleri kopye etti: Giovanni A. Menavino, 1548, *Tuerkische Historien...* İtalyanca'dan çeviren: Heinrich Müller, Frankfurt/M, 1563; Jakob von Betzel, *Gesandtschaftsreise nach Ungarn und in die Türkei... 1564/65*, Yayımlayan: Karl Nehring, München, 1979. En çok bu ikisinden sayfalarca aktarma yaptı. Diğer aktarmalar: Babinger, 1923, *Dernschwamms's Tagebuch*, s.XXXVI.

[7] Konrad Wickert, 1987, *Michael von Saurau... Rayss gehen Constantinopel im 1567*, Erlangen, Erlanger Forschungen c.40, Einleitung, s.15,28.

[8] Casanova'nın 1743 yılı gerçekleştirdiği iddia edilen seyahatnamesi (J.J.Casanova de Seingalt, 1826, *Mémoiren*, Leipzig), Türkiye'd 2 Mayıs 1960'dan itibaren *Vatan* Gazetesi'nde tefrika edilmeye başlanmıştı. Bu, sonradan uydurma seyahatnamelere bir örnektir.

[9] R.E.Koçu (1938, 1939), A.R.Seyfioğlu (1945), H.C.Yalçın (1938, 1953), S.Eyice (1950'ler), F.Carım (1960'lar), Orhan Burian (1960'lar). Ayrıca, Türk Turing ve Otomobil Kurumu'nun katkılarına yeni çeviriler eklendi.

[10] Barbara Kellner-Heinkele, 1985, *Das Osmanische Reich im Spiegel europaeischer Druckwerke*, Frankfurt, JWG Üniversitesi yayını (ve ek bibl.); Helga Fisher, 1983, "Das Osmanische Reich in Reisebeschreibungen und Berichten des 18. Jahrhunderts", *Das Osmanische Reich und Europa, 1683-1789* içinde, München, s.113-142; M.Harbmeier, 1982, "Reisebschreibungen als mentalitaetsgeschichtliche Quellen", *Reiseberichte als Quellen europaeischer Kulturgeschichte* içinde, Wolfenbüttel, s.1-31; Seyahatnamelerin yeniden basımlarına örnek: Wickert, 1987: Karl Nehring, 1983, *Adam Freiherr zu Herbersteins Gesandschaftsreise nach Konstantinopel*, München; Karl Nehring, 1984, *Iter Constantinopolitanium*, München; "Seyahatnamelerin Yeniden Doğuşu"nun, Doğu Bilimleri-Doğu Bilimciliğindeki yeri için, bkz.: W.Edward Said, 1978, *Orientalism*, New York; Jale Parla, 1985, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul, İletişim Yayınları; bu çalışmayı henüz elde edemedim.

[11] Karş.; A.Kadir Karahan (yay.), 1985, *Kırk Hadis*, Ankara, Kültür ve Turizm Bak.Yay., s.14, 80.

[12] Busbec(q), Baron (Agier) Ogier (Ghislain) Ghiselin de, 1581, *İtinera Constantinopolitanum... ad Solimanum*. Bu mektupların sonra pek çok kopyaları yapıldı. Sekiz incisi 1689'da. Fransızca'ya 1646'da, Almanca'ya da 1596'da çevrildi. Yeni baskıları: Busbecq, 1748, *Lettres du Baron de Busbecq*, yayımlayan: Abbé de Foy, Paris, 3 cilt. Busbecq, 1926, *Vier Sandschreiben*, Erlangen. Busbecq, 1968 (reprint), *The Turkish Letters*, London, Saymour Forster çevirisi. Türkçeleri: Hüseyin Cahit Yalçın, 1938, *Türk Mektupları*, İstanbul; Yalçın, 1953, *Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hatıraları*, Ankara; F.Carım, 1964, *Kanunî Devrinde İstanbul*, İstanbul. Özellikle emekçilerin beslenmelerine az ilgi gösterilmiş olduğunu saptayabiliyoruz. Bunun nedenleri arasında, seyyahların ilgi ve amaçları, eğitim düzeyleri farklılıkları; Osmanlının seyyahları, emekçilerle görüştürmeme, bir araya gelmelerini engelleme yasaklarını da sayabiliriz. Osmanlı emekçilerinin 16. ve 17. yüzyıllardaki düşük beslenmeleri ile ilgili olarak karş.: J.Leunclavius, 1590, *Neuwer Musulmanische Histori Türkische Nation von ihrem Herkommen, Geschichten und Thaten*. Drey bücher die ersten unter dreisigen, Franckfurt am Meyn, 3. cilt L.Rauwulff, 1582, *Beschreibung der Reyss Leonharti Rauwolffen*, So er vor dieser Zeit gegen Aufgang in die Morgenlaendern selbst vollbracht, Franc*kfurt am Mayn, 1. cilt; Wild, J., 1604, Reysbeschreibung einer Gefangenen Christen Anno 1604*, yeni basım, Stuttgart, 1964.
Bu dönem seyahatnameleri için bibliyografyalar: Göllner, 1978, *Turcica*, c.3, s.173 vd.; Ehrenfried Herrmann, 1961, *Türken und Osmanenreich in den Vorstellungen der Zeitgenossen Luthers*, Freiburg, yayımlanmamış doktora tezi.

[13] Braudel, F.1966[2], *La Méditéranée et le monde méditéeranéen à l'époque de Philippe II.*, Paris. Busbecq'in kabul gören bu 12'ye 1 oranı, daha çok, Avrupa'nın nüfus patlaması, düşük verim-yiyecek-yakacak açığı iticiliğiyle, tarımsal üretim teknolojisinde sonradan ulaşacağı verim oranlarını anlamamıza yardım edebilir. Yoksa, Avrupa o sıra, yiyecek ve yakacakta Doğu'ya bağımlıdır. Bak: J.H. Parry, 1963, *The Age of Reconnaissance*, New York. Ayrıca *Cambridge Economic History of Europe*, 1967, London, 4. cilt; ve *New Cambridge Modern History*, 1970, London, III. cilt.
Yoğurdun Osmanlı emekçileri sofrasındaki yerinin abartılması ile ilgili olarak ayrıca bakınız: E.Brown, 1673, *A Brief Account of Several Travels...*, London, s.113-118.

[14] Bu sayıda tanıtımını yaptığımız Matuz Hoca'nın çalışmasında da, etin sofralara ender uğradığını okuyoruz.

[15] Johann Wild, 1604, *Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen...*, yayınlayan Ludwig Locher, Nürnberg, 1613. Burada, Prof. Karl Teply'nin yayımını kullandık: Stuttgart, 1964, s.91, 109.

[16] Hans Dernschwamm, [1553-1555], *Tagebuch. Eine Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, yayınlayan, Franz Babinger, München-Leipzig, 1923, s.123-124.

[17] Dernschwamm, 1923, s.25.

[18] Salomon Schweigger, [20.02.1581], *Ein newe Reysbeschreibung aus Teuschland nach Constantinopel und Jerusalem* (1577-1780), Nürnberg, Siebdruck, yayımlayan: Johann Laussenberger, MDCVIII [1608], yeniden yayınlayan: Dr. Rudolf Neck, Graz, Akademische Druck u.Verlagsanstalt, 1964, s.57-58, 147-149.

[19] Dernschwamm, s.132.

[20] Dönemin Avrupa Karun'larından *Fugger*'lerin vekilharcı (Menager) olan, Anton Fugger (1493-1560)'in hesabına İstanbul'a, 60 yaşına rağmen giden [ve Günce'si (Seyahatnamesi) liselerde ders kitabı olarak okutulan (F.Babinger, s.XXXII) Bey] Dernschwamm, s.124.

[21] Derschwamm, s.123.

[22] Derschwamm, s.48.

[23] Michael von Saurau, 1567/68, *Orttenliche Beschreibung der Rayss gehen Constantinopel*, yayımlayan Konrad Wickert, Erlangen, 1987.

[24] Stefan Gerlach, 1573/75, *Tage-Buch der... an die Ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten... Gesandschaft*, yayımlayan: Samuel Gerlach. (St. Gerlach, Sokollu'nun hizmetinde bulunmuştur.)

[25] Yücel Özkaya, 1985, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, s.328-329.

[26] Özkaya, 1985, s.322. Yakacak, giyim, ayakkabı, yapağı, deri... sıkıntısı ve kaçakçılığı için, s.346-352.

[27] *Silâhtar Tarihi*, cilt: 2, s.306.

[28] Einem Osmanen [Andreas D.Mordtmann], 1877, *Stambul und das moderne Türkenthum*, politische, Soziale und Biographische Bilder, Leipzig, verlag von Dunckler-Humblot, cilt: 1, s.35.

[29] Baron de Tott ve D'Ohnson'un Tercüman 10001 Eser dizilerindeki sıradan çevirilere bakılabilir.

[30] Özkaya, 1985, s.343.

[31] *Zırva:* saray ve imâretlerde pişirilen *Zerde* türü bir tadlıdır. Müftizâde Es'ad Bey, *Sebil ur-Reşâd*, c.1, Nr.544, s.109 vd.

[32] Ö.L. Barkan, 1963, "Saray Mutfağının 894-5 (1489-90) Yılına Âid Muhasebe Bilânçosu", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.23, Nr: 1-2, s.392.

[33] Osmanlı bütçe kayıtları ayrıntıları, emekçi beslenmeleri açısından ele alınmayı bekliyor: *Başbakanlık Arşivi Kâmil Kepeci Tasnifi Nr: 1640 vd. Vâridât ve Masarifat (İcmâl Defterleri.)* (Saray zıkkımlarının zırvaları, Osmanlı emekçilerinin sayı, gelir, beslenme...lerine gözünü kapıyor. Bak: Yıldız Tutum, 1972, *1703 Yılında Matbah-ı Âmire Hakkında Bir Araştırma, İstanbul; Emin Taylan, 1978, Matbah-ı Âmire Masrafları Defteri*, İstanbul.

[34] Jean de Thevenot, 1963, *Dess... Thevenots Reysen in Europa, Asia und Africa*, Frankcfort am Mayn, cilt 1.

[35] Ernst von Wolzogen, tarihsiz, *Des schlesischen Ritter Hans von Schweinischen. Eine Lebensbeschreibung*, Leibzig.
Fugger'ler, karunluklarını yiyecek-içeceklerin enternasyonalce seçilişiyle de kanıtlamak isterken, okuyanın miğdesine değil gözüne sesleniyorlar. Bulantı veriyorlar.

[36] A.Boppe, 1911: *Les Peintres du Bosphore au dix-huitiéme siècle*, Paris, Libraire Hachette, s.206-231.

[37] M.Z. Pakalın, 1946, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1. cilt, s.99.

[38] İ.H. Uzunçarşılı, 1943, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, Ankara, c.1, s.247 vd.

[39] Uzunçarşılı, 1943, c.1, s.258-259.

İstanbul'da Su

MURAT BELGE

Şair Cevri Çelebi (XVII. Asır) İstanbul'da doğdu, İstanbul'da öldü, ömründe kayığa binmedi, denizi uzaktan seyretti, Üsküdar'a geçmedi; Galata tarafında işi olunca Halici atla dolaştı ve Alibey deresi ile Kağıthane deresi köprülerinden geçti.

Reşat Ekrem Koçu, *Osman Gazi'den Atatürk'e.*

İSTANBUL'DA yaşayan bir insanın hidrofobiden muzdarip olması, başına gelebilecek en büyük dertlerden biridir, çünkü su, İstanbul'un hayatında başka pek az büyük şehirde oynadığı kadar geniş kapsamlı bir rol oynar.

Bir şehrin kurulması olsun, gelişmesi olsun, su ile ilişkilerine bağlıdır. İçme ve kullanma suyu bakımından, yerleşim yerinin çevresindeki elde edilebilir su miktarı büyük bir nüfusa yetmiyorsa, orası büyüyüp şehirleşemez. Bundan başka, su (tatlı veya tuzlu) bir ulaşım vasatı olarak da şehirlerin büyümesine katkıda bulunur. Deniz ya da akarsu kıyısında kurulu bir yerleşim, zamanla ticaret şebekesinin uğrağı olarak önem kazanabilir.

İşte bu potansiyel, daha efsanevî Byzas buraya gelip şehrin ilk binalarını yapmaya başlamadan önce bu bölgede vardı. Tatlı su vardı; tuzlu ise, bir metropolün oluşması için elinden geleni yapmış, gerisini, bu imkânı değerlendirecek insanlara bırakmıştı. İstanbul'un üzerinde yeraldığı iki yarımadanın kuzeyinde ve güneyinde deniz olarak (Karadeniz ve Marmara) varoluyor, kuzeyden güneye iki kıtayı ayıran (ve gereğinde birleştiren) boğaz olarak uzanıyor, sonra şehrin içinde bir haliç, bir doğal liman olacak bir girinti yapıyordu. Eski dünyanın merkezî bir noktasında biçimlenen bu doğal potansiyel, üzerine yerleşecek insanlara çeşitli düzeylerde iyilikler etmeye hazırdı.

Örneğin, koruyucu bir öge de oldu onlar için. Bizans'ın gelişkin döneminde inşa edilen surlar yaklaşık 20.000 metre uzunluktadır. Bunun üçte ikisi deniz kıyısında olduğu için korunması kolay olmuştur. Kara tarafında sağlam surların yapılmasında, çağın teknolojisine göre çok zor zaptedilecek bir kent haline gelmiştir İstanbul. Nitekim, uzun tarihi boyunca çok çeşitli düşmanlarca çok kereler kuşatılmış, ama yalnız iki kere (1204'te Latinler, 1453'te Osmanlılar tarafından) işgal edilebilmiştir.

Deniz, İstanbul'un Bizans ve Osmanlı dönemlerinde, yüzyıllarca önemli bir liman olarak yaşamasını sağladı. 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda sanayileşmenin ilk adımları atılmaya başlandığında, bunun için de deniz kıyısı, belirgin avantajlarıyla, ön planda kendini gösterdi. Ne var ki, bu yeni süreçte İstanbullular, bunca yüzyıldır kendilerine her türlü iyiliği ve güzelliği gösteren denize nankörlük ettiler. Onu, hiç haketmediği bir şekilde kirletmeye koyuldular. Bir yüzyılı aşan bir süredir devam eden bu olayda önce Haliç, sonra da Marmara kıyıları kolay kolay giderilemeyecek ölçülerde kirletildi. Ama son zamanlarda insanlar aslında dostları olan denize karşı böyle hoyratça davranmamak gerektiğini, bunun sonunda kendileri için de büyük sakıncalar doğuracağını kavramaya başladılar.

Boğaziçi

Büyük akarsular ve bol yağmurla beslenen Karadeniz'in suları, çıkış noktası olan Boğaz'ın kuzey ucunda birikir ve kabarır. Kuzey ucundaki su yüksekliği, güney ucundakinden daha fazla olduğu için, Karadeniz'den boğaza akan su oldukça güçlü bir akıntı yaratır. Boğaziçi'nin belirli noktalarında saatte 5-6 kilometreyi bulan bir hız kazanır bu akıntı.

Ama burunlarla ve koylarla dolu olan Boğaziçi'nde bu akıntının dümdüz akıp gitmesi mümkün değildir. Onun için akıntı bazı çıkıntılara çarparak ters döner ve aksi yönde ilerler. Çemberler çizerek yeniden güneye, Marmara'ya yönelir. Bütün bu akıntıların yönünde, hızında, o sırada esen rüzgârın da payı vardır.

Ama Boğaziçi'nin güçlü akıntısı yalnızca bu yüzeydeki akışlardan, yer yer anaforlardan ibaret değildir. Hidrostatik basınç gereği, Marmara'nın daha sıcak ve tuzlu suyu da dipten Boğaziçi'ne akar. Böylece, yüzeyden sular güneye koşarken, güneyden gelen sular da dipten Karadeniz'e ulaşmaya çalışır. Böylece, Akdeniz'in ilk durağı olan Marmara ile Karadeniz, Boğaz'ın içinde karşılaşır, çatışır, kısmen kaynaşır, kısmen ayrı kimliklerini korur, gözle ancak bir kısmı seçilebilen edebî bir "turbulence" yaşarlar.

Bu durum, Boğaz'ın bazı yerlerinde yüzmeyi güçleştirir. Akıntıları iyi bilen gençler ve çocuklar ise, bir noktada akıntının içine atlayıp onunla karşı kıyıya geçer, sonra ters akıntıya kendilerini bırakarak ilk atladıkları noktaya yakın bir yerden karaya çıkarlar.

Balık tutmak da, burada, uzun tecrübelere dayalı bilgiler gerektirir. Üst akıntı sandalı bir yöne iterken, alt akıntı da olta veya ağı ters yöne sürükleyebilir. Üstelik, yukarıda değinildiği gibi, o anda esen rüzgâr da bu karmaşanın üstbelirlenmesinde bir faktördür.

Kışın küçük balıklar, alttaki, suyun görece ısındığı oluğa çekilirler. Bazı ender durumlarda, hava ve deniz birden soğuyunca (bu, kuzeyden karayelin kar getirmesiyle olur), bu oluk da soğur ve sersemleyen balıklar yüze çıkarlar. Halk dilinde "balığın kulağına kar suyu kaçtı" diye anılan bu olayda, İstanbullular, çok zaman sandala bile binmeden, kıyılarda küfe ve leğenlerle sersemlemiş balıkları toplarlar.

Yüzyılın başında İstanbul'da Büyükdere'den Sarıyer'e uzanan sahil yolu

Dereler ve Göller

İstanbul'un ortasından bir nehir gibi akan Boğaziçi'ne karşılık, bu şehirde ve çevresinde kayda değer bir akarsu yoktur. Bütün Türkiye'de olduğu gibi akarsular sel rejimindedir. Boğazın iki yanında sıralanan tepeler ve vadilerde, kışın sel halinde akıp yazın kuruyan derelerin çoğu bugün artık yerleşme bölgeleri haline gelerek yok olmuştur. Ama bu nedenle, inişli yokuşlu İstanbul sokakları, kış yağmurlarında, sel gibi su akıtmaya devam eder.

Bizans döneminde eski İstanbul içinde akan bir tek dere vardı: Lykos. Kara sularının Sulukule dediğimiz noktasından şehre giren bu dere, bugünkü Yenikapı'da denize dökülüyor ve buradaki, Theodosius limanı olarak bilinen koyu getirdiği alüvyonlarla dolduruyordu. Limanı korumak için bu birikintiyi temizleyen Bizanslılardan sonra Türkler aynı özeni göstermedikleri için

Yüzyılın başında Kâğıthane mesire yeri (yanda). *Geçen yüzyılın sonunda II. Mahmud'un yaptırmış olduğu Bend-i Cedid* (yanda sağda).

koy doldu. Ama zamanla Lykos (Türkçesi Bayrampaşa deresi) da kurudu.

Galata tarafındaki Kasımpaşa deresi de, yakın zamanlarda içine karışan pisliklerle çevreyi rahatsız edecek hale gelince üstü kapatılmıştı.

Birkaç küçük dere, Osmanlı döneminin ikinci yarısında, halkın başlıca eğlence yerleri haline gelmişti. Halicin ucunda ve suyunu Haliçe akıtan Kağıthane deresi bunlardan bir tanesiydi. Biri Kadıköy'deki Kurbağalıdere, üçüncüsü de Boğaziçi'nin Anadolu yakasında akan Göksu'ydu. Haftanın belirli günlerinde, kimileri kayıkla deniz üstünden, kimileri de arabayla karayollarından olmak üzere, yığınla insan bu derelere, mesire yerlerine giderdi. Kaçgöç

döneminde, kadınların varolan imkânlar çerçevesinde kendilerini gösterebildikleri, erkeklerin de aynı imkânlar çerçevesinde onlara uzaktan bakabildikleri "occasion"lardı bu mesireler.

İstanbul'un bu dereleri, yirminci yüzyıla aynı şaşaa ile giremediler. Denizi, akıntılı Boğaz'ı kirleten koşullar onların kaderlerini daha da erken belirledi. Bugün bu derelere yapılacak en büyük iyilik, onları kurutmaktır belki de.

İstanbul'un çevresinde, oldukça uzağında bulunan göllerin hepsi, büyüyen metropolün gittikçe yetersizleşen tatlı su rezervleri olarak varolmaya devam ediyorlar.

Tatlı Su Sorunu

Tuzlu su bakımından İstanbul'un hiç eksikliği olmadı ama, tatlı su için aynı şeyi söyleyemeyiz. Şehir çabuk büyüdü ve kalabalıklaştı. Kurak olmadığı halde, halkın içeceği ve temizlikte kullanacağı suyun bulunması, her dönemde, o döneme özgü güçlükler çıkarmıştır. Hattâ Osmanlı devletinin en parlak döneminde Kanunî Sultan Süleyman sadrazamı Rüstem Paşa'ya şehre gelecek suyu artıracak girişimlerde bulunmasını söylediğinde, Paşa, suyu daha bol olursa İstanbul'a göçün hızlanacağını ve nüfus artışının önünün alınamayacağını ileri sürerek padişahı geçici bir süreyle niyetinden caydırmıştı.

Arnold Toynbee, tarihin insanların karşısına "challenge"lar çıkardığını, insanların da buna verdikleri "response"larla uygarlığı geliştirdiğini söyler. Su konusunun Bizans'a dayattığı "challenge", özellikle de kuşatma ihtimali göz-

I. Abdülhamid sebilinin geçen yüzyılın sonundaki görünümü. Bu sebil daha sonra mimarlığını Kemaleddin Bey'in yapmış olduğu 4. Vakıf Han'ın yapımı sırasında Gülhane Parkı'nın karşısındaki Zeynep Sultan Camisi'nin bitişiğine nakledilmiştir.

önüne alınarak, çok bol olmayan tatlı suyu depolama ihtiyacıydı. Bizans'ın verdiği "response"lardan biri, anıtsal Valens kemeridir. Bu kemer, şehir dışından getirilen suyu, Haliç'te Unkapanı ve Marmara'da Yenikapı arasında uzanan çukur vadiden, Ayasofya ve Sarayın bulunduğu ana merkeze taşıyordu. Bu merkezde başlıca iki sarnıç vardı: Basilica ve Philoxenos (yani Yerebatan ve Binbirdirek). Bunun dışında birçok irili ufaklı sarnıç kentin değişik yerlerine dağılmıştı ve saraylarda olduğu gibi özel konutlarda da yağmur sularını biriktiren daha küçük sarnıçlar vardı. Ayrıca, üç büyük açık hava sarnıcı vardı: Fener sırtlarında Aspar, Edirnekapı yakınlarında Aetios (şimdi Vefa stadı) ve Altımermer'de Mokius. Yalnız bu üçünde 900.000 m^3 su depolanabiliyordu. Bir yazara göre, kuşatma sırasında sur dışındaki hendeklerin suları bu sarnıçlardan verilirdi. Ancak, daha Bizans dönemi sürerken açık hava sarnıçları kurumuş ve buralar sebze bahçesine dönüşmüştü. Osmanlı İstanbul'unda da böyle devam etti ve yakın zamanlara kadar üçüne de Çukurbostan adı verildi.

Osmanlılar, kuşatma tehlikesinden fazla çekinmemişlerdi. Nitekim, haklı da çıktılar. Dolayısıyla, su stoklamakla çok ilgilenmediler. Ama nüfusu artan şehire su getirmek onların da zaman ilerledikçe büyüyen sorunu oldu. Osmanlı çözümü, getirilen suyu çeşmelerle tüketiciye ulaştırmaktı.

Bir yandan devlet, önce Alibeyköy, sonra da Belgrat ormanlarında bulunan görece zengin su kaynaklarını şehre iletmek için bentler kurmaya, arklar açmaya, gereğinde Valens'i aratmayan anıtsallıkta kemerler yaptırtmaya girişti. Türk mimarlarının en büyüğü olan Sinan'ın yaptığı Mavlova kemeri ve öbür su tesisleri bu çabaların başında gelir. Bizans'ta da şehirde varolan su şebekeleri genişletildi. Bir yandan, varlıklıların, yani öncelikle saraylılar ve yöneticilerin kendi adlarına inşa ettirdikleri hayratlarda, külliyelerde, suya önem verildi. Böyle bir külliye yaptıran, suyunu da sağlamanın çaresini buluyordu. Bu girişimlerle İstanbul'un bütün mahallelerinde, neredeyse bütün sokaklarında çeşmeler yapıldı. Suyun *eve* gelmesi o dönemde sözkonusu değildi. Hattâ Ahmet Refik, tarihî kayıtlarda,

Bozdoğan Kemeri diye bilinen Saraçhanebaşı'nda

19. yüzyılın sonunda Kağıthane Deresi

ki Valens Kemeri

Mimar Sinan'ın Kamu yapısından kendi evine su yolu yaptırdığı için şikâyet edilip kovuşturmaya uğramasının yazışmalarını bulmuştur.

Günümüzde, altyapısı tamamlanmamış gecekondu mahallelerinin çeşme önlerinde kuyruklar meydana getirerek kap kacak doldurması ve evine su taşıması, demek ki o dönemin normal bir olayıydı.

Çeşmeler çok zaman sırtlarını bir duvara dayamış yapılardı. Kimi zaman da bir köşeye oturtulur, bu durumda daha süslü olurlardı. 18. yüzyılda meydanları süsleyecek bir yapı tarzı olarak da görüldüler. *Meydana çıkmak,* insanlar gibi çeşmeleri de süse püse teşvik ediyor. III. Ahmet'in Üsküdar'da ve Topkapı sarayının girişinde yaptırdığı çeşmeler de, Tophane meydanındaki çeşme de, Osmanlı çeşme mimarisinin, tam da barok dönemine rastlayan, en görkemli örnekleridir.

Osmanlı kültüründe gene suyla ilgili, ama işlev ve yapı bakımından çeşmeden ayrılan bir başka bina da "sebil"dir. Sebil, hayır için inşa edilmiş binaların bir parçasıdır genellikle. Çok zaman böyle bir binanın duvarında açılan birkaç pencereden oluşur. Kimi zaman da ayrı bir çıkma olarak, hattâ bazan da tek başına inşa edilir. Sebilin özelliği, suyun çeşmeden akmaması, bardak içinde, hizmet olarak sunulmasıdır. Bazı sebillerde, haftanın belli günlerinde sudan başka şerbet de verilirdi.

Rüstem Paşa'nın Kanunî'ye cevabında tutturmaya çalıştığı denge hiçbir zaman gerçekleşemedi. İstanbul'da nüfus hep varolan su stokunun önünde koştu ya da su azlığı, Rüstem Paşa'nın sandığı gibi, insanların İstanbul'a doluşmasını engellemeye yetmedi. Bu arada baraj yapmanın, uzaktan şehre su taşımanın teknolojik imkânları geliştikçe, daha önce erişilmez görünen rezervlerden yararlanıldı; ama her zaman su nüfusa göre az, nüfus suya göre çoktu. Son yıllarda bu sorun alabildiğine büyüdü. Onun için özellikle de yaz mevsiminde İstanbullular, "water, water everywhere/Not a drop to drink" ruh halini sık sık yaşarlar. Tuvalet temizleyecek, çamaşır ya da bulaşık yıkayacak su bulmakta güçlüklerle karşılaşırlar. Hele kurak geçen kışlardan sonra barajlarda su düzeyi alçaldıkça, İstanbulluların dertleri yükselir. Şehrin belirli semtle-

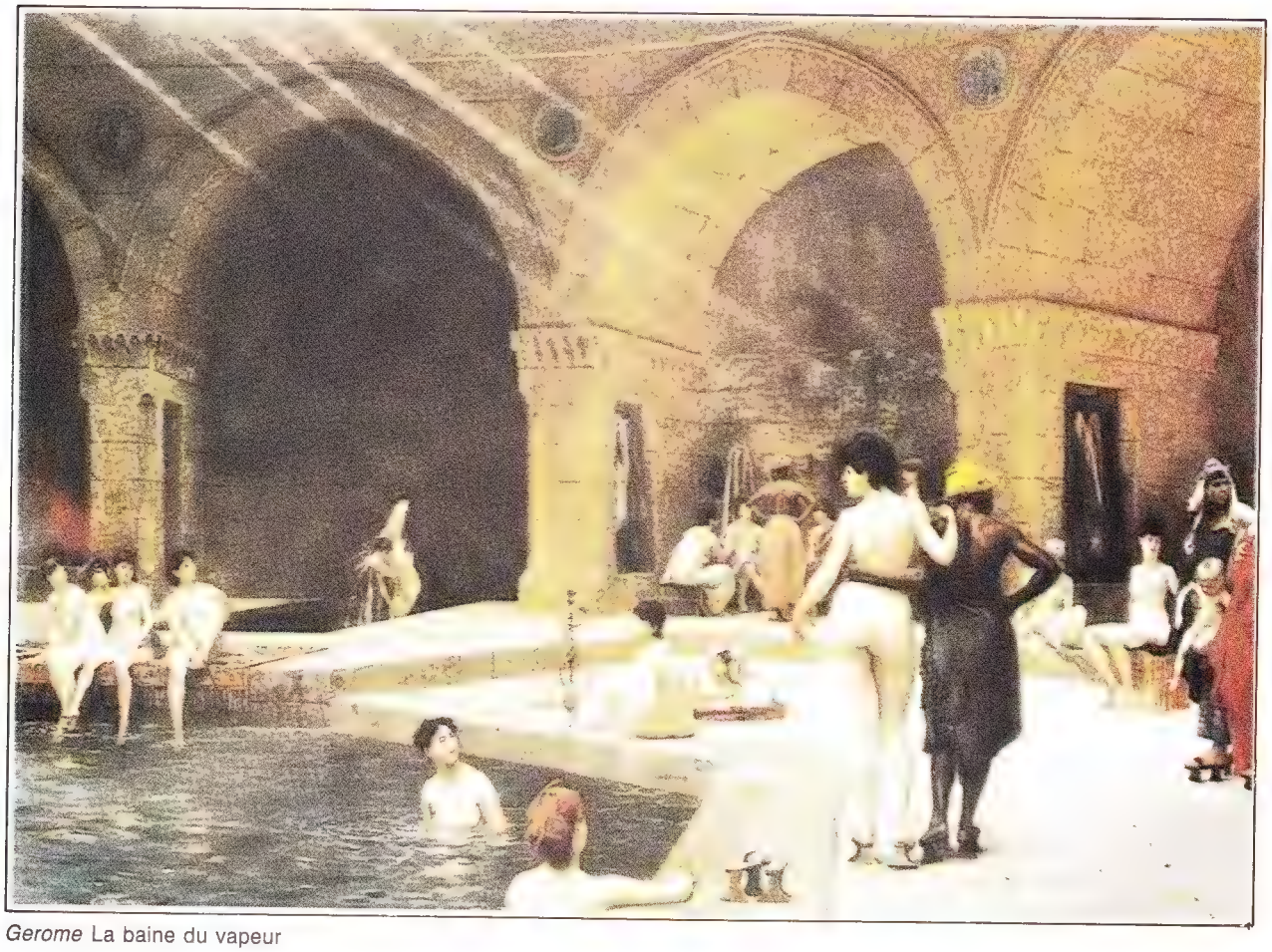

Gerome La baine du vapeur

rinde iki gün, üç gün su kısıntısı olacağı duyurulur. Alınabildiği kadar tedbirler alınır. "Alınabildiği kadar", hiç bir zaman "yeteri kadar" değildir şüphesiz.

Suyun Fazlası

Belli mevsimlerde İstanbullular musluğu açınca su yerine bir hırıltı sesiyle karşılaşır; buna karşılık, yağışlı kışlarda gereksiz, daha doğrusu denetlenemeyen suyun fazlalığı bir sorun haline gelir. Bunun nedeni, sokaklarda akan suyun doğru dürüst bir ızgara sistemiyle boşaltılamamasıdır. Yağmurdan beteri de, birkaç gün yağıp biriken karın hava ısınınca erimesidir. Bu karlar, bunca apartmanlaşma, yeşil alan yokluğu sorunlarını yaşayan İstanbul'da nereden gelip biriktiği kolay kolay anlaşılamayan çamurla karışır. Yerler vıcık vıcıktır. Dar ve delik depik kaldırımlarda su birikintileri arasında sıçrayarak yürümeye çalışanlar, yoldan geçen arabaların sıçrattığı sulardan kaçmak için de başarısız emekler harcarlar. Taşıt bulmak güçleşir. İstanbul, yağmur görmemiş, yarı çöl bir kent olsa daha anlaşılır olabilecek bu kargaşa, her kış yaşanır. Bazı aşırı yağmurlarda, dere haline gelen sokaklarda spontane bir meslek türer ve yalın ayak adamlar insanları sırtlarına alarak karşı tarafa -karaya !- taşırlar.

Gene Sinan zamanında Yedikule taraflarında ortalığı su bastığı için yetkililer fazla suyu dışarı akıtmak için, surlarda menfezler açılmasını emretmişler.

Osmanlı kültüründe gene suyla ilgili ama işlev ve yapı bakımından çeşmeden ayrılan bir başka bina da "sebil" dir. Sebil, hayır için inşa edilmiş binaların bir parçasıdır. Çoğu zaman böyle bir binanın duvarında açılan birkaç pencereden oluşur.

Bu da gösteriyor ki İstanbul'da tarih boyunca suyun bir düzeyde azlığı belli bir sorun yaratırken, başka bir düzeydeki fazlalığı da insanları bunaltmış.

Su ve Din

İnsan hayatında su kadar önemli bir nesne, en eski zamanlardan beri, dinî hayat içinde de çeşitli biçimlerde anlamlandırılacaktır şüphesiz. İstanbul bağlamında, Hıristiyan ve Müslüman dönemlerde suyla ilgili iki yapı tipini ayırarak, yalnızca onların üstünde duralım.

Hıristiyanlık öncesi dinlerin bazı pınarlara kutsallık atfeden ve bazı sularda iyileştirici özellikler arayan inançları, dünyanın bu bölgesinde Ortodoks Hıristiyanlıkla birleşerek "ayazma" kurumunu yaratmıştı. Bütün bölgede olduğu gibi İstanbul'da da nereden geldiği çoğuzaman bilinmeyen birçok irili ufaklı tatlı su kaynağı vardı. Bazıları, daha önceki dönemlerde, birtakım özellikleriyle tanınmışlardı. Bizans dönemi boyunca bu pınarlar ayazmalaştırıldı. Çoğunun üstüne veya yanına kilise de

kuruldu. Ayvansaray'da, Blaharne sarayının ayazması olarak yapılan ayazma bugün çok değişmiş olmakla birlikte, geniş ve bakımlı bahçesiyle en tanınmış ziyaret yerlerinden biridir. Bir başka önemli ayazma, sur dışında, Silivrikapı'daki Balıklı Kilisesinin içindedir. Kilisenin adı da bu ayazmada bulunduğu rivayet edilen balıklardan gelir. Bu suyun birçok efsanesi vardır.

Osmanlı düzeyinde kimi zamanlar, bir cemaatin elinde bulunan bina, arsa vb. öteki cemaata verilirdi. Böylece, eski Ortodoks kiliselerinin yerinde Ermeni kiliseleri kurulunca, ayazmalar da, aslında ayazma inancı olmayan Ermenilerin elinde kaldı. Balat'da Surp Reşdagabet ve Samatya'da Surp Kevork kiliseleri böyledir. Tabiî bu ayazmalar da ziyarete açıktır ve şifa ya da herhangi bir dilek için buralara gidip mum ya-

Yenicami'de abdest alanlar

Yüzyılın başında Galata'dan Eminönü'nün görünümü

kanlar arasında Müslüman sayısı da az değildir.

Bir kiliseye bağlanmamış pek çok küçük ayazma da zamanla kurumuş, veya özel mülkler içinde kalıp kullanılmaz olmuştur. Gene de, Moda'da Koço'nun meyhanesinin altında olanı gibi, en umulmadık bir yerde bir ayazmayla karşılaşmak mümkündür.

İslâm dininde su, pek fazla simgeselleşmeksizin, fiziksel temizleyici özelliğiyle önemlidir. Müslümanın abdest alarak ve abdesti tazeleyerek sürekli temiz kalması beklenir. Müminlerin günde beş kere kıldığı namazdan önce de abdest şarttır. Dolayısıyla İslâmiyet'in suyla ilgili ortaya çıkardığı tipik yapı, hemen hemen her camiinin avlusunda ya da çevresinde görülen "şadırvan"dır. Şadırvan yuvarlak olur, namaz öncesinde insanlar çepeçevre muslukların önünde yapılmış sandalyalara oturarak abdestlerini alırlar. Osmanlı mimarisinin genel çizgisine paralel olarak şadırvan da gelişmiş. Sinan zamanında en olgun örnekleri görülmüş, daha sonra onlar da baroklaşmıştır.

İçmek İçin Su

Türkler su içmeyi severler. Su sunana teşekkür için, "su gibi aziz ol." denir. Bir yörenin insanları, o yöredeki suyun "üstün" özellikleri hakkında kimi zaman hayli abartılı kanaatlere sahiptir. "Otur, bir kuzu çevirmesi ye, üstüne şu pınarın suyundan iki bardak iç, iki saate kalmadan yeniden acıkırsın," yollu değerlendirmeler sık sık işitilir.

Yaz ortasında, aktığı yere konan kapruzu çatlatacak kadar soğuk kaynaklardan söz edilir.

İstanbul çevresi tatlı içme suyu bakımından zengindir. Böylece, eski İstanbullular oldukça incelmiş bir su zevki geliştirmişlerdi. Fransızların şarap tadıcıları gibi, bir zamanlar içtikleri suyun kaynağını ayırdedebilen İstanbullular olduğu hâlâ söylenir.

Kaynaklar genellikle tepelerde, yüksekçe yerlerde olur. Bu gibi yerler genellikle havadar, ağaçlıktır. Dolayısıyla eskiden beri bu kaynaklar İstanbul halkının mesire, piknik yerleri olmuştur. Çamlıca, Taşdelen ve Alemdağ, Karakulak Anadolu yakasında, Hünkâr ise Rumeli yakasında başlıca kaynaklardır.

Önceleri kullanma suyu, hiç değilse halkın büyük çoğunluğunca, genel çeşmelerden alınırken, zamanla "modern"leşen İstanbul'da yeni su şebekeleri yapıldı ve evlere su geldi. Buna rağmen, içtiği su konusunda bir hayli titiz olan güngörmüş İstanbullu, "Terkos" adıyla andığı musluk suyunu içmeye pek yanaşmadı. İçme suyu evde, toprak küpte saklanır, küpün üstü temiz beyaz tülbentle örtülür, tülbentin üstüne de tahtadan kapak konurdu. Suyu küpten alıp şişelere, sürahilere dökmek için kullanılan maşrapanın ayrıca bir büzgülü torbası olurdu. Buzdolabının olmadığı dönemlerde toprak küp suyu serin tutardı. Şehirde, arabalı sucular dolaşır, iki atın çektiği arabalarda, küfeler içinde kırk kadar damacana dizilirdi. Zamanlar bozulup, "esnaf güvenilmezleştiği için" sucuya damacanalarını hangi kaynaktan doldurduğu sıkı sıkı sorulurdu.

Araba sahibi olmayan daha küçük müteşebbis mahalle sakaları da at veya eşek üstünde tenekeyle su satardı. Hayvanı da olmayıp kalabalık yerlerde bardakla su satanlar ise hâlâ yaz mevsiminin İstanbul görüntüleri arasındadır.

Zamanla arabalı sucular, sakalar kayboldu. Daha küçük, daha kolay taşınabilir su şişeleri, belli başlı kaynakların işletme ihalesini alanlarca, bakkallara, bayilere dağıtılmaya başlandı.

Son birkaç yıldır, plastik şişelere konan, Anadolunun kaynaklarını işleten büyük firmalarca piyasaya verilen su, ortalığı kapladı. Böylece, İstanbul'un geleneksel su içme zevki de önemlice bir yara aldı.

Yıkanmak İçin Su

Bugünkü İstanbul'da, Bizans'tan kalma hamam yoktur (tartışmalı birkaç kalıntı dışında). Oysa, Roma'nın ve Eski Yunan'ın mirasçısı Bizans'ta mutlaka hamamlar vardı. Nitekim, Türk hamam mimarîsinde de Roma hamamlarının özellikleri görülür. Kadınlar ve erkekler için, kapıları da ayrı cephelere bakan iki kısımdan oluşur hamamların çoğu. Alttan odun ateşiyle ısıtılır. Merkezî kubbenin bulunduğu bölümde "göbek taşı", ısınmak ve terlemek içindir. Duvar kenarlarındaki hücrelerde bireysel olarak yıkanılır.

Türklerin temizlik kavramında, temizlenmenin sıklığından çok derinliği önemlidir, diyebiliriz. Bu, kısmen de koşullara bağlıdır: Özel konutlarda yeterli yıkanma kolaylıklarının olmadığı, dolayısıyla insanların genel hamama gitmek zorunda olduğu bir ortamda, bu hamam ziyaretini haftada bir, en çok iki gibi bir sıklıkla sınırlamak kaçınılmaz olmuştur. (Abdest de vardır ama orada "ritüel" ağırlıktadır; ciddî bir fiziksel temizlik için yeterli sayılmaz). O zaman, dört başı mamur bir yıkanma tarzıyla bu haftada biri iyi değerlendirmek önem kazanmıştır.

Onun için Türk hamamının başlıca özelliği "keselenme" kurumudur. Bu sıkı ovulma sürecinde yalnız kir değil, kuruyan deri tabakaları da vücuttan atılır. Ardından ustalıkla üretilen köpüklerle sabunlanılır.

Türk temizlik anlayışında bir de "akan" su önemlidir. Başkasının vücuduna değen suyun kirleneceği varsayıldığı için, havuz gibi araçlar hiç kullanılmamıştır. Bugün de, bir Türk banyo küvetini doldursa bile, asıl temizliğini duştan akan suyla yapar.

Geçmişte, geniş aile hâlâ geçerliyken, aileler belledikleri hamamlara belirli günlerde, cümbür cemaat, çoluk çocuk giderlerdi ve bir "hamama gitme" usul ve erkânı vardı. Erkek çocuklar bir yaşa kadar kadınlarla, hamamın kadınlar kısmına gider; ama biraz irileştiği halde burada görünmeye devam ederse, görevlileri, "bari babanı da getir," uyarısıyla bunu önlerdi.

Türk temizlik anlayışında "akan" su çok önemlidir. Başkasının vücuduna değen suyun kirleneceği varsayıldığı için, havuz gibi araçlar hiç kullanılmamıştır. Bugün de bir Türk asıl temizliğini banyo küvetindeki sudan değil, duştan akan sudan yapar.

Hamam ve çıplaklık ister istemez cinsel çağrışımlar barındırır. Onun için, kural dışı durumlarda, bazan kadınlar hamamını gözetlemeye çalışan adamlar yakalanır, bazan kabadayılar kadınlar hamamını basardı. Ama erkekler hamamı da kendine özgü cinselliklerin, belki de sık sık görüldüğü bir yerdi.

Su ve Balık

Boğaz'ın varlığı İstanbul'u balık bakımından ilginç bir yer haline getirir. Çünkü gezgin sürü balıkları belirli mevsimlerde Karadeniz'le Marmara ve Akdeniz arasında gidip gelirler. Boğaziçi ve yakın çevresi bu balıkların tutulması için elverişli bir yerdir. Karadeniz'in serin sularında balık yağlanır ve böylece lezzetlenir. Bunlar, Boğaz'dan güneye belli sıralarla inerler: Uskumru, palamut, lüfer vb. Ayrıca da Boğaz'ın ve Marmara'nın yerli balıkları vardır.

Geçmişte, avlanma araçlarının imkânları sınırlı olduğu için balıkçılar balığın doğal süreçlerine daha bağımlıydılar. Şimdi, gelişkin teknelerle balığın gelmesini beklemektense, peşine düşüyorlar. Dolayısıyla, eski zamanın "falan balığın mevsimi" kavramı bir hayli değişti. Ayrıca, balık avlama yöntemlerinin hesapsızlığı ve gaddarlığı da, balık trafiğinin eski düzenini bozdu ve değiştirdi. Oysa, balığın düzenine uyulduğu zamanlarda, örneğin sonbaharda palamut çıktığında roka ve kırmızı turp çıkmış olur, ilkbaharda gelen kalkan marula denk düşer, yazın yeşil salata kalmadığı için Temmuz ve Ağustosun balığı sardalya domates salatasıyla yenirdi.

Böyle bir su yolunun üstünde olmak, İstanbulluları *taze* balık konusunda bir hayli şımartmıştır. Pek az metropolde, tutulan balık böylesine kısa bir sürede tüketiciye ulaşır. Kimi zaman balığı veya karidesi canlı satın almak mümkün olur; hattâ İstanbul sokaklarında, elindeki naylon torbadan kendini dışarı atmış bir balığı kaldırımlarda kovalayan insanlar görmek çok da olağandışı bir manzara değildir.

Denizciliği "ulusal" bir özellik olmayan Müslüman Türk halkı, balık yemeye de görece geç alışmış, bunun yol yordamını öncelikle Rumlar olmak üzere (zaten aşağı yukarı bütün balık adları Rumca'dan gelir) azınlıklardan öğrenmişlerdir. Yakın zamana kadar ıstakoz, kalamar, pavurya, istiridye gibi daha değişik deniz ürünlerine rağbet azdı. Ama artık bunlar az bulunan ve dolayısıyla bulunduğunda büyük paralar ödenen "delicacy"ler haline geldiler.

Su ve Hayat

İstanbul'da deniz, hayatla içiçedir. İnsan, günün büyük kısmında, ya üzerinde seyrediyordur, ya kendisini seyrediyordur. Bu içiçelik, Venedik ölçülerine varmaz. Yani İstanbul'da deniz, kanala dönüşmez. Ama bu nedenle, "deniz"liği hep belirgindir.

Bu haliyle, geçmişten bu yana şehrin başlıca "sefa" vasatı olmuştur. Bir zamanlar İstanbullular, dönemin zarif kayıklarına biner, Boğaz'da, Haliç'te ya da Marmara kıyılarında sazlı, şiirli akşam eğlencelerine çıkarlardı. O zamanlar yüzme bir spor ve bir eğlence olarak henüz yerleşmemişti. Yirminci yüzyılda bu imkân da keşfedildi. Ne yazık ki, tedbirsiz sanayileşme, yüzme için de büyük imkânlar sunan İstanbul denizini çabuk kirletti. Şimdi insanlar yüzebilmek için denizle böylesine içiçe geçmiş bu şehirden uzaklara gitmek zorundalar. "Zarif kayıklar"ın yerini "sonradan görme" sürat motorları aldı. Metrelerce kıyı boylarına dizilen ya da sandalla açılan amatör balıkçılar da birkaç istavritin yanısıra bol bol naylon torba tutuyorlar.

Gene de deniz, İstanbul'u ve İstanbullu'yu ferahlatan başlıca unsur. İş güç, trafik ve koşuşma arasında, çok zaman denize bakmak, hattâ bakınca görmek mümkün olmayabiliyor. Ama her zaman orada olduğunu bilmenin iç rahatlığını verir. Ayrıca, vakit bulup baktığınızda, gördüğünüzde, bütün bu yıllara rağmen, hâlâ taze, şaşırtıcı güzelliğiyle oradadır. □

İSTANBUL RUMLARI VE CUMHURİYET HALK FIRKASI

CÜNEYT KUT KOLEKSİYONU

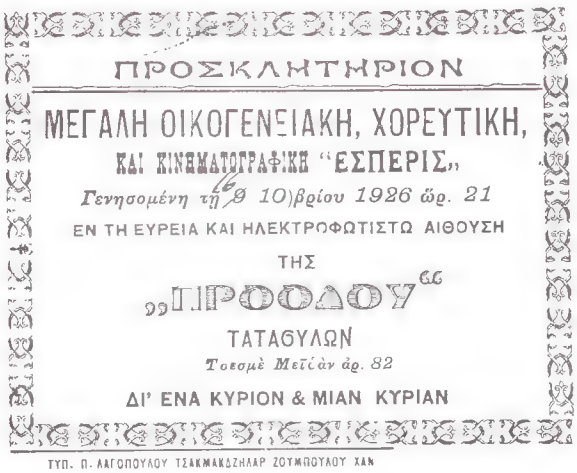

ΠΡΟΣΚΛΗΤΗΡΙΟΝ

ΜΕΓΑΛΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ, ΧΟΡΕΥΤΙΚΗ,

ΚΑΙ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΗ "ΕΣΠΕΡΙΣ"

Γενησομένη τῇ 16 10)βρίου 1926 ὥρ. 21

ΕΝ ΤΗ ΕΥΡΕΙΑ ΚΑΙ ΗΛΕΚΤΡΟΦΩΤΙΣΤΩ ΑΙΘΟΥΣΗ

ΤΗΣ

„ΠΡΟΟΔΟΥ"

ΤΑΤΑΘΥΛΩΝ

Τοεσμὲ Μετίὰν ἀρ. 82

ΔΙ' ΕΝΑ ΚΥΡΙΟΝ & ΜΙΑΝ ΚΥΡΙΑΝ

ΤΥΠ. Π. ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΣΑΚΜΑΚΔΖΗΛΑΡ ΖΟΥΜΠΟΥΛΟΥ ΧΑΝ

دعوتنامه

جمهوریت خلق فرقه‌سی طاطاوله اوجاغی، طاطاوله‌ده چشمه میداننده
۸۲ نومرولی پروئودوس معارفپرور جمعیتی صالوننده ۱۶ کانون اول
۹۲۶ پنجشنبه کونی افشامی ساعت ۲۱ده ویریله‌جك اولان مسامرهٔ
فوق العاده سینه‌ما و بالویه ذات عالیلرینی دعوت ایله کسب شرف ایلر.

اوجاق رئیسی

Rumca çevrimyazı

PROSKLİTİRİON
Megali ikoteniaki hopeftiki ke kinimatografiki
"esperis" Yenomeni tı 16 oktomvriu 1926 ora
21 en ti evria ke ilektofotisto
Etusa
Tis
"Proodu"
Tataúlon
Çeşme Meydan No: 82
Di'ena kirion ke mian kirian tip: P.Lagopulos
Çakmakçılar Sümbüllü Han

Türkçe çevrimyazı

DAVETNAME
Cumhuriyet Halk Fırkası Tatavla Ocağı,
Tatavla'da Çeşmemeydanı'nda 82 numrolu
Proodos maarifperver cemiyeti salonunda 16
Kânunuevvel 926 Perşembe günü akşamı saat
21'de verilecek olan müsamere-i fevkalâde
sinema ve baloya zât-ı âlilerini davet ile kesb-ı
şeref eyler.

Ocak Reisi
imza (İbrahim Hakkı)

Türkçeye çevirisi

DAVETİYE
Büyük sinema ve dans gecesi
16 Ekim 1926 saat 21'de
Geniş ve elektrikle aydınlatılmış
"Proodos" (Gelişim)
derneği salonunda
Tatavla / Çeşme Meydanı No: 82
Bir bay ve bir bayan için.
Matbaa: P.Lagopulos Çakmakçılar Sümbüllü Han

Aslında Cumhuriyetin ilk yıllarında, Kurtuluş Savaşı heyecanının etkisiyle Türk milliyetçiliği coşmuş bir durumdaydı. Partiye azınlıklar alınmak istenmediği gibi, bu belgede örneğini gördüğümüz türden ortak etkinlikler de hiç iyi karşılanmıyordu.

Bknz. Mete Tunçay, "CHF'nın 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", *SBF Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, Cilt XXXVI (1981), Sayı 1—4, s.289. 1925 İstanbul Vilâyet Kongresinde Beyoğlu delegesi Abdülkadir Ziya Beyin konuşmasından: "bir kaza veya nahiye mutemedinin fırkanın ismini vererek bir Ermeni tarafından veya herhangi bir gayr-i Türk bir unsur tarafından verilecek bir baloya müsaade almak için Polis Müdüriyetinde takibatta bulunduğunu işitiyoruz. Polis erkânından birisi bizzat bana söyledi. Bu hareketin önüne geçmeliyiz, efendiler." s.296. Aynı kongrede Bakırköy delegesinin konuşmasından: "Muhitimizde ekseriyet Hıristiyanlardadır. Onlardan fırkaya alamayız."

Gerome ve İstanbul'daki Dostları

VASIF K. KORTUN

ARAŞTIRMALARI kendileri tarafından yapılmış gibi, aslında derleme ya da çeviri olan bu gibi yazılar "araştırmacılarımızın" imzaları altında dergilerde sıkça görülüyor. Doç. Dr. Semra Germaner'in "Jean-Leon Gerome (sic) ve Topkapı Sarayı"[1] yazısı da bunlardan biri. Kaynakça profesyonelce verilmemiş, isimlerin aksanları, tireleri atlanmış, resimlerin adları yanlış çevrilmiş. Bunlara alışkınız. Ancak sözkonusu yazıda istenmeyen bir ironi de var: Doç Dr. Germaner kullandığı kaynağın yanlışlarını da olduğu gibi yazısına aktarmış.

Gérôme'un 1875 İstanbul ziyareti ve buradaki ilişkileri hakkında, Gerald Ackerman, Gérôme hakkında yazdığı kitapta Goncourt'ların güncelerinde Gérôme'un İstanbul'a gittiği zaman saray ressamını göreceği bilgisine dayanarak,[2] Abdullah Siriez adlı bir zatın Gérôme'la yazışmasına bakar, onun Abdülaziz'in saray ressamı olduğunu sanır ve Siriez'in Gérôme için çeşitli İstanbul fotoğrafları çektirdiğini söyler. Germaner de bunu aynen yazısında yineler.

Oysa, Abdullah Siriez diye biri yoktur. Gerald Ackerman'ın kötü bir fotokopisini gördüğü Abdullah Siriez mektubu, aslında Abdullah Frère'lere aittir.[3] Abdullah Frère'lerin ünvanı "Ressam-ı hazret-i şehriyari" olduğundan, Mustafa Cezar da *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi* kitabında bu fotoğrafçıları ressam sanmış fakat kuşkusunu da belirtmiştir.[4] O zamanlarda fotoğrafçılara ressam denilebildiği gibi İran'da da fotoğrafçılar için *aks* (akis) sözcüğünden gelen *akkas* tanımı kullanılmaktaydı. Abdullah Frère'lerin Gérôme için fotoğraf çektikleri doğrudur. Fotoğrafçı üç kardeş Avrupalılara satmak üzere oryentalist manzaralar da çekmişlerdir.[5]

Goncourt'ların güncelerinde ise şöyle yazılır: "Gérôme...va faire un séjour à

Jean-Leon Gerome, The Turkish Guard, *Yağlıboya, 43.1 x 28.1, Londra*

Stamboul chez le peintre de sa Hautesse, qui exerce sa profession au milieu des scènes les plus bouffonnes: "Un nez, des yeux, une bouche, une moustache, tu vois?" C'est le sultan qui, désignant chaque morceau de sa figure avec son doigt, ajoute: "Maintenant, fais mon portrait!" Et déjà, il lui a tourné les talons."[6] Burada zikredilen ressam, fotoğrafçı Abdullah Frère'ler değil, Monsieur Guillemet'dir. 1863 yılında İstanbul'a taşınan M. Guillemet Fransız hükûmeti tarafından Elysée'deki *Galerie des Souverains* için Sultan Abdülaziz'in portresini yapmakla görevlendirilmiştir. Abdülaziz'in çok beğenmesi üzerine bu portrenin çeşitli kopyalarını yapar.[7] Bunların dışında değişik Abdülaziz portreleri de yapan Guillemet, bunları Hamalbaşı sokağında, İngiliz Konsolosluğunun yakınındaki kendisinin kurduğu desen ve resim akademisinde sergiler.[8] Halil Edhem bu resimlerden bazılarının Dolmabahçe Sarayında olduğunu yazmıştı.[9] Demek ki, Gérôme 15 Mayıs 1875'te ulaştığı İstanbul'da M. Guillemet'yi görür ve Abdullah Frère'lerden resimleri için fotoğraflar ısmarlar.

Son bir nokta: Germaner, Osman Hamdi'nin Gérôme'un öğrencisi olduğunu yazıyor. Daha önceden Ecole des Beaux-Arts'ın çeşitli kayıtlarını tarayarak, Hamdi'nin Gérôme'un öğrencisi olduğuna dair bir bilgi bulunmadığını yazmıştım.[10] Bunlara ek olarak 1866 ve 1868'de olduğu gibi, 1903, 1904 ve 1906'da da Osman Hamdi'nin resimlerini sergilediği Paris *Salon* katologlarındaki kayıtlara da göre Gustave Boulanger'nin öğrencisi olduğunu yazalım.[11] Kuşkusuz, benimki bir boşluğa (yani resmî bir delil olmamasına) göre kurulmuş bir sav. Güvenilir bir kaynak aksini gösterebilir bir gün. Ancak elle tutulur bir doküman gösterilmedikçe Hamdi-Gérôme ilişkisi *hearsay* üzerine kurulmuş ve sorgulanmadan yinelene yinelene "gerçek" sıfatına erişmiş bir faraziye olarak kalacaktır. □

[1] Semra Germaner, "Jean Leon Gerome ve Topkapı Sarayı", *Antika*, 36, Nisan 1988, 38-44.

[2] Gerald M. Ackerman, *The Life and Work of Jean-Léon Gérôme*, Sotheby's: New York, 1986, 110.

[3] a.g.k., 110. Bu mektubun transkripsiyonu bende vardır, V.K.

[4] Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İş Bankası: İstanbul, 1971, 95. Bu noktayı Engin Çizgen düzeltmiştir: *Photography in the Ottoman Empire, 1839-1919*, Haşet: İstanbul, 1987, 92.

[5] Abdullah Frere'lerin gazete ilânlarında "Grande Collection de types du pays et de vuas de Constantinople" ibaresi geçer. Örneğin bkz. *Levent Herald*, April 4, 1870.

[6] Edmond et Jules Goncourt, "Mercredi, 21 Avril, 1875", *Journal, Memoires de la Vie litteraire, 1864-1878*, 2, Flammarion: Paris, 1956, 1061.

[7] *Stamboul*, 8 Juillet, 1876.

[8] "Exposition de L'academie de Dessin et de Peinture à Pera", *La Turquie*, 29 Juin, 1876 ve "Exposition et Dessins à l'Ecole des Arts et Métiers", *La Turquie*, 29 Avril, 1873.

[9] Halil Edhem, *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu*, 1924. (Bugünkü dile aktarılmışı), Gültekin Elibal, Milliyet: İstanbul, 1970, 36.

[10] Vasıf Kortun, "Osman Hamdi Üzerine Yeni Notlar", *Tarih ve Toplum*, Mayıs, 1987, 25-26.

[11] 1904: HAMDY-BEY, né à Constantinople, élève de Boulanger. à Constantinople, Kouro-Tchesme, 885-*La Fontaine Miraculeuse*. 1906: aynı yukarıdaki gibi, 783-*"L'homme au Tortues"*. 1903: aynı yukarıdaki gibi, 793-*Derviche au Turbeh des Enfants*.

Kapak Resmimizin Konusu

Yahuda ile Tamar

MİTE TUNÇAY

Yahudi-Hıristiyan geleneğinin Kutsal Kitab'ının Tekvin bölümündeki öykülere göre, Hz.İbrahim'in iki oğlu olmuştur: Sara'dan İshak (kelime anlamı: "güleri") ve Hacer'den İsmail ("Allah işitir"). [İbrahim'in Tanrı'ya kurban etmeğe kalkıştığı oğlu, bu kaynakta İshak diye gösterilmiştir; Kur'an-ı Kerim'deyse İsmail olarak!] İshak'ın Rebeka'dan ikiz oğulları doğmuştur: Esav ve Yakup (kelime anlamı: "yerini alan" Fransızlar Jacque, İngiliz'ler James... derler. Bir adı da İsrail'dir, yani "Tanrı'dan hoşnut olan".) Yakub'un iki karısıyla iki cariyesinden bir düzine oğlu olmuştur. (12 Beni İsrail kabilesinin kurucuları!) Bunlardan Yusuf, Rahel'den doğmadır, Yahuda, Lea'dan. ("Yahudi" sözü, Yahuda'nın adından gelmektedir. Çünkü İ.Ö.933-586 yılları arasında güney Filistin'de hüküm süren Yahudiye Krallığını onun kabilesi [Yunanca: Iudalos] oluşturmuştur.)

İşte bu Yahuda, üç oğul sahibi oldu (Bab: 38). Er, Onan ve Şela. Baba, büyük oğlunu Tamar adlı bir kızla evlendirdi. Ama, Tanrı Er'i kötü gördüğü için onu öldürdü. Yahuda, bunun üzerine Tamar'ı ikinci oğluna aldı ve Onan'dan soyabeyi için zürriyet yetiştirmesini istedi. Onan ise, doğacak çocukların kendisinin olmayacağına içerleyerek, Tamar'la sevişirken *coitus interruptus* tekniğini uyguladı, yani ersuyunu yere döktü. [Onanizmin asıl anlamı, mastürbasyon değil, budur!] Tanrı buna kızıp Onan'ı da öldürdü. Sıra Şela'ya geldi; fakat o daha büyük olduğundan, Yahuda Tamar'ı Şela büyüyüncelye kadar dul olarak oturmak üzere babasının evine yolladı. Kimhilir, bellileviret geleneğine karşın, gelinnin uğursuz olduğunu düşünmeye başlamıştı. Şela büyüdüğü halde, onları birleştirmekte ağırdan alıyordu. Bu arada kendi karısı öldü. O da oyalanmak için, sürüsünü kırkmak amacıyla Timnat'a yolandı. Beklemeden uzanan Tamar, bunu haber alınca dulluk giysilerini çıkardı, peçe takıp Timnat yolu üzerindeki Enaim kapısına gidip oturdu. Yahuda onu görünce tanımadı ve "kötü kadın sandı, çünkü yüzünü kapamıştı." (Resim bu karşılaşmayı gösteriyor.) Yatmayı önerdi, pazarlık yaptılar. Yahuda sürüsünden bir oğlak göndermeye söz verdi. Tamar ise, oğlak gelmeye kadar, kaynatasının mührünü, kaytanını, değneğini rehin istedi ve aldı. Bu ilişkiden gebe kaldı, dönüp babasının evinde dul kılığıyla saklandı. Yahuda söz verdiği oğlağı göndermece, "kötü kadın"ı bulamadılar. Üç ay sonra, Tamar'ın gebeliği duyulmaya başladı. Yahuda, gelinnin zinasının yakılmayla cezalandırılmasını buyurdu. Kadını yakalad klarında, o da elindeki mühür, kaytan ve değneğin sahibiyle zina ettiğini söyleyerek, bu emanetleri kayınatasına gönderdi. Kendi eşyasını tanıyan Yahuda, "Madem ki onu oğlum Şela'ya vermedim, o benden daha asilmiş" (dürüst) dedi, "Ve artık onu tekrar bilmedi." Tamar bu hamilelikten ikiz çocuklar doğurdu.

Bu ikisi öykü bir "mesel" olarak yorumlanmak gerekirse, çıkartılacak ders, görenekle karşı gelmenin büyük günaha girmekle cezalandırılacağı olmalı. Ama Tamar'ın cinsel tutkusu (Kutsal Kitab, Yahuda için "arslan yavrusu" der) ve Yahuda'nın genç kadın karşısında nefsine mağlup olması, nemalde salt başın öğeler.

1940'larda Öğrenci, Gençlik Dernekleri ve Eylemleri II

M.ŞEHMUS GÜZEL

İzmir'de "Kominizmi Tel'in" Mitingi

19 Nisan 1947'de, İzmir'de "ellerinde bayraklar ve Atatürk'ün resimleri olduğu halde Cumhuriyct Meydanında toplanan gençler, bundan sonra *'İzmirli Hürriyet'* gazetesinin basıldığı matbaaya gittiler, mevcud gazeteleri alarak parçaladılar." Gençler, "Yurdumuza komünizm ruhu giremez. Kahrolsun Komünizm" diye sloganlar bağırmıştır.[54] Bu miting, birçok bakımdan 4 Aralık 1945'teki *Tan* olayını anımsatmaktadır. *Cumhuriyet*'ten izleyelim: "İzmir yüksek tahsil gençliğinden bir grup, 19 Nisan 1947'de, öğle vakti okulların tatil zamanında, liselilerin de katılımını sağlayarak komünizm aleyhinde bir miting yapmıştır. Gençler, 'savulun kızıllar, gençlik geliyor' şiirini hep bir ağızdan söyleyerek, yürüyüşe geçmişler; İstanbul kaçağı *'İzmirli Hürriyet'* gazetesinin basıldığı matbaaya giderek orada durmuşlar. Zabıta daha evvel burada tedbir almış bulunuyordu. Birkaç talebe kilitli kapıları iterek (kırarak. MSG) açmışlar ve Cumartesi olmak münasebetiyle kapalı bulunan matbaaya girmişler, orada gördükleri *'İzmirli Hürriyet'* gazetesinin paketlerini alıp bunları pencereden gençlik gruplarına atmışlardır. Gazeteler parçalanmış ve bu esnada 'Dağ başını duman almış' marşı söylenmiştir. Gençler, matbaaya bir mektup bırakarak, bu gazeteyi bastığı takdirde doğabilecek akıbetin mes'uliyetini yüklenmiş sayılacağını bildirmişlerdir. *Vilayet makamı, gençlerin yaptıkları tezahürlerde kanunsuzluk tesbit edilmediğini, bir gazetecinin sualine cevaben* bildirmiştir"[55]

Bu sırada 20 Şubat 1974 tarihli Sendikalar Yasası'na göre kurulan sendikalar veya bu yasaya "intibak" ederek sendika biçimini alan geçmiş yılların kimi işçi örgütlerinin de "Komünizmi Tel'in mitingleri" düzenlediğini görüyoruz. Örneğin 29 Mayıs 1947'de Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası (AİDİS)'nın[56] yaptığı "protesto mitingi". AİDİS üyelerinden "mürekkeb 500 kişiye yakın bir kütle, öğle üzeri bir toplantı yaparak, *'Merhum Paşa'*nın[57] neşriyatını protesto etmeğe karar vermiştir. Bu topluluk şehrin muhtelif gazete bayilerine uğrayarak *'Merhum Paşa'* gazetesi nüshalarını satın almışlar ve Belediye önünde yırtmışlardır. *Gayet sakin ve ağırbaşlı bir şekilde hareket eden işçiler, hiçbir hâdise çıkarmadan yerlerine dönmüşlerdir.* Öğrendiğimize göre, Vilâyet makamına da müracaat edilerek *'Merhum Paşa'*nın şehrimizde *sattırılmamasının* temini istenecektir."[58] (a.b.ç.)

Bu gösteri ve yürüyüş şu açılardan önemlidir:

a) Aynı yıllarda İstanbul, Ankara ve İzmir'de bu tür "protestolar" "öğrenci ve gençlik" tarafından düzenlenirken Adana'da yüksek öğrenim gençliği bulunmaması nedeniyle olacak "protestoyu" bir sendika düzenlemiştir. AİDİS'in dönemin iktidarına ve iktidar partisi CHP'ye yakınlığı şüphe götürmediğine göre, CHP'nin ve iktidarının işçi sedikalarını hangi amaçla ve nasıl kullanmak istediği bu olayda açıkça görülmektedir.[59]

b) Dergiler yırtılıp, atılırken ve büyük olasılıkla bayiiler bu dergiyi bir daha satmasınlar diye tehdit edilirken *Cumhuriyet* muhabiri "Gayet sakin ve ağırbaşlı bir şekilde hareket eden işçiler hiçbir hâdise çıkarmadan (!?!) yerlerine dönmüşlerdir" diyebiliyor. Dönemin basınının bu tür olaylara bakışı böylece gözler önüne seriliyor. Ve nihayet protestocular Valilikten *Merhum Paşa*'nın "sattırılmaması" için gereğinin yapılmasını istemektedirler.

Aralık 1947'de "Komünizmi Tel'in mitingleri" yeniden yoğunlaşmıştır. 21 Aralık 1947'de İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası bu amaçla Eminönü Halkevinde bir toplantı yapmıştır.[60] Onu 27 Aralık 1947'de İzmit Selüloz Sanayii İşçileri Sendikası izlemiştir.[61] Aynı gün Ankara ve İzmir'de "gençlik komünizm aleyhinde nümayişler" düzenlemiştir. Ankara'da, "nümayişçi gençler üniversite'ye giderek rektör şevket Aziz Kansu'yu istifaya mecbur" etmiş, "Nümayişler altı saat sürmüştür."[62] İzmir'de "9 Eylül Gençlik Derneği'nin komünizmi tel'in mitingine işçiler de katılmış ve komünizmi tel'in etmişlerdir."[63]

1 Ocak 1948'de Ceyhan ve Adana'da "komünizm tel'in edilmiştir." Adana'da "gençliğin, fabrika işçilerinin ve halkın iştirak ettiği mitjng dört buçuk saat sürmüş, komünist olduğundan şüphe edilen O.Safa'nın dükkânı üzerindeki levha sökülmüştür."[64]

Adana'da 30 Mart 1949'da "dokuma fabrikaları işçileri komünizmi" bir kez daha "takbih ve tel'in eden bir miting yapmışlardır."[65] Aynı gün Edirne'de "Milli Mensucat Fabrikası'nın 3.000'e yakın işçisi bir miting tertip ederek komünizmi tel'in etmişlerdir."[66]

"Büyük Doğu" Olayı ve Atatürk Mitingleri

Büyük Doğu dergisinde "Atatürk'e hakaret eden bir yazı üzerine, dergi dört ay kapatılırken, *Antakya*'da 13 Mayıs 1947'de büyük bir miting yapılmış; 20.000'den çok *'Büyük Doğu'* ve *'Meşale'* dergileri halk tarafından parçalanmıştır."[67]

14 Haziran 1947'de de *"Ankara, Adana ve Kozan'*da heyecanlı miting ve toplantılar yapılarak gençliğin Atatürk'e bağlılığı dile getirilmiş, dergilerin kötü neşriyatı nefretle karşılanmış ve *'Büyük Doğu'* sayıları, satın alınarak yırtılmıştır."[68]

İzmir'de, 21 Haziran 1947'de gençler "Atatürk Mitingi" düzenlemiştir. *CHP'lilerin düzenlediği* bu mitingte, gençler Atatürk abidesi önünde and içmişlerdir: "Bu memlekette kemalizmi yıkmak isteyen, irtica ve komünizm gibi ne varsa yıkılacaktır!"[69] *DP'liler, ken-*

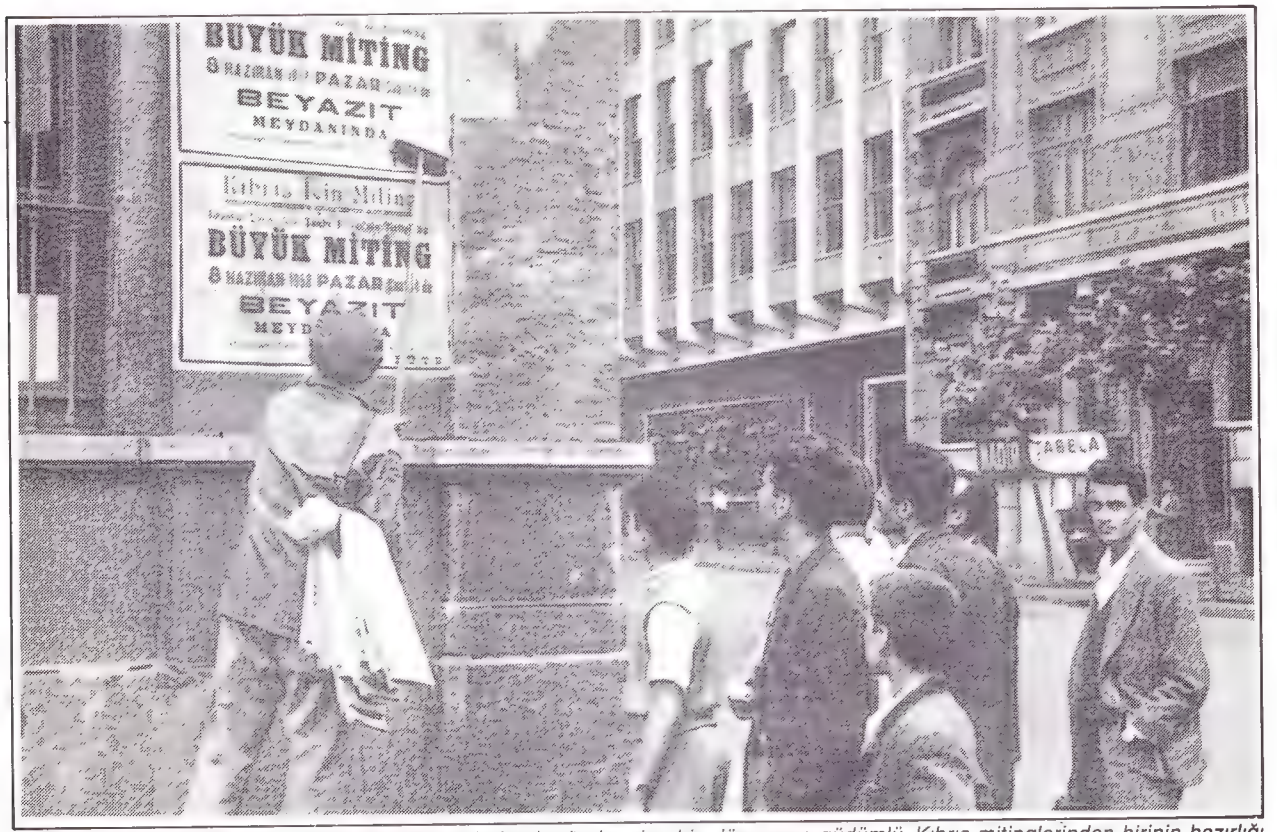

1950-60 arası gençliğin temel eylemlerinden biri olarak gündemden hiç düşmeyen güdümlü Kıbrıs mitinglerinden birinin hazırlığı sırasında Cağaloğlu'nda afiş yapıştırılması

di mitinglerini bir gün sonra, 23 Haziran'da düzenlemiş; mitingde "CHP itham edilmiş; DP İl İdare Kurulu imzası ile Cumhurbaşkanı İ.İnönü'ye çekilen telgrafta son neşriyata CHP'nin kayıtsızlığının sebep olduğu ileri sürülmüştür."[70]

Büyük Doğu dergisinin "inkılâb aleyhtarı" neşriyatı 7 ve 8 Kasım 1947'de üniversite gençliği tarafından bir kez daha tel'in edilmiş[71] *10 Kasım* 1947'de MTTB, "Gençliğin inkilâb düşmanları aleyhine" "nümayiş"ini İstanbul'da düzenlemiş;[72] 14 Kasım'da dergi bir kez daha kapatılmıştır.[73]

Ankara ve İzmir'de Kıbrıs Mitingleri

Aralık 1948'den itibaren öğrenci ve gençlerin Kıbrıs konusunda eylemler yaptığını görüyoruz. Önce 25 Aralık 1948'de Ankara'da "10.000 genç" Kıbrıs için miting yapmış "Adanın Yunanistan'a terki söylentilerini ve hariçteki Türklere yapılan zulümleri protesto etmişlerdir."[74] Daha sonra 20 Şubat 1949'da "İzmir gençliği yurt dışındaki ırkdaşlarımız ve bilhassa Kıbrıs Türkleri lehinde" bir miting düzenlemiştir.[75]

"Atina Hâdiseleri"ni Protesto Mitingleri

Atina'da düzenlenen Doğu Akdeniz "Dostluk Kupası"ndaki Türkiye-İtalya futbol maçında Yunanlı seyircilerin takımımız aleyhindeki gösterisini protesto amacıyla 26 Mayıs 1949'da İstanbul'da "İnönü stadında 20.000 kişinin katıldığı muazzam bir miting" yapılmıştır.[76] Mitinge İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) de katılmıştır. Bu katılım nedeniyle MTTB Başkanı Suphi Baykam, İİSB'ye teşekkürlerini şöyle dile getirmiştir: "Tertip ettiğimiz mitinge bütün mevcutiyeti ile katılan İİSB'ye memleket davası halini alan bu meselede gösterdiği yakınlık ve alakadan ötürü MTTB teşekkür etmeyi borç bilir."

Bu mitingi 27, 28 ve 29 Mayıs 1949'da İzmir, Antakya, Devrek, Tercan, Karadeniz Ereğlisi, Çankırı, Ankara ve İzmit mitingleri izlemiştir.

Öğrenciler Arasında Siyasal Tartışma

Şimdiye dek gördüğümüz miting, gösteri ve protestolar siyasi içerikli ve genellikle iktidarın onayladığı eylemlerdir. Ama öğrenciler arasında kendiliğinden bir siyasal tartışma çıkınca durum değişmektedir. Nitekim Aralık 1946'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1. sınıf öğrencileri arasında siyasal bir tartışma çıkınca Dekanlık tepkisini şu tebliğle dile getirmiştir: "Her biri bir nizam unsuru olan ve yüksek ilim haysiyeti taşıyan öğrencilerimizin, hariçten gelecek veya talebe arasından çıkacak tahrikçileri Fakültemizin selameti namına derhal bildirmeleri lüzumu ilân olunur."[77] Bu olay öğrencilerin siyasal tartışma yapmalarının yöneticilerce hoş karşılanmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Öğrencilerin CHP ve güdümündeki Halk evlerince düzenlenen "Münazaralar" dışında düşüncelerini özgürce açıklamaları engellenmek istenmektedir.

Öğrencilerin iktidar partisi güdüm ve denetimindeki siyasal eylemler yanında yaşam ve öğretim koşullarını iyileştirmek amacıyla yaptıkları bazı eylemlerede rastlıyoruz.

İmtihanlara Girmeme Eylemi

Mayıs 1948'de "Kadıköy'deki Anadolu Lisesi son sınıf öğrencileri, imtihanlarının Vefa Lisesi'nde yapılacağını öğrenince, bu kararı doğru bulmadıkları için protesto mahiyetinde, imtihanlara girmemeye karar vermişlerdir."[78]

Tenzilâtlı Otobüs Biletlerinin Kaldırılmasını Protesto Eylemi

Öğrencilerin, dinlencede olduğu bir

sırada İstanbul'da otobüslerde tenzilâtlı biletlerin kaldırılması üzerine, İÜ Talebe Birliği, *1 Temmuz 1949*'da Marmara Lokalinde bir toplantı düzenlemiş; bu arada birçok otobüs ve tramvaya da protesto mahiyetinde (tebeşirle) yazılar yazılmıştır.[79]

"Grev Hakkı Tanınmalıdır, Tanınmamalıdır" konulu münazara

1940'lı yılların ikinci yarısında basın, kamuoyu, DP, CHP ve sendikalar arasında yoğun bir biçimde tartışılan grev hakkının tanınması sorununa öğrenciler de bir münazara ile katılmıştır. 18 Ocak 1949'da, Eminönü Halkevinde düzenlenen "Grev hakkı tanınmalıdır, tanınmamalıdır" konulu münazarada, "Grev hakkı tanınmalıdır" tezini savunan MTTB Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği takımı, MTTB İktisad Fakültesi Öğrenci Derneği takımına karşı kazanmıştır. 19 Ocak 1949 tarihli *Vatan* gazetesinden gelişmeleri izleyelim:

"Uygun tezi savunan Hukuk Derneği ekibinden Orhan Birgit evvelâ grevi meneden kanunun Anayasaya aykırı olduğunu grevin umumi beşer hakkı olarak kabul edildiğini, ABD ve İngiltere'de grevi kaldırmayı hatırlarına bile getirmediklerini; Suat Barlar, grev yapma hakkının cemiyet menfaatlerinin bir ifadesi olduğunu, bu hakkın iktisadi liberalizmle alâkadar bulunduğunu, bu hakkın tanımadığı takdirde sendikanın mânasının kalmayacağını, grevin işçi haklarının bir teminatı olduğunu söylemiştir. Yine bu ekipten Tarık Gürcan, gayrimeşru şeylerin, hukukun mevzuu olamayacağını, eğer bir grev hakkı varsa bunun hukuk nizamı tarafından tanınmasının icap ettiğini, grev ve sendikanın birbirinin neticesi bulunduğunu bizdeki sendikaların milli olduklarını, grev hakkının tanınmasının milli menfaatlerin sarsılmasına yol açmayacağını, bir satıcının malını satmaktan imtina ettiği gibi bir işçinin de emeğini satmaktan çekinebileceğini söylemiştir.

'Grev hakkı tanınmamalıdır' aykırı tezini savunan İktisat Fakültesi ekibinden Kâmuran Evliyaoğlu, grev hakkının tanınmasıyla milletlerin kendi iktisadiyatlarını baltalayacaklarını, grevin küçük çapta isyan ve millete indirilmiş bir darbe olduğunu, Türk işçisinin Moskova kızıllarının arkasına takılamayacağını söylemiş ve son yılların bazı grev misallerini vermiştir. Aynı ekipten Nejat Tahsin Alper grevin hükümeti zarara uğratacağını grevin politikadan masun kalamıyacağını, kızıl mikropların yıkamadıkları cephelerin grevle içeriden yıkılacağını; Ertem Eğilmez grevde totaliterizm olduğunu ve işçiyi idealinden uzaklaştıracağını söylemiştir.

Neticede, Ahmet Emin Yalman, Nadir Nadi, Ferit Hakkı Saymen, Cahit Nuri Tumak, Zühtü, Rebii Barkın, Aziz Tahsin Balkanlı, Feridun Erkin, Süreyya Birol ve İsmet Alkan'dan mürekkep jüri, iki ekibin de güzel hazırlanmış olduğunu bildirmiş ve *beşe karşı altı reyle 'grev hakkı tanınmalıdır' uygun tezini müdafaa eden Hukuk Fakültesi ekibini kazandırmıştır."*

Münazara jürisinde CHP İstanbul İş Bürosu şefi Rebiî Barkın yanında gazeteciler (A.E.Yalman, N.Nadi), bilim adamları ve sendikacılar (Süreyya Birol, Zühtü -Tetey?- vb.) yer almıştır. Dinleyiciler arasında da sendikacı ve işçi bulunduğu tahmin edilebilir. Çünkü o yıllarda Eminönü Halkevi sendikacı ve CHP'li işçilerin sık uğradıkları bir yerdi. Sendikacılar daha sonraki günlerde grev hakkını savunurken bu münazaranın sonucunu dayanak olarak kullanmışlardır.

1950'lerde düzenlenen bir "Komünizmi Tel'in Mi

Sonuç

1946 ile sonrasında dernekleşme süreci önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu gelişme siyasal ortamdaki göreceli özgürleşme ile yakından ilgili olduğu gibi, o zamana dek tek parti yönetimince baskı altında tutulan kimi siyasal akım, tavır ve davranışların yeniden ortaya çıkışlarını, derlenişlerini ve göreceli özgürleşmeden yararlanmak isteyişlerini de simgelemektedir. Ancak CHP ve iktidarı toplumsal örgütlenmenin kendi güdüm ve denetiminden çıkmasını istemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve tek parti yönetiminden miras Devlet anlayışı ve alışkanlıkları bu konuda belirleyicidir. Bu anlayışa göre "tek gerçek" Devletin, iktidarın ve iktidar partisinin gerçeği olup, halk "çocuk" gibidir ve "olgunlaşmamıştır." Herkes bu "gerçeğe" inanmalıdır. Başka bir gerçeği savunanlar veya Devlet "gerçeğine" inanmayanlar baskı ve şiddetle karşılaşmakta ve dışlanmaktadırlar. Devlet kendi güdüm, denetim ve vesayetini reddeden özgür ve bağımsız örgütlere tahammül edememektedir. Devlet sosyalist hareketten ve onun işçi hareketiyle bütünleşmesinden feci biçimde korkmakta, muhalif hareket istememektedir.

II. Dünya Savaşı sonunda dış ve iç dinamikler sonucu "çok partili demokrasi"ye doğru utangaç ve ikircikli ilk adımlar atılmasına karşın Devlet sol ve sosyalist hareketi kuşkuyla izlemektedir, gelişmelerden tedirgindir ve ilk fırsatta alışılmış yöntemlerini uygulamaya koymaktadır. Ayrıca 23 Aralık 1947'ye kadar birkaç ilde yürürlükte olan sıkıyönetim de gerektiğinde yasaklayıcı olarak kullanılmaktadır.

Derneklerin İGB, İYTGD ve TGD gibi birkaçı sosyalist ve sol nitelikli derneklerdir. Bu üç derneğin TKP'ye bağlı olduğu iddia edilmiştir. Ama gördüğümüz gibi, "komünizm propagandası" suçlamasıyla tutuklanan dernek yöneticileri beraat etmişlerdir.

MTTB, CHP güdüm ve denetimi altında "uydu" bir örgüttür. TMGB aşırı sağcı, faşizan bir dernektir. MTTB içinde de aşırı sağcı ve faşizan elemanlar bulunmaktadır. Dernekleşme yelpazesi aşırı sağdan sola dek gitmektedir. Bu arada ortada İÜTB, İFTC vb. üniversite ve/veya fakülte düzeyinde örgütlü ve faaliyet gösteren öğrenci dernekleri bulunmaktadır.

Birlik ve Derneklerin kendilerine bağlı "Yardım Derneği" vb. alt örgütleri vardır. Bazıları düşünce ve faaliyetlerini yaymak, kamuoyu oluşturmak için yayın organı sahibidir. Örgütlenmede diğer illere oranla daha çok lise, fakülte vb. eğitim kurumu bulunan İstanbul önde gelmektedir. Onu Ankara ve İzmir izlemektedir.

CHP ve iktidarının öğrenci ve gençlik derneklerine karşı tutumu iki yüzlüdür. İktidar ve partisi kendi güdüm ve denetimdeki "uydu" dernekleri hoşgörü ile karşılıyor ve kendi amaçları yö-

tingi sırasında göstericiler

nündeki eylemler için kullanıyor. Bu arada iktidar aşırı sağcı ve "irticai" nitelikli dinsel dernekleri bile uğraşları "tehlikeli" boyutlar almadıkça ve "alternatif" olacak duruma gelmedikçe engellememiştir. Ancak "solcu" olan veya öyle sanılan dernekler şu ya da bu biçimde baskı altında tutulmakta, uğraşları engellenmekte ve yasaklanmaktadır. Bu tür dernek yönetici ve üyeleri hapsedilmekte, özgürlüklerine kavuştuklarında işsizliğe mahkûm edilmektedirler. Oysa CHP "uydusu" dernek yöneticileri geleceğin "büyük adam"ları, milletvekilleri ve bakanları muamelesi görmektedirler. Nitekim ilk siyasi adımlarını bu derneklerde atan ve ilk siyasi deneyimlerini dönemin eylemlerinde kazanan birçok öğrencinin başına daha sonra "Devlet Kuşu" konmuştur. 4 Aralık 1945'te İstanbul'un, 4 Ocak 1946'da Ankara'nın "altını üstüne getiren" ve "komünizmi tel'in" mitinglerinde "heyecanla ve kahramanca nutuk atan" birçok öğrenci ve gençlere daha sonra CHP, DP vb. partilerde önemli görevler verilmiş ve onlar siyasi meslek sahibi olmuşlardır.[80] Oysa aynı sıralarda birçok öğrenci, genç, öğretmen, bilim kadın ve adamı "solcu" oldukları için öğretimlerinden, geleceklerinden ve mesleklerinde edilmiştir. Çocuklarını bu kadar insafsızca ve kolayca yutan başka bir Ana-Yu(r)t tanıyor musunuz?

Bu dönem sol dernek yöneticilerinden N.Dinçer ve N.Sargın gibi gençlerle okul veya üniversitelerindeki görevlerine son verilen A.Cemgil, B.Boran ve M.A.Aybar'lar 1960'lı yılların başında Türkiye İşçi Partisi (TİP) bünyesinde yönetici, milletvekili ve/veya üye olarak buluşmuşlardır. Böylece 1960'lı yılların önemli muhalefet partilerinden biri olan TİP'in[81] yönetici kadrolarından bir bölümünün 1940'lı yılların öğrenci ve gençlik dernekleri çıkışlı olduğunu saptıyoruz.

CHP ve iktidarı derneklere karşı bu tavrıyla, ikircikli ve iki yüzlü politikasıyla "çok partili demokrasiyi" sola ve solculara kapatmış ve yeni siyasi yaşam biçimine sınırlar getirmiştir. Böylece CHP ve iktidarı Türkiye'nin geleceğine ipotek koyup, kötü örnekler vermiştir: Yasalara uygun bir biçimde yayınlanan dergi, broşür ve gazetelerin kaba kuvvet taraflısı zorbalarca yağmalanması, bu tür işler için binlerce öğrenci ve gencin kullanılması, binlerce öğrenci ve gencin birkaç "öncü ve kışkırtıcıyı" bir koyun sürüsü gibi izlemesi alışkanlığının yerleştirilmesi ve nihayet öğretim üyelerinin bir dekan ve rektörün tartaklanması vb. olaylarda CHP ve iktidarının sorumluluğu herhalde inkâr edilemez. 1950'ler ve sonrasında ülke yöneticilerimizden bir bölümünün bu tür deneyim ve alışkanlıklardan gelme kişiler olduğunu anımsarsak CHP ve iktidarının ne tür bir miras bıraktığı daha açık bir biçimde anlaşılacaktır.

Dönem başında ve dönem süresince bazı derneklerin eylemlerinde toplumsal yön önceliklidir. Örneğin "üniversite gençliğinin ruhî ve içtimaî ihtiyaçlarını karşılamak" İÜTB'nin en önemli amaçlarından biridir. Dernekler yoksul öğrencilere yardım etmeye uğraşmakta bu arada üyelerinin toplumsallaşması için çaylar ve tanışma toplantıları düzenlemektedirler. Bu yıllarda öğrenci ve gençler çevrelerini tanımak istiyorlar ve bu amaçla çevredeki fabrikalara ziyaretler yapıyorlar. Ankara ve çevresinde TGD üyeleri "Fakir Köylünün Ekinini Biçme Kampanyası" ile kızlı erkekli gruplar halinde köylere gidip, köylülere yardımcı oluyor ve onları daha yakından tanımak olanağı buluyorlardı.

Bu sırada dernek eylemlerinde siyasal nitelik ağır basmaya başlıyor. Bu bağlamda dönemeç 4 Aralık 1945'de *Tan* olayı ile alınmıştır. Binlerce öğrenci ve genç bu olayla Türkiye siyaset sahnesinin önüne itilmiştir. Bu olayda CHP'nin tertipleyiciliği artık biliniyor. Dolayısıyla öğrenci ve gençlik ile derneklerinin siyasal alana çekilmesinde sorumluluk da CHP'nindir. Dönemin siyasal miting, toplantı ve protestoları CHP iktidarının dış ilişkileri, dış politikası ve içerideki hesaplaşmalarıyla ilintilidir ve onlara uygun bir biçimde gündeme getirilmişlerdir. Nazi Almanya'nın savaşı yitireceğinin belli olmasından bu yana ABD-İngiltere blokuna yanaşmak isteyen CHP iktidarı dış politikasını bu isteğe göre oluşturmaktadır. Bu sırada resmî veya gayri resmî bir biçimde SSCB ile ilişkilerin gerginleşmesi CHP iktidarının işini kolaylaştırmıştır; "Komünizm tehlikesi" "öncü" olarak gösterilerek Batı'ya yanaşmanın yolları aranmıştır. Dönemin mitinglerinde bu seçim belirleyici olmuştur. SSCB'yi protesto ile başlayan gösteriler, "komünizmi tel'in" mitinglerine ve Kıbrıs Türkleri ve "hariçteki Türklerle" dayanışmaya varana dek dış gelişmelerle yakından ilgilidir.

Dönemin siyasal eylemlerinin çoğunluğunun CHP ve hükümetinin onayı, gözetim ve denetimi altında yapıldığı kesindir. O günkü koşullarda başka türlüsüne zaten olanak da verilmiyordu. Nitekim solcu derneklerce veya öğrencilerce kendiliğinden örgütlenen siyasal eylemlerin tepkiyle karşılandığını örnekleriyle gördük.

Bu yıllarda solculuk zor ve tehlikeli bir meslekti. İYTGD'nin toplantısında olanlar, TGD yöneticilerinin tutuklanmaları vb. olaylar Marksizmi izleyenlerin sorunlarından birkaçıydı. 1940'larda komünizmin "umacı" olarak gösterilmesi bu olguda etkileyicidir. "Komünizmi tel'in mitingleri" sayesinde CHP ve iktidarının bu konudaki sabit fikirli binlerce, on binlerce öğrenci, genç ve sıradan yurttaşa zorla, bir tür "beyin yıkama" yöntemiyle benimsettirilmiştir. Mitingler esnasında, öncesi ve sonrasında radyolarda yapılan konuşma, program ve propaganda çalışmalarıyla (radyonun o yıllarda birçok eve girmeye başladığını anımsarsak "komünizmi tel'in" gerçek bir isteri biçimine bürünüyordu. Böylece binlerce insan komünizmin ne olduğunu bilmeden anti-komünist kesilmiş ve komünizm etrafında gerçekle ilgisi olmayan dedikodular, söylentiler anlatılmıştır.

Bazı miting, toplantı ve protesto solcu dergi, gazete ve kitabevleri yada kişiler hedef alınarak düzenlenmiştir. Bu eylemlerde amaç solu ülke siyasal yaşamından dışlamaktır. Böylece sol düşüncenin daha geniş halk kitlelerine ve taşra kentlerine ulaşması, göreceli özgürleşmeden yararlanıp gelişmesi önlenmek istenmiştir.

Mitinglerde zorbalık, kaba kuvvet ve tehdit sık sık kullanılan yöntemlerdir. 1940'larda siyasal şiddet en yoğun gün-

lerini yaşamıştır. Solcu gazete, broşür ve dergileri basan matbaa sahiplerinin onları satan kitabcı ve gazete bayilerinin dövülmesi, sövülmesi ve tehdit edilmesi olağan karşılanır hale gelmiştir. Mitingler sırasında, 4 Aralık 1945'teki *Tan* olayından başlayarak sık sık *şiddet ve baskı* hüküm sürmüştür: gazete ve matbaa binalarının tahribi (*Tan,* ABC vb.); gazetelerin yırtılması, yakılması (*Tan, Son Saat, Zincirli Hürriyet* veya *İzmirli Hürriyet, Merhum Paşa, Marko Paşa* vb.); basımevi sahiplerinin tehdit edilmesi (*Son Saat,* Sakarya Matbaası, ve *İzmirli Hürriyet* olaylarında) mitinglerdeki şiddet, tehdit ve baskı öğelerini oluşturmaktadır. Bunları, bazı gençlik dernekleri binalarının tahribi, DTCF Dekanının ve "ilerici" gençlik dernekleri üyelerinin dövülmesiyle birleştirince, mitinglerin daha o günlerde (o günler, "çok partili" demokrasinin ilk adımlarını attığı günler olması açısından çok önemlidirler) aldığı hava oldukça düşündürücü ve ilerisi için kaygı vericidir.

Mitinglerin, onca şiddet ve baskı öğesi taşımasına karşın, tümüne yakınının "tahkikata mahal" yok denilerek yargı organlarına intikal ettirilmesi de ayrı bir özellikleridir. O dönemde izinsiz değil gösteri yapmak, topluca iki adım atmanın bile olanaksızlığını anımsarsak hükümet ve yerel yöneticilerle miting düzenleyicileri arasındaki ilişki daha açık olarak belirmektedir. İnsanların can ve mal güvencesi yok edilirken, mallarına binlerce liralık zarar verilirken güvenlik güçleri sorumlularının, valilerin ve diğer sorumluların "kanunsuzluk yoktur" diyebilmeleri tüyler ürperticidir. Böylece, ne yazık ki, 1945'ten başlayarak, bu dönem içinde, yasal olmayan bir tür "cezalandırma" ve zorbalık yönteminin hükümetin, yerel yöneticilerin, güvenlik güçlerinin hoşgörüsü ya da yarı açık-yarı kapalı desteğiyle siyasal yaşamımızda, hem de demokrasiyi yerleştirmeye çalıştığımız bir sırada, yerleştiğini saptamak zorundayız.

Öğrenci ve gençlik derneklerince düzenlenen eylemlerin bazılarına işçilerin de zaman zaman katıldığını gördük. Mart 1947'den itibaren CHP güdüm ve denetiminde kurulan işçi sendikaları bazı gösterilere örgüt olarak katılmıştır. Daha önemlisi "yüksek tahsil öğrenci ve gençliğinin" bulunmadığı bazı kentlerde hükümet ve yerel yöneticilerle açık veya kapalı bir biçimde desteklenen, kışkırtılan eylemlerin bizzat işçi sendikaları tarafından düzenlenmesidir. Bu CHP'nin aslında sendika değil "uydu" işçi örgütleri yarattığının en güzel göstergelerinden biridir.

Siyasi miting, toplantı ve protestoların *kentlere göre dağılımında* 7 mitingle Ankara başta gelmektedir; onu 6 mitingle İzmir, 4'er mitingle İstanbul, Antakya (Hayat) ve Adana, 2 mitingle İzmit izlemektedir. Kozan, Ceyhan, Sürmene, Devrek, Edirne, Tercan, Çankırı ve Karadeniz Ereğlisi de birer mitinge sahne olmuştur. Görüldüğü gibi büyük kentler yanında birçok Anadolu kenti de siyasal gösterilerden etkilenmiştir. □

[54] *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1947.

[55] Gazetenin "İzmirli Hürriyet" dediği, Mehmet Ali Aybar'ın *Zincirli Hürriyet* isimli haftalık gazetesidir. Aybar bu konuda şunları söylüyor: "1947 yılında Şubat başında *Hür* adlı bir haftalık gazete çıkarmaya başladım. Bu gazete 6 sayı çıktıktan sonra İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı. Bunun üzerine "Zincirli Hürriyet" adıyla gazeteyi yeniden çıkarmaya çalıştım. Fakat İstanbul'da hiçbir matbaa gazeteyi basmak istemiyor, korkuyorlardı. Tam bu günlerde İzmir'de bir matbaa sahibinden mektup aldım. Gazeteyi basabileceğini söylüyordu. Kalkıp İzmir'e gittim. *Zincirli Hürriyet* İzmir'de de ancak üç sayı çıkabildi. Çünkü Amerika'nın Türkiye'ye el atmaya hazırlanması üzerine gazetede açılan kampanya CHP iktidarını sinirlendirmişti. O günlerde CHP iktidarı öğrencilere kaba kuvvet gösterileri yaptırarak, hoşlanmadığı görüşleri susturma yolunu denerdi. İzmir'de *Zincirli Hürriyet*'i basan matbaaya da saldırı düzenledi. Daha sonra İstanbul'da bir sayı daha çıkarabildim. İzmir'de olduğu gibi, tahrip edilmekten çekinen matbaalar, *Zincirli Hürriyet*'i basmadılar." Bk. Koray Düzgören (Yayına Hazırlayan): "Türk Solunun Yakın Geçmişi. Mehmet Ali Aybar'ın Anıları", *Milliyet* (Almanya basısı), dizi yazı, 23 Aralık 1987 - 12 Ocak 1988. Alıntı 6 Ocak 1988 tarihli yazıdan. Aybar, gazetesindeki yazıları ve "Zincirli Hürriyet sahibi M.Ali Aybar'dan İstanbul Valisine açık mektup" başlıklı broşürü nedeniyle, bu dönem sık sık yargılanmıştır. Örneğin, 16 Mayıs 1948'de, broşürü nedeniyle Ankara'da (broşür Ankara'da Sakarya Matbaasında basıldığından) yargılanmıştır. (*Hürriyet,* 18 Mayıs 1948). Aybar broşürünün bir yerinde şunları söylüyor: "Düşünüyorum Anayasayı kimsesiz bırakmakla bu işe başlayanlar, senelerdir kanunları, keyiflerine göre tatbik ettiler. Milyon vurduğu ısrarla söylendiği halde bir türlü Divanı Ali'ye verilmeyen bakanlar, mahkeme kararlarını kâğıt sepetine atan Valiler, köyleri haraca kesen kaymakamlar, hususi bir raporcukla kurtuluveren anlı şanlı kaatillerden bahsolunmaktadır.
Bu ne korku yarabbi! Haftada bir çıkan bir küçük gazeteyi kanun dışı bastırmak için ne kadar korkmak lazım, yanlış anlaşılmasın korkuları *Zincirli Hürriyet*'ten değil, korkuyu yapan ve yaptıranların korkusu millettendir." Aybar, *Zincirli Hürriyet*'in 5 Şubat 1947 tarihli sayısında S.Ali'nin "Asıl büyük tehlike bugünkü iktidarın devamıdır" başlıklı yazısı ve kendi broşürü nedeniyle hapis cezasına çarptırılmış ancak "Bir yıl bile yatmadan genel afla cezaevinden" çıkmıştır. (A.g.k.).
Bu dönemde bazı gazete veya dergilerin sıkıyönetim altındaki illerde yasaklanınca başka kentlerde yayınlarını sürdürmeye çalıştıklarına rastlıyoruz. Muhalif basın aynı uygulamayı 1950-1960 arasında da yürütmüştür.

[56] AİDİS Genel Kurulunu 11 Mayıs 1947'de toplamış, dönemin Çalışma Bakanı Genel Kurula katılmış ve bir konuşma yapmıştır.

[57] Bu dergi Sabahattin Ali'nin *Marko Paşa*'nın yasaklanması üzerine ismini değiştirerek sürdürdüğü dergidir.

[58] *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1947.

[59] CHP ve işçi sendikaları konusunda bk. M.Ş.Güzel: "İsmet İnönü, sosyal politika, sendika ve grev" *Yapıt Sayı: 10 Nisan-Mayıs 1985, s.67-86.*

[60] *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1947.

[61] *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1947.

[62] A.y.; ayrıca bk. Nadir Nadi: "İyi olmadı", başyazı *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1947. N.Nadi komünizmle savaşı onaylarken, Ankara olaylarını eleştirmektedir.

[63] A.y.

[64] *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1948.

[65] *Vatan*, 31 Mart 1949.

[66] A.v.

[67] *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1947.

[68] *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1947.

[69] *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1947.

[70] *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1947.

[71] *Cumhuriyet*, 8 ve 9 Kasım 1947.

[72] *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1947.

[73] *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1947.

[74] *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1948.

[75] *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1949.

[76] *Vatan*, 27 Mayıs 1949. Haber tam sayfa manşetten verilmiştir. İstanbul'da yapılan diğer mitinglerde genellikle 1. sayfadan veriliyordu.

[77] *Ulus*, 4 Aralık 1946.

[78] *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1948.

[79] *Cumhuriyet*, 2 ve 3 Temmuz 1949.

[80] Belli siyasi koşullar ve dönemlerle belli gençlik kuşakları arasında bazan çakışmalar olduğuna birçok ülkede rastlanabiliyor. Türkiye'de 1940'lı yılların sonunda ki olaylar ve eylemler içinde "pişen"ler daha sonra milletvekili ve bakan olmuştur. Benzer bir olguyu 27 Mayıs 1960 öncesi ve sonrasında görüyoruz. CHP'nin yardımı teşviki ve örgütlemesiyle Nisan 1960'da gösterileri başlatan ve hükümet darbesine dek sürdüren öğrenci ve gençlerin bir bölümü özellikle Ankara üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinden birçoğu 1960'lı yıllarda bu "katkılarının" karşılığını milletvekili, parti yöneticisi, öğretim üyesi ve daha sonraki yıllarda bakan olarak almışlardır. Onların bu yükselişinde kişisel yetenekleri, bilgi ve görgüleri de mutlaka rol oynamıştır. Ama yinede belli bir siyasi dönem ve onun sahneye çıkardığı bir gençlik kuşağından söz edilebilir.
1960'lı yıllar ise öğrenci gençliğin iktidar, iktidar partisi ve klasik partilerden uzaklaştığı, bağımsız örgütler kurduğu ve yeni ideolojilere yöneldiği yıllardır. Devlet ve klasik partiler bu gelişmeden rahatsız oldular. Ve 1960'lı yıllarla sonrasında artık belli siyasal koşullar ve oluşumlarla onların hırpalandığı, hoyratça paramparça ettiği gençlik kuşakları söz konusudur.

[81] TİP'e ilişkin iki yeni kaynak olarak bk. Murat Belge: "Türkiye İşçi Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 8 s.2120-2131; Mehmet Ali aybar: *TİP Tarihi*, Cilt: 1 İstanbul, 1988.

[82] Adı "komünist"e çıkmış kişiler, S.Ali'nin hunharca katlinden sonra kimi önlemler alıp, canlarını ve özel yaşamlarını bizzat güvenceye kavuşturmak istemiştir. M.Vâ-Nû'dan şu satırları okuyalım (a.g.k., s.153): "Nâzım (özgürlüğüne kavuşunca. MŞG) bize gelecek diye Vâlâ evi emniyete almak istemişti. Pek dost bir çevrede sayılmazdık. Seyrek de olsa taş atıldığı olurdu evimize." 1950'de M.Vâ-Nû ve eşi Vâlâ Nureddin "evi emniyete almak" için pencerelere demir parmaklık taktırmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda yukarıda N.Berkes'ten yaptığımız alıntıda sözü edilen "öldürülme" korkusu bütün gerçekliğini kazanıyor.

Türk İnkılâp Tarihi Öğretiminin Yeniden Şekillenmesi Üzerine

KURTULUŞ KAYALI

TÜRKİYE'DE Türk İnkılâp Tarihi öğretiminin mevcut durumunu değerlendirmek için tarihsel bir giriş özellikle gereklidir. Cumhuriyet Tarihinin yükseköğretimde okutulmak gereksinimi 1934-1935 ders yılında duyulmuştur. Aynı yıl üniversitelerde okutulmağa başlanılan dersi zamanın önemli politik kişileri vermiştir. Bunlar Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Yusuf Kemal Tengirşek ve Yusuf Hikmet Bayur'dur. İnkılâp Tarihi dersini bizzat Başbakan İsmet İnönü bir konferansla açmıştır. Bu konferans derslerin genel doğrultusunu belirlemiş ve sınırlarını saptamıştır. Dolayısıyla dersin içeriği o dönemdeki siyasal tercihlerle temelde uyumludur.

Türk Tarihine İlgi ve İnkılâp Dersleri

Atatürk'ün tarihe ve özellikle Türk tarihine ilgisi dersin konulduğu yıldan önce başlamıştır. 1931 yılında liseler için bir Cumhuriyet Tarihi kitabı devletçe yazdırılmıştır. 1980'li yıllarda bile çoğu inkılâp tarihi ilgilisi, devletin yazdırdığı kitabın oldukça olumlu olduğunu düşünmekte ve kendi inkılâp tarihi ders kitaplarının çatısını, sözü edilen yapıtı örnek alarak oluşturmaktadır. 1934-1935 ders yılında devletçe yazdırılan kitap üniversitelerde ders kitabı olarak kullanılmamıştır. Bu kitapta yazılanlarla yükseköğretimdeki inkılâp tarihi okutucularının derslerinin genel doğrultusu arasında temel anlayış bakımından pek bir fark yoktur. Ancak öyle anlaşılıyor ki, ortaöğretim ile yükseköğretim arasında konunun bir ölçüde farklı bir biçimde sunulması gereksinimi duyulmuştur. Böylesi bir gereksinimin daha sonraki dönemlerde pek duyulmadığı, aynı kitapların her iki düzeydeki kurumlarda da kullanılmasından bellidir. Bir başka deyişle, o sıralarda inkılâp tarihi dersleri konusunda daha çok özen gösterilmiştir.

1930'lu yıllarda tarih en yoğun olarak antropoloji, filoloji ve coğrafya ile yakın ilişkiler içinde olan bir bilim dalı olarak düşünülmüştür. Türkiye'de yükseköğretim düzeyinde diğer sosyal bilim dalları aynı ölçüde önemsenmemiştir. Bu durumun önemli ölçüde 1960'lı yıllara kadar sürdüğü düşünülebilir. Sorunlar oldukça dar düşünüldüğü için o dönem yapıtlarının önemli sınırlılıklar taşıdığı söylenebilir. Filoloji ve coğrafyanın salt eski Türk Tarihine ilişkin gelişmeleri açıklamakta yararlanılacak bilim dalları olarak algılanmasına karşın antropoloji neredeyse tarih kadar önemli bir bilim dalı olarak nitelenmiştir. 1940'lı yıllarda bir tarihçi bu konuda eleştirel bir tutum takınmıştır. Halil Demircioğlu, bir Türkiye Tarihi kitabı hakkında fikrini beyan ederken "Muharrir... antropolojiyi tarihin hatta en lüzumlu (çünkü en değerli) yardımcısı telâkki etmekte, binnetice kitabında antropoloji belgeleri kullanmak suretiyle bir Tarih yaptığını zannetmektedir" demektedir. Eleştirilen kitap Âfet İnan'ın **Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi** başlığını taşıyan resmî destekli çalışmasıdır. Antropolojinin salt fizikî antropoloji olarak anlaşılmasının yanında kültürel sorunlar da o sıralarda yoğun şekilde gündemdedir. Hem yoğun kültürel değişiklikler gerçekleşmekte, hem de kültür alanında gelenekçiliğin keskin eleştirisi sürmektedir. Haliyle, inkılâp tarihine ilişkin yapıtları da o dönemin antropoloji anlayışı ve kültürel değişime dair düşünceler şekillendirmektedir. Yakın zamana kadar da, bu eğilimin antropoloji açısından belli ölçüde yumuşatılmış bir versiyonunun sürdürüldüğü, kültürel alanda da değişikliklerin rasyonalize edildiği saptanabilir.

Bir başka deyişle, Türk İnkılâp Tarihi dersi ilk okutulduğu andan itibaren bir rejim dersi olarak algılanmıştır. Bu konudaki katılık 1960'lı yıllardan itibaren bir ölçüde değişmişse de, bu değişikliği abartarak konuya yaklaşmak gerçekçi bir tutum olmaz. Kemalizmin zaman içinde değişen yorumları da bu derslere yansımıştır. Türkiye'de sosyal bilim konularına artan ilgi oranında bu derslere önem verildiği söylenemez. İlgi azalışı gerçeğinin nedenleri üzerinde durmak gerekmektedir. Türkiye'nin gündemine sosyal konuların daha yoğun olarak girmesine karşın üniversite öğrencilerinin Türk İnkılâp Tarihi derslerini önemsememeleri, sadece öğrencilere ilişkin nedenlerle açıklanamaz. Nedenlerin biri, Türk İnkılâp Tarihi dersini veren hocalar genellikle Türkiye'de-

ki ortalama bilim adamı düzeyinin gerisindedirler. İkincisi, bu gerçeklik zaman içinde daha bir belirginleşmektedir. Üçüncüsü, dersi veren öğretim üyelerinin temel uzmanlık alanları çoğunlukla başka bilim dallarıdır. İnkılâp Tarihi dersi, genellikle her öğretim üyesinin verebileceği bir ders olarak algılanmıştır. Dördüncüsü, Türk İnkılâp Tarihi kitabı yazanların bu kitapları akademik çalışmaları içinde en az bilimsel olanıdır. Bu genellemeler için tesadüfî iki örnek kimi noktaları açıklığa kavuşturabilir. Bir Cumhuriyet Tarihi kitabında yazarın kendine ait hiçbir düşüncesinin bulunmadığı bizzat yapıtın yazarı tarafından ifade edilmiştir.[1] Başka bir ders kitabında ise Türk İnkılâp Tarihi yapıtları üzerinde durulurken aynı yazarın çok büyük bir kısmı neredeyse tamamı satır satır aynı olan iki kitâbı arasında birisi isimsiz olarak yayınlandığı için şaşılacak benzerlikler keşfedilmiştir.[2]

Bu iki örnek konuya yaklaşımdaki mantığın belki çok abartılı göstergelerden yararlandığı izlenimini uyandırabilir. Ancak Türk İnkılâp Tarihi derslerinin bugünkü durumu daha vahim sonuçlar doğuracak mahiyettedir. Son dönemde Türk İnkılâp Tarihi dersleri gelenekselleşmiş doğrultusundan çok ciddi sapma emareleri göstermeye başlamıştır. Konu üzerinde bazı genellemeler yapmaktansa, geneli yansıtan bir somut yaklaşım üzerinde durmak, sorunu daha açık bir biçimde sergilemeyi mümkün kılacaktır. Bu yazının konusunu da, Türk İnkılâp Tarihi ve Kemalizmi üniversitedeki etkin bir odağın değerlendirişi oluşturmaktadır. Bir kişinin bir zamanlar Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü Müdürü oluşu, düşüncelerini derslerin verilişi ve lisansüstü öğretimin düzenlenmesi bakımından önemli kılmaktadır. Aynı Enstitünün sonraki, daha doğrusu mevcut yönetimi ise Kemalizm konusunda ketum bir tavır içinde olmasına karşın neredeyse özdeş denebilecek düşünceleri benimsemektedir. Diğer üniversitelerin Türk İnkılâp Tarihi Enstitülerinin benzeri işlevleri yüklendikleri somut saptamalar yapılarak ortaya çıkarılabilir.

Bu nedenlerle Türk İnkılâp Tarihi derslerini 1982-1983 öğretim yılından itibaren başka bir biçimde düşünmek gerekmektedir. Yeni Yükseköğretim Kanunu'nda üniversitelerin eğitim amaçlarında tanımlanması yapılmadan Atatürkçülüğün temel alınacağı belirtilmiştir. Yükseköğretim Kurulu Başkanı İhsan Doğramacı da üniversitelerde tek ölçütün Atatürk ilkeleri olduğunu söylemiş, Atatürk ilkelerine aykırı telkinde bulunan öğretim üyelerinin denetçiler vasıtasıyla denetlenmesi konusunda özen gösterileceğini başlangıçta sürekli olarak vurgulamıştır. Gerçi Cumhuriyet sonrasındaki tüm üniversite kanunlarında Atatürkçülük temel ilke olarak belirlenmiştir. Üniversite özerkliği konusunda özenli olduklarını belirtenlerin bu duruma ses çıkarmamaları ilginçtir. Ancak Kemalizm konusunda bir zamanlar belli ölçüde esnek davranılmış, 1960'tan sonra Türkiye'de düşüncelerin farklılaşması sonucunda okutulan değişik Türk İnkılâp Tarihi kitaplarında değişik Kemalizm anlayışları hâkim olmuştur. Bu anlayışların tamamına yakınında ise Atatürk ilkelerini katı tabiriyle "aşılamak", yumuşak ifadelendiriş şekliyle "benimsetmek" esas alınmıştır. Böylesi bir anlayışın üniversite özerkliğiyle bağdaşması sorunu bir yana bırakılsa bile, kısmen farklı eğilimlerin süregitmesini sağlamak anlamında olumlu bir rolü olmuştur. Üniversitede merkezileşmenin amaçlanması Türk İnkılâp Tarihi derslerinde süregelen çok sınırlı bir farklılığı bile hızlı bir şekilde ortadan kaldırmakta etkin olmuştur. Mevcut durumda değişik üniversitelerdeki farklılığı ciddiye almak anlamlı görünmemektedir. Beş yıllık uygulama da bunun somut kanıtıdır.

LİSE KİTAPLARI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

(1918 1914)

Yazan

Prof. Enver Ziya KARAL

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

İSTANBUL 1944 — MAARİF MATBAASI

Enver Ziya Karal'ın Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.

YÖK ve İnkılâp Tarihi

Yükseköğretim Kanunu'nun önemsediği Türk İnkılâp Tarihi derslerine bakış biçimi açısından Yükseköğretim Kurulu'nun Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde süregiden anlayışla uyumlu olmadığı görülmektedir. Yükseköğretim Kurulu'nun derslerde kullanılması gerektiğini belirttiği yayınlar, örneğin, Enver Ziya Karal'ın **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk ve Devrim** ve **Atatürk'ten Düşünceler** kitapları[3] Enstitüye hakim olan zihniyete aykırı düşünceler içermektedir. İdari yönden merkeziyetçi bir yönlendirme oluşturulamamasına karşın Türk İnkılâp Tarihi eğitiminde bir örnek bir uygulama gerçekleşmeye başlamıştır. Irkçı ve şoven nitelikli Türk İnkılâp Tarihi eğitimi en azından mahzurlu olmayan bir uygulama olarak nitelenmektedir. Yükseköğretim kurumlarında artık sadece daha teorik ve radikal denebilecek Kemalizm anlayışının sakıncalı olduğu somutlaşmaktadır. Zaten bu tür Kemalizm süreç içinde sosyal içeriği bakımından bile daha sınırlı bir çerçevede algılanır olmuştur. Niyazi Berkes ve Doğan Avcıoğlu'nun yapıtlarındaki yorumlarla, örneğin Özer Ozankaya ve Emre Kongar'ın kitaplarındaki yaklaşımlar sınırlayıcı eğilimleri açısından farklılaşmayı olanca açıklığıyla göstermektedir.[4] Üniversitelerde ise alan, konuya soyut düzeyde yaklaşamayacak olan akademisyenlere bırakılmıştır. Bunların Kemalizmin sadık yorumcuları olsalar da, Kemalizmi genel anlamı içinde değerlendirebilecekleri kuşkuludur. Genelde Kemalizmin oldukça muhafazakâr bir yorumu temel olmaktadır. Bu durumun ekonomik konuların değerlendirilmesinde yanlış bir tarafı olmasa da, kültürel değişikliklerin anlamlandırılması bakımından nasıl kabullenilebildiği anlaşılacak gibi değildir. Çünkü temel kültürel konular açısından Kemalist kültürel değişikliklerin tutucu bir çerçevede savunulması olanaksız görünmektedir. Bu nedenle de Atatürk'ün 1923 öncesindeki konuşmalarının öne çıkarılması gibi bir şark kurnazlığına başvurulduğu gözlemlenmektedir. Bunun sadece tarihle ilgili kesimler için değil, genelde kültürle uğraşan bilim dalları açısından da bir temeli vardır.[5] Zaten bir tarihçi de bu konuda kültürel sorunları tutucu bir bağlamda yorumlayan bir sosyal antropologun Kemalizm yorumuna dayanmaktadır.[6] Başka konulardan bahsedildiği zaman da, bu durumun tekil bir örnek oluşturmadığı, bir genel yaklaşımı içerdiği görülebilecektir.

Herhangi bir öğretim üyesinin düşünceleri üzerinde durmak elbette hiç önemli değildir. Ancak bu düşünceler genel bir eğilimi belirliyor ve önemli ölçüde belli bir düşünce çerçevesine oturuyorsa, temel bazı konulara oldukça örtük bir şekilde yaklaşsa da, tahlil edilmesinin bir işlevi vardır. Onun için bir zamanlar Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü yapmış ve yeni Türk İnkılâp Tarihi eğitiminin içeriğini önemli ölçüde şekillendirmiş olan Aydın Taneri'nin yazdıklarını yorumlamaya çalışmak, son dönem değişikliklerini anlamlandırmak için önemli ip uçları sunabilir.

Sonradan olma Türk İnkılâp Tarihi uzmanının bilim anlayışını en çarpıcı şekilde sergileyecek olan ibare, "Büyük Atatürk elbette hem fikir, hem aksiyon adamı olarak bize -onlara değil- millet şuurunu aşıladı"[7] kanaatidir. Türkiye'de bilim aşılama ile oluşacaksa ve bir Türk İnkılâp Tarihi eğitimi düzenleyicisi Recep Peker gibi yazacaksa ülkemizde bilim açısından büyük endişeler taşımak gerekecektir. Ancak yazdıkları kendi iç tutarlılığı açısından değerlendirildiği takdirde bi-

le önemli bazı noktalar dikkati çekmektedir.

Millî Devlet

Aydın Taneri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti hakkında kimi görüşler beyan etmektedir. Ama kendisinin bir şeyler söylemesinden çok bazı konulardaki tehlikeli eğilimleri eleştirmek yazarda bir alışkanlık haline gelmiştir. Ulusal ilk Türk Devleti konusunda "Nihayet 'Ulusal ilk Türk Devleti', yani millî devlet üzerinde duralım. Bilindiği gibi devlet kavramı zaten millîdir."[8] demektedir. Gene aynı yazıdaki mantığı anlamak bakımından ilginç bir değinisi önem kazanmaktadır: "Prof. Köymen'e göre, tarihte yüzyirmi kadar Türk devleti kurulmuştur. Bunların en aşağı 3/4'ünün millî devlet oldukları muhakkaktır. Yani, hem hanedan, hem tebaa Türk'tür. Bu durumda kurulan ilk ulusal Türk devletinin Türkiye Cumhuriyeti olduğunu ileri sürmek kadar gülünç bir lâf olamaz."[9] Bu cümlelerde ifadesini bulan, daha doğrusu aktarılan düşünceleri birkaç yönden değerlendirmek, bazı gerçeklikleri ortaya çıkarabilir.

Millî devlet hakkında yazdıkları birçok yönden eleştirilebilir. Yazar, yaptığı alıntıların kaynağının gösterilmesini sağlayacak kaynakça bilgisini verememekte ya da çok dikkatsiz bir okuyucu kimliği taşımaktadır. Bu durum yaptığı alıntılarda çoğunlukla yanlış kaynak göstermesinde somutlaşmaktadır. En bariz örnek de yüzyirmi kadar Türk devletinin kurulmasına ilişkindir. Mehmet Altay Köymen bu saptamayı kendisi yapmamakta, İsmail Kayabalı ile Cemender Aslanoğlu'nun "Tarihte Türklük" yazısından "Buradan öğrendiğimize göre, Türklerin tarih boyunca kurdukları devletlerin sayısı yüzyirminin üstündedir"[10] cümlesi ile özetlemektedir. Dikkatsizlik o kadar barizdir ki, yüzyirminin **üzerinde** olarak ifade edilen devlet sayısı Aydın Taneri'nin makalesinde yüzyirmi **kadara** dönüşmektedir. Bilginin kaynağını doğru gösterememek konusunda benzeri bir örnek de Atatürk'ün Fuat Köprülü'yü ziyaretine ilişkin anıyı nakletmesinde somutlaşmaktadır.[11] Anlam kaydırması basit gibi görünen bu şekli unsurun ötesindedir. Ancak Mehmet Altay Köymen'in yazdıklarının yanlış aktarılması herhangi bir başka yazarın düşüncelerinin yanlış saptanmasından daha önemlidir. Çünkü Aydın Taneri, Mehmet Altay Köymen'in 'rahle-i tedris'inden geçmiş, onun yazdıklarının uzun yıllar zorunlu okuyucusu olmuştur. Kaldı ki, Mehmet Altay Köymen, yukarıda alıntılan cümleleri başka kitaplarında da yazmıştır. Dolayısıyla Aydın Taneri, yoğun olarak temasta bulunduğu yapıtlar hakkında böyle yanlışlar yaparsa, şöyle bir okuyup geçtiği yapıtlar hakkında kim bilir ne ölçüde doğru yargılara ulaşabilir?

Fakat asıl önemlisi, okuduğunu anlamamak ya da bilerek tahriften kaynaklanmaktadır. Çünkü aynı makalede Köymen'in millî devleti "İdare eden ile idare edilenin aynı kültüre sahip oldukları devlet" şeklinde tanımladığını belirtmektedir. Ancak, Mehmet Altay Köymen'in kitaplarındaki ırk kelimesi, Aydın Taneri'nin makalelerinde kültür olarak anılmaktadır. Köymen, belirgin bir millî devlet tanımı yapmaktadır: "Yine bu devletlerden bazıları millî devlet karakterini haizdirler. Yani idare eden kitle ile idare edilen halk umumiyetle aynı **ırktandırlar.**"[12] Burada kültür kavramı ırkçılığı gizlemek için kullanılmaktadır. Bunun kasıtlı olup olmaması arasında, yazarın bilimsel düzeyini nitelemek anlamında bir fark olmamak icap eder.

Aydın Taneri'nin düşünceleri, yazdığı yayın ogranlarına göre değişiklik göstermektedir. **Yeni Forum** dergisinde Nihal Atsız'ın ırkçılığından olumsuz anlamda bahsetmesine karşın[13] 'Yeni Sözcü' dergisindeki yazılarında ele aldığı sorunlar çok daha fazla mümkün kılsa da, ırkçılık konusuna somut bir şekilde girmemektedir.[14] Nitekim **Cumhuriyet** gazetesinde de "Türk demokrasi tarihi içinde 1974 yılı yeni bir aşama olmuştur."[15] demekte ve ilâve etmektedir: "Türkiye'de 1974'te kısa bir süre önce işbaşına gelen hükümet demokratik tarihi gelişim içinde akıllı bir yol tutmaktadır. Mükemmel bir rejime ulaşabilme yolunda 'halkla bütünleşme' ve 'özgürlük' gibi demokrasinin iki ana ilkesine sarılmıştır."[16] Yukarıdaki alıntıların 1974 affından sonra yazılmasının özel bir anlamı olmak gerekir. Aynı makale değerlendirildiğinde Türkiye'deki demokratikleşme süreci açısından ilginç yorumlarla karşılaşmak mümkündür: "Türk demokrasisi başlıca 1839 (Tanzimat)'dan, 1961'e (27 Mayıs Anayasası) kadar sınavlardan geçerek günümüze gelmiştir. Günümüzde Türk demokrasisinin olgunluk derecesine gelmediğinde hemen herkes birliktir. Ancak, yine hemen herkes yıllardan beri atılan sağlam adımların, kalan yolun katedilebileceğine emin bir kanıt teşkil ettiğine inanmakta, hiç değilse ümitli görünmektedir."[17] Son alıntıda çağdaş eğilimli yaklaşımın izlerini gözlemlememek olanaklı değildir. Anılan yayın organından yapılan alıntılar yazarın yazdığı yere uygun düşüncelerle konusunu işlediğinin bir başka kanıtını teşkil etmektedir. Ya da kısa zaman içinde düşünce yapısının fazla seyyal olduğunu.

> Son dönemde Türk İnkılâp Tarihi dersleri gelenekselleşmiş doğrultusundan çok ciddi sapma emareleri göstermeye başlamıştır. Derslerin bugünkü durumu vahim sonuçlar doğuracak mahiyettedir.

Benzeri ilginçlikte bir başka yazı da siyonizme ilişkin bir kitap üzerinedir. Sözü edilen yazıda kitap hakkında herhangi bir eleştiri getirilmemekte, yaygın olarak yapıttan alıntılarla doldurulmuş bir metinle karşılaşılmaktadır. II. Abdülhamid'in toprak konusundaki olumlu tutumunun tebarüz ettirilmesi dışında siyonizmi eleştiren herhangi bir ip ucuna rastlanılmamaktadır.[18] Bu durum da, yazarın milliyetçilik anlayışının olmadık bir çerçevede de algılanmak gerektiğini ya da siyonizm konusunda fazla hassas olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda da yazdığı yayın organlarına göre telâffuz ettiği düşüncelerin farklılaştığını. Yaygın olan farklılaşma gerçeği de düşünsel anlamda fazla hassas tipik memur tavrını yansıtmaktadır. Bu tavır özellikle akademik çevrelerde alabildiğine yaygındır.

Yazarın en önemli eksikliği, konuları genelde değerlendirmeye çalıştığında gözlemlenmektedir. İlk Ulusal Türk Devleti olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ileri sürmenin ötesinde tutarsız ifadeler vardır. Bunlardan biri devlet kavramının zaten millî olduğunu belirttikten hemen iki paragraf sonra, kurulan Türk devletlerinin 1/4'inin millî devlet şeklinde adlandırılamayacağını örtük bir şekilde kabullenmektir. O takdirde Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin millî devletler olup olmadığını düşünmek gerekecektir. Çünkü yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi millî devlet, yönetenlerle yönetilenlerin aynı ırka mensup olmaları ölçütüne vurularak değerlendirilmektedir. Bu açıdan Osmanlı Devleti ile Selçuklu İmparatorluğu'nun millî devlet olmadığı açıktır. Zaten çoğu tarihçilerin dillerinin altına sokup ağızlarından çıkaramadıkları bakla budur. Böylesi bir mantık da çağdaş görünümlü tarihçiler ile ırkçı tarihçilerin yaklaşımlarının çakıştıkları önemli bir noktadır. Konunun kültür boyutuna getirilmeye çalışılması temel bir değişiklik olarak algılanmamalıdır. Osmanlı ve Selçuklu İmparatorluğunun Türk tarihinin bütünselliği içinde değerlendirilmesi Fuat Köprülü'ye dayandırılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu anlayışın altındaki ırkçı yaklaşım da çok açık olarak görünmektedir.[19] Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklüğü ise Osmanlı İmparatorluğu'nu kuranların etnik menşeine bakılarak kanıtlanmağa çalışılmaktadır.[20] Ancak Taneri, meselenin ince bir şekilde sunumundan ziyade sıradan insanın kafasında bulunan anlayışı bulanık bir şekilde dile getirmektedir.

Yazarın önemli konulara yaklaşımı gündelik ifadelerle aktarılmaktadır: "Bu

satırların yazarı kendini bağımsız olarak görür. Hiçbir siyasi parti ile ilgisi yoktur."[21] Böyle bir saptamadan sonra ise "Bilim adamları tarafından ileri sürülen tezler bile, dünya politikasında rol oynayanlara yön veren bilim âlemince olumlu karşılandığı takdirde değer ifade eder."[22] demekle bilimin resmi bir nitelik kazanması gerektiğini belirtmekten öte, bu tür bir resmi bilim adamı olmağa talip görünmektedir. Resmî düşüncelerin sözcülüğünün ise aktüel politik gelişmelerle ne ölçüde iç içe geçebileceğini ise belki de anlamamayı yeğlemektedir. Bu nedenle de genelde bilim, özelde tarih anlayışı bir anlam kazanmaktadır: "Tarih uzmanı ulusal tarihi araştırmakla 'Milli ruhu' canlı tutmaya ve toplum dayanışmasını sağlamaya çalışır. Bunlar onun asli görevidir. Buna paralel olarak tarih öğretmeni dersleri öğrencilerine ulusal tarihi benimsetecek şekilde anlatır."[23] Yazar bu cümlelerden bir sayfa sonra "tarihsel olayların değerlendirilmesine dair" vereceğini belirttiği iki örnekten birinin "tarihsel olayların objektif ölçülerle değerlendirilmesini göstermesi bakımından dikkat çekici"[24] olduğu görüşündedir. II. Abdülhamid hakkında Enver Ziya Karal'ın görüşlerini aktardıktan sonra ise şöyle bir sonuca varmaktadır: "Görüldüğü gibi, Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın üslubu, bilimin gerektirdiği objektivite ve ciddiyet prensiplerinden ayrılmayan gerçek bir araştırıcıya yakışır şekildedir."[25] Tarih araştırmalarında objektiflik gereğinin tarih uzmanının görevlerine ilişkin düşüncesi ile çelişkisi bir yana, tarih uzmanı ile tarih öğretmenine aynı görevleri yüklemektedir. Ayrıca daha sonraki yayınları açısından Enver Ziya Karal hakkında belirttiklerinin Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin görüşleri ile bağdaşması bir yana, "Marksistlerin ve Maşalarının Tarihimize Hücum Çabaları" başlığının ve bu makalenin içeriğinin "Bilimin gerektirdiği objektivite ve ciddiyet prensipleri" açısından durumu, yorumu gerekmeyecek açıklıktadır.

İlginç Alışkanlıklar

Aydın Taneri'nin bir bilim adamı olarak bazı genel konulardaki düşünceleri ve şekile ilişkin sayılabilecek kimi bilimsel yanlışlıkları yukarıda eleştirilmeğe çalışılmıştır. Şekli unsurların önemi tarihçilerin eleştirilerinde artık iyice gelenekselleşmiş dış tenkit konusu bilindiğinde belirginleşir. Herhangi bir kişi Türkiye'de klasik üniversite dergilerinde çıkan tanıtma ve eleştiri yazılarını okuduğunda, bunların konuyu değerlendirişinin büyük ölçüde benzeştiğini rahatlıkla görebilir. Bir de bu eleştirilere Örneğin, 50-51. sayfalarda şeriatın tanımı ve niteliği hakkında verilen bilgiler, Enver Ziya Karal'ın Osmanlı Tarihi, C.VIII, s.191-192'den aynen aktarılmış, ancak bu belirtilmeyerek, görüşler kendisine maledilmek istenmiştir.[26] saptaması eklendiğinde Aydın Taneri'nin başka çeşit alışkanlıklarının da olduğu kendiliğinden anlaşılır. Ama konuyu daha fazla uzatmamak için yazarın sadece Cumhuriyet Tarihine hasredilmiş iki çalışması üzerinde yoğunlaşmak daha yararlı olacaktır.

Cumhuriyet Tarihini Değerlendirme

Yukarıda da belirtildiği gibi, yazar, genel konulardaki düşüncelerinde oldukça tutarsızdır. Bu tutarsızlığı, sözü edilen iki çalışmadan örneklerle de saptamak olanak dahilindedir. Atatürk ilkelerinin yorumuna ilişkin çalışmasında bir olay anlatmaktadır. Atatürk, Adliye Vekilinden değişmesini istediği bir memurun değiştirilmeme nedenini sorduğunda Vekil Refik Şevket, çok kıymetli ve namuslu bir memur olduğu için değiştirilmediğini söyler. Bunun üzerine Atatürk bakanı sitayişkâr sözlerle över. Bu olayı biraz daha ayrıntılı anlatan Aydın Taneri hükmünü verir: "Görüldüğü gibi, Atatürk burada bir devlet geleneği, bir devlet felsefesi, bir devlet ahlâkının temellerini bir ilke olarak ortaya atmaktadır."[27] Bu noktada ilginç bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Aynı yazar, 1981 yılında ikinci baskısı yapılan Türk Devlet Geleneği kitabında 2200 yıllık bir devlet geleneğinden bahsetmektedir.[28] Sözü edilen çalışmada ise bir devlet geleneğinin temellerini bir ilke olarak atmaktan. Temelleri atılan geleneğin ise yeni olmak gerektiği çok açıktır. İkinci örnek daha ilginçtir. Yazar durmadan Türk devletlerinin sürekliliğinden ve Türk tarihinin bütünlüğünden bahsetmesine karşın geleneklerin sürekliliğine ilişkin anlayışı ile çelişkili bir biçimde bir çalışmadan Atatürk'e ait bazı sözleri aktarmakta bir sakınca görmez: "Kimse sarıkla dolaşamaz. Ama bazı insanların başındaki görünmeyen sarıkları yok edemezsiniz. Çünkü onlar zihniyetin içindedir. Zihniyet binlerce yılın birikimidir. O birikimi bir anda yok edemezsiniz, boğuşursunuz onunla sadece... Yeni bir zihniyet, yeni bir ahlâk yerleştirinceye kadar boğuşursunuz ve sonunda muvaffak olursunuz..."[29] Herhalde bu anlayış yazarın Türk devletinin yönetimi ile ilgili ilkelerden biri olarak gördüğü "Gelenekçilikle ilericiliğin bağdaşması: Hamlecilik"le[30] çelişmektedir. Türk tarihi bir bütünlük arzetse de yazarın yapıtları bütünsel bir görünümden uzaktır.

Aynı çalışmada "Atatürk'ü sinirlendiren, asabiyete sevkeden hususlardan biri de kendisinin yabancı devlet adamlarıyla mukayesesiydi."[31] denmektedir. Ama bu söz sanki hiç söylenmemiş gibi, ya da inadına, hemen bir sonraki sayfada bir öneri gelmektedir: "Kitabı olan, fikriyat yapan bazı devlet başkanlarını ele alalım:

1932 yılındaki Tarih Kurultayı'nda Atatürk delege

Bir **Lenin,** bir **Stalin,** bir **Hitler,** "**Fazilet Mücadelesi**" adlı kitabı ile Amerika Cumhurbaşkanı **Kennedy,** Nobel kazanan hatıratı ile **Churchill** ve **Atatürk.** Bunları mukayese etmelidir objektif bir şekilde bir klâsmana tâbi tuttuğumuz vakit, hangisinde, hangilerinde fikriyat yüksekliği vardır, bunu tesbit etmelidir"[32] Bu noktada da Atatürk'ün düşünür olduğu ortaya koyulmakla soruna nesnel bir biçimde yaklaşılmadığı somutlaşmaktadır.

Çok Çeşitli Milliyetçilik

Milliyetçiliği tasnife tâbi tutan yazar Elie Kedourie'nin "Avrupa'da Milliyetçilik" adlı kitabından ilham alarak doktriner milliyetçiliği "1789'dan itibaren hür-parlamenter rejime dayalı milliyetçilik şeklidir"[33] diyerek tanımlamaktadır. Ama daha sonra belki de yazdıklarından vazgeçerek, "Çünkü, 1215 Magna Carta, 1789 Fransız ihtilâli ve İnsan Hakları beyannamesine dayanan klasik demokrasinin Atatürk'te doktriner milliyetçilik olarak ifadesidir"[34] demektedir. Bu açıklamada düzeltilmesi gereken birçok yanlış bir arada bulunmaktadır. Fransız ihtilâline dayandırdığı klasik demokrasiyi bir adım daha geri götürüp Magna

lerle

Carta'ya da dayandırmaktadır. Klasik demokrasi ile doktriner milliyetçiliği özdeşleştirmektedir. Yani, bir siyasal akım ile bir siyasal rejimi özdeşleştirmektedir. Klasik demokrasi ile insan hakları evrensel beyannamesini milliyetçilikle bütünleştirmeye çalışmaktadır. Atatürk'ün muhtemelen Cumhuriyet'in ilânından önce söylenmiş sözlerinden kalkarak, "Meclis Hükümeti" sistemini hür parlamenter rejim ile özdeş bir biçimde değerlendirmektedir. Çünkü sadece İlhan Arsel'in "Anayasa Hukuku-Demokrasi" kitabını, o da yarım yırtık okuyarak anayasal sorunları çözümlemeğe çalışmak mümkün görünmemektedir. Yazar "Meclis Hükümeti" sistemi ile 1924 anayasasının getirdiği parlamenter sistem arasındaki farkı görmemiş gibidir. Atatürk'ün "Biz bize benzeriz" sözünü hangi somut sorun üzerine söylediğini bilmediği gibi, artık herkesin okuyup anladığı Yakup Kadri'nin **Atatürk** kitabından dahi haberdar değildir. Yazar bu değerlendirmeyi Atatürk'ün "Mecliste yoğunlaşan millî iradenin vatanın mukadderatını ele almış olduğunu kabul etmek temel prensiptir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur."[35] düşüncesine dayanarak yapmaktadır. Ama bu sözleri de tarih dışı bir bağlamda değerlendirmektedir. Kültür bahsinde şarktan ve garptan gelecek etkilerden bağımsız millî kültür anlayışını daha genel bir çerçevede kavrayacak ölçüde genelleme yapamamakta, anlatmak istediği düşünceyi destekleyebilecek bilgilerden mahrum görünmektedir. Bu noktada yazara yardımcı olacak materyal, istediğinden bol miktarda **Kadro** dergisindeki yazılarda bulunabilir. Ancak yazar, bu alanı da tehlikeli bulduğundan, daha doğrusu onda çok sayıda tabu olduğundan kaynakları okumakta bile ürkek davranmaktadır. Dolayısıyla da Şevket Süreyya, Atilla İlhan ve Kemal Tahir'den olumlu olarak bahsederken ne dediğini bilmez bir duruma düşmektedir. Bu yazarları değerlendirirken her birinden ayrı ayrı işine gelen düşünceleri alıp tahlil etmekte, yazarlara düşüncelerinin bütünselliği çerçevesinde yaklaşmamakta, yahut yaklaşamamaktadır. Kemal Tahir'i Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin düşüncesi ile olumlu bulmakta, Atilla İlhan'ın 1938-1950 dönemine ilişkin olumsuz düşüncelerini benimsemekte, Şevket Süreyya'nın ise Türklerin en eski tarihlerine dair sözlerini önemsemektedir.[36] Ancak bu tür konularda adını andığı yazarların dışında benzeri şekilde düşünen yazarlar da vardır. Fakat Aydın Taneri'nin anılan yazarlara karşı kimi zaman oluşan olumlu tutumun etkisiyle benimseyici tavır aldığı gözlenmektedir. Yazarların düşüncelerini bütünü içinde değerlendirmediğinden benimsediği kısmî saptamalarını da yeterince anlamamaktadır. Örneğin Kemal Tahir'in Osmanlı'ya ilişkin düşüncelerinin Cumhuriyet dönemine ilişkin uzantıları üzerinde durmayı hiç yeğlememektedir. Atilla İlhan'ın da Atatürk dönemine ilişkin düşüncelerini nazar-ı dikkate almamaktadır. Bir başka deyişle Cumhuriyet dönemi üzerine çalışmalarında yararlandığı yazarların Atatürk dönemine ait yaklaşımlarını gözardı etmeye çalışmaktadır. Milliyetçilik konusunu işlerken de Atatürk'ün 1923 öncesinde yapılmış konuşmalarına yaslanmaktadır. Böylesi bir tavrın genelde bir anlamı olmalıdır. Aydın Taneri, milliyetçiliğe ilişkin görüşlerini 1930 sonrasında Türkiye'de oluşan anlayışa dayandırmaktan neden kaçınmaktadır? Bilmediğinden mi, yoksa Atatürk Milliyetçiliği savunusunu yüklenmekten korkmaktan mı? Ya da kendisinin de izleyicisi olduğu Fuat Köprülü'nün de içinde olup oluşmasına bizzat katktıdą bulunduğu dinin millileştirilmesi eğiliminin[37] tasvipcisi görünmekten çekindiği için mi?

Türkiye'de belirgin bir düşüncenin ne İsa'ya ne de Musa'ya yaranamaması gerekir. Ama zaman geldiğinde hem İsa'ya, hem de Musa'ya yaranmağa çalışılır ve bunda da önemli ölçüde başarılı olunur.

Yazar kavramları yerli yerine oturtmadığı için anlamsız değerlendirmeler yapmaktadır. Milliyetçilikle enternasyonalizmin bağdaşmazlığını belirtmesine, bu nedenle de marksistlerin milliyetçi olamayacağını söylemesine karşın, Tito'nun milliyetçiliğinden söz etmektedir: "Bir komünist olan Tito, aynı zamanda milliyetçidir. Tito, dünya politik literatüründe 'milliyetçi-komünist (national-communist) olarak nitelendirmektedir. Açıkça görüldüğü gibi sağcılar kadar bazı solcular da milliyetçi olduklarını söylemektedirler. Ancak bu takdirde patron durumundaki yabancı bir komünist parti ile ilişkilerinin olmaması gerekmektedir."[38] Ama böylesi bir açıklamayı da içine sindirememiş olacak ki, Tito'nun doktriner milliyetçi olamayacağını söylemekte ve arkasından şunu eklemektedir: "Görünüşe göre Tito'nun milliyetçiliği ancak sosyolojik milliyetçilik olabilir."[39] Bu açıklamayı yaparken de 33 no.lu dipnotta alıntılanan kendi düşünceleriyle çelişik bir tutum alması bir yana, "İdeolojik bakımdan milliyetçilik ise politik ve toplumsal bir doktrin meydana getiren ve bir hükümetin, bir partinin, bir sosyal sınıfın hareketlerine yön veren düşünce ve görüş sistemidir. Bu bakımdan her ülkede kendine özgü bir durumdur."[40] tanımlamasını yaptığını unutmuş görünmektedir. Bir başka deyişle, çok önemsediği bir konuda temel yaklaşımını daha doğru düzgün formüle etmiş durumda değildir. Bu nedenle de Tito'nun yazarın kendi tanımlaması içinde pekâlâ ideolojik anlamda da milliyetçi olarak nitelenebileceği söylenebilir.

Yazar, milliyetçilik kavramının kafasında bir tutarlılık arzetmemesine rağmen milliyetçiliği tasnife tabi tutarken bir de Marksizme göre milliyetçilik kategorisi oluşturmaktadır. Bunun ötesinde Marksolog olmaya da heveslenmektedir. Ama Marksizm konusunda da cahil olduğunu, materyalist görüşe göre, "Millet gerçeği reddedilir. Sınıflar vardır ilkesi esastır."[41] kanaati ile de göstermektedir. Cehaletin derecesi salt düşünceye vakıf olamamakta kalmamakta, Marksist klasiklerin bir kısmının ismini bile bilmediği anlaşılmaktadır. "Bunun gayet tabii materyalist görüşe, yani meseleleri sadece ekonomik ilişkiler ve maddiyat açısından alan görüşe yansıması da çok tabiidir."[42] cümlesi salt "Batı'daki neşriyatı takip edememenin"[43] bir sonucu olmayıp 1970'lerden itibaren Türkiye'deki Marksist nitelikteki yayınların hiç okunmadığında somutlaşmakta, yazarın sadece ilkel suçlamalarla yetindiği anlaşılmaktadır. Bu durum yazarın aynı zamanda bu konuda yayınlanan, belli bir düzey tutturan sağ yayınlardan da habersiz olduğunu göstermektedir. Kendi yaklaşımına benzer bir görüşe sahip olan A. Zeki Velidi Togan'ın yapıtlarını da okumuş görünmemekte, okumuş olsa bile anlamış olduğu şüphe taşımaktadır. Çünkü Togan'ın bu konuda çok daha bilgili olduğu somut biçimde görülmektedir: "Marx istihsal münasebetlerini bir üs (bazis) olarak tanıyor, fakat idenin de, bir üst yapı sıfatıyla tesirini inkâr etmiyor." Daha Engels "genç" (yani kendilerine nisbetle genç) marksistlerin bu hususta mübalâğa ettiklerini kaydetmiş ve "Bunda ben ve kısmen de Marx mes'ulüz, çünkü iktisadi esasları inkâr edenlere karşı cevaplarımız gûya istihsal münasebetleri dışında başka hiçbir âmil olmadığını iddia ve bu nev'i âmillerin tesirini inkâr ediyormuşuz gibi intiba bırakmıştır. Yoksa..."[44] Burada sadece Zeki Velidi Togan'dan alıntı yapılmasının sebebi, yazarın tarihçi olmasıdır. Yoksa Türkiye'deki sağ yayınları takip eden bir okur, konuya Aydın Taneri'den çok daha seviyeli olarak yaklaşır. Konuyu benzeri şekilde değerlendirse de, sorunu daha kapsamlı bir biçimde kavrar. Bu konuda Togan'ın saptamasına benzer yaklaşımlar ve konunun daha gerçekçi kavranışına örnek olarak **Tarihi Maddeciliğe Reddiye, Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler** ile **Umrandan Uygarlığa** kitapları gösterilebilir.[45] Özellikle son iki kitap okunduğunda, konu daha girift bir biçimde anlaşılabilir. Daha doğru bir tahlil gündeme girebilir. Görülüyor ki, Aydın Taneri Türkiye'deki sağ yayınların da harcıâlemini takip etmekle yetinmektedir. Bir başka olasılık okuduklarını tam anlayamamasıdır. Sorunun temeli Taneri'nin yakın olduğu siyasal anlayışı bile ne kadar geriden izlediğinin zorluk çekmeden kanıtlanabilmesidir. Yazarın Marksizm konusundaki bilişsizliği, Marksizmi radikal Kemalist yaklaşımlarla özdeş görmesinde de somutlanmaktadır.

Marksizmi başka düşüncelerle karıştırması, yazarın ihbarcılığından çoğu kişinin nasibini almasını sağlamaktadır. Türk devriminin sürekliliği konusunda fikir ileri sürenleri materyalist olarak nitelemektedir.[46] Devrimin tamamlanmış olduğu anlayışında yalnız değildir. Bir başka inkılâp tarihi uzmanı da aynı kanaattedir: "1923-1927 yılları, Türkiye yaşamında Türk Devrimi'nin gerçekleştiği ve yerleştiği en önemli yıllar oldu. Öyle ki, 1927 yılından sonra artık Atatürk'ün karşısında, onun Türk Devrimi'ni gerçekleştirmek çabasına karşı çıkabilecek hiçbir güç kalmadı."[47] Bu anlayış belli ölçüde daha sonraki tarihleri önemsese de, olaylara bakış perspektifi açısından Kemalizmi tamamlanmış bir düşünce olarak algılaması anlamında, Taneri'nin yaklaşımına soyut düzeyde yakındır. Çelişki oldukça açıktır: Hem Atatürk bir düşünür olarak algılanmaktadır, hem de Atatürkçü düşüncenin kendisinden sonraki olayları yorumu konusunda sadece yaşadığı dönemdeki sözleri ışık tutacak mahiyette görülmektedir. Bir başka deyişle bir düşünce akımının ortaya çıkacak yeni durumları çözümleyebilecek dinamizmden yoksun olduğu örtük biçimde belirtilmektedir. Böylesi bir anlayış da, doğal olarak Kemalizm'in sadece Atatürk'ün karşılaştığı sorunları pragmatik şekilde çözümleyecek bir eylem olarak anlaşılmasına yol açar.

Bu aşamada bir başka sorun daha gündeme girmektedir. O da Atatürk'ün bazı eylemlerinin yadsınması gerektiği düşüncesidir. Atatürk'ün gerçekleştirdiği bazı değişikliklerin sadece deneme mahiyetinde olduğu için olumsuz bulunması gerektiği çoğu yazar tarafından ileri sürülmüştür. Aydın Taneri de Atatürk'ün Osmanlı İmparatorluğu'nu değerlendirişine bu anlamda karşı çıkmaktadır: "Atatürk'ün Osmanlı yöneticileri hakkında beyanda bulunması, bunun da tarihe intikali kadar tabii bir şey yoktur. Ancak, Osmanlıyı kötüleyerek, Osmanlı sultanlarını, Osmanlı devlet adamlarını kötüleyerek, geçmişi kötüleyerek Türkiye Cumhuriyetini ve Atatürk'ü yüceltme metoduna Atatürk'ün kendisi muhaliftir."[48] Taneri, Atatürk'ün kültürel tutuculuğuna dayanak ararken, böylesi bir farklılığın gerektiğini düşünmemektedir. Bir başka deyişle, Türkiye'de Atatürk hakkındaki değerlendirmeler, bazen Atatürk'ün sözü edilen konudaki tutumuna ve eylemine karşın yapılabilmektedir. Atatürk'ün Osmanlı İmparatorluğu'nu eleştirmesini, hem de bu eleştiriden sadece son dönem yöneticilerinin payını almamalarını mazur göstermeye çalışan Aydın Taneri, neden bu konuda Atatürk'ün düşüncelerine itibar edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun gibi bazı konularda Atatürk'ün sözlerinin aktarılmasını yeterli bulmayıp, konunun bütünüyle değerlendirilmesi gerektiğini belirten yazar, bu konunun uzmanı olduğuna göre Atatürk'ün "İslâmın en âli kaidelerini içeren bolşevizm" şeklinde özetlenebilecek değerlendirmesi konusunda ne diyecektir? Bu tür konuların öylesine basit bir mantık içinde değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla Atatürk'ün düşünceleri ve eylemleri belli bir perspektiften kalkılarak saptanmaya çalışılmalıdır. Bu tür bir anlayış bazı davranış ve sözlerini yerli yerine oturtmayı sağlayabilir. Aykırı tutumlar Kemalist görünümlü çoğu yorumun Atatürk'ü anlamaktan öte kullanmayı denediğini somutlaştırmaktadır. İster istemez akla "Bir şeyin anlaşılamaması için tabu olması gerekmektedir" sözünü getirmektedir.

Kemalizmin tutucu yorumu Atatürk'ün bazı tutumlarının geçici olduğu kabullenimine dayandırılmaktadır. Tabii bu ko-

nuda da Türk İnkılâp Tarihi yapıtı yazarlarına temel politik eğilimlerden biri tekaddüm etmektedir. Celâl Bayar'ın Kemalizm tahliline uyumlu bir genelleme, bir inkılâp tarihi kitabına yansımıştır: "Atatürk'ü ve devrini tahlil ederken, burada belirtilmesi gereken husus, O'nun bazı girişimlerini geçici kabul etmesidir. O, birçok davranışında gayesinin taassubu kırmak olduğunu belirterek, bir süre önce bu davranışlarında da olağana dönüleceğini ihsas etmiştir."[49] Gerçi bu kitapta bir ölçüde değerlendirmenin dozu aşılarak konu daha tutucu bir bağlamda algılanmıştır. Şaşılacak bir şekilde Atatürk'ün dine ilişkin konularda kanun yolu ile sorunları çözümlemeyi yeğlemediği yazılmaktadır.[50] Bir başka deyişle, vazgeçilecek değişiklikler ve kültürel anlamda daha tutucu yorumlar ilginç bir şekilde içiçe geçmiştir. Ancak Aydın Taneri'nin çalışması bu alanda bir özgünlük belirtisi göstermektedir. Ona göre, "Şimdi görülüyor ki, Atatürk bize, ilim adamımıza, öğretmenlerimize, aydınlarımıza, toplumumuza çok açık **direktif** vermektedir. Şarkı ve Garbı taklit etmeyiniz diyor. Avrupa'yı taklit etmekle **veyahut İslâmı taklit etmekle bu işin içinden çıkılamaz.**"[51] Bu bakımdan Aydın Taneri, mensubu olduğu düşünceye aykırı gelebilecek bir tavrı benimsemektedir. Ama zaman zaman da Musa'ya yaranmak gerekmektedir.

Psikiyatrik Tahliller

Aydın Taneri, yapıtlarında özgünlüğün doruğuna psikiyatrik tahlillerle erişmektedir. Psikiyatrik tahlilleri salt bulguları açısından değil, yöntem bâbında da tarih ilmine büyük katkı oluşturmaktadır: "Kanaatimizce, hasta bu endişeleri, şahsı değil, toplumu için duyuyorsa, sosyal veya içtimai anlamda anksiyete ve depresyon ile karşı karşıyayız demektir."[52] Yazar bu konudaki özgün katkısını yıllarca önce yazdığı **Kürtler** kitabında da sergilemektedir.[53] Irka ilişkin bir kısım bulgular bakımından yazar bu tahlilinde yalnız da değildir.[54] Yazarın psikiyatrik bir marazı toplumsal düzeyde olduğu gibi işlevselleştirmeyi amaçladığı gözlemlenebilir. Ancak bu konuda "Ankara Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'nin değerli psikiyatrist hocaları"nın katkıları olduğunu belirtmek hakbilirlik gereğidir.

Yazarın Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşımı da kendi içinde tutarlı değildir. Bir yandan Atatürk'ün Osmanlı sultanlarını suçlamasını eleştirirken, diğer yandan kendisi son dönem Osmanlı sultanlarına Kemalizmin getirdiği eleştiri ile rahatlıkla bütünleşebilecek çok daha kesin bir suçlama getirmiştir. Atatürk'ün Osmanlı'yı eleştirirken mazur olduğunu belirtmesine karşın, kendisi için herhangi bir mazeret sözkonusu değildir. Aydın Taneri, bu konuda demektedir ki: "Bilindiği

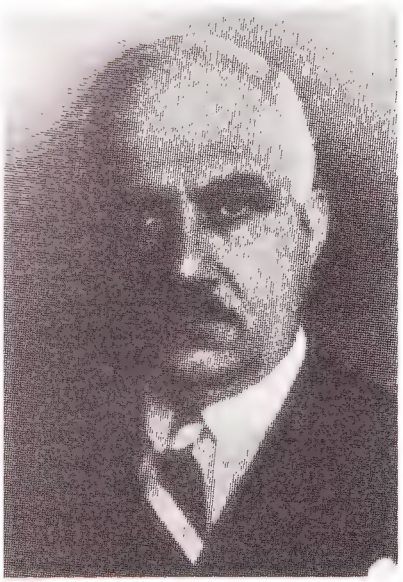

Recep Peker

gibi, Osmanlı İmparatorluğu, bilhassa son yüz senesinde muhtelif milletlere, milliyetlere mensup devletleri dağıtmamak, İstanbul'a bağlamak için büyük gayretler sarfetmiş ve bir Osmanlı milleti yaratmak gayesiyle hareket etmiştir. Fakat bu tutmamıştır. Sosyolojik, tarihi gerçeklere aykırıdır."[55] Bunun sosyolojik ve tarihi gerçeklere daha önceki tarih açısından uygun olduğu, herhalde yazarın düşüncesi bakımından açıktır. Fakat bu noktada da iki ucu kirli bir değnekle karşılaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu aklanmaya çalışılsa Türk tarihinin bütünlüğü konusunda bazı kuşkular belirecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli milletleri bir arada tutma siyaseti olumlulandığında, bunun tarihi ve sosyolojik gerçeklere uygun olduğunu belirtmek, aynı zamanda Osmanlı milleti yaratmanın olumlu olduğunu söylemek demektir. Bunun böyle olmadığında ısrarlı olmak ise yazarın onu bunu kendi tarihine sövmekle ve sosyal aşağılık duygusuyla suçlamasının dönüp kendisine yönelmesi anlamına gelir. Aslında Mehmet Altay Köymen bu sorunun çözümlenmesinde çok daha tutarlıdır: "Yeni Türkiye, millî bir devlettir: Sınırları içinde sadece Türkler yaşamaktadır. Böyle bir devlet için muhtelif ırklardan meydana gelen Osmanlı İmparatorluğu, temel teşkil edemez."[56]Bu tür bocalayıcı tavır Türkiye'deki totaliter sağcıların İslâmcılardan öğrenmeleri gereken oldukça fazla şey bulunduğunu göstermektedir.

Yazarın her satırının yanlışını belirtmek için en az birkaç mislini yazmak gerekmektedir. Yapıtın başlığı "Atatürk İlkelerinin Yorum Metodu"dur. Buna karşın "Atatürk yorumlanmaya ihtiyaç göstermeyecek şekilde açıktır."[57] Bir üniversitenin açılış dersi olan bu yapıtın temel garabeti ise Nutuk ve Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nden yazarın 3 bin kadar fiş çıkarttığının belirtilmesinin, konunun genellikle, hatıralardan yararlanarak sunumunu engelleyememesidir. Sözü edilen alıntılar, gerçi dipnot yazma tekniğine uygun olarak gösterilmemiştir, ama Osmanlı İmparatorluğu hakkında söylenenler iki kavramla aktarılmaya çalışılmıştır: "Devlet-i ebet-müddet" ve "Etrâk-ı biidrak". İki bakımdan enteresan bir durumla karşılaşılmaktadır. Bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılarca adlandırma biçiminin gözü kapalı kabullenilmesi. Çünkü yazarda değişik düşünceli iki ayrı yazarın "Devlet-i Aliyye" olarak adlandırma gereği konusundaki hassasiyeti yoktur.[58] Bir yandan da, çalışmasında 3 bin kadar fiş çıkardığını belirttiği yapıtların yanında Enver Ziya Karal'ın Yüksek Öğretim Kurumu'nun Türk İnkılâp Tarihi dersi için yararlanılmak gerektiğini belirttiği kitaplarından kaynaklanıldığı pek hissedilmemektedir. Her ne hikmettense objektif bilim adamı olarak niteleldiği Enver Ziya Karal'ın kitaplarına başvurulmamıştır. Yüksek Öğretim Kurumu'nun genelgesi 13 Ekim 1982 tarihlidir. Konuşma ise 1 Kasım 1982 tarihinde yapılmıştır. Bu konunun değerlendirilmesi, ancak "İmam ve Cemaate" ilişkin deyişle yapılabilir. Dolayısıyla açıkça görülmektedir ki, Kemalizm denetimi sadece bazı öğretim üyeleri için sözkonusudur.

Aydın Taneri'nin üzerinde durulan iki çalışmasında, belirtildiği gibi, bilinçli olarak Atatürk'ün 1923 öncesindeki konuşmalarından alıntı yapılmaktadır. Bir Türk İnkılâp Tarihi uzmanının Atatürk'ün temel amaçlarını bir sır gibi kafasında taşıdığını bilmemesine olanak yoktur. Bilmesi gerektiğine göre de, bunun bir yorumu olmak icap eder. Bu bağlamda "İslâmı takip etmekle bu işin içinden çıkılamaz." şeklindeki yorumu da garip bir durum arzetmektedir. 1923 öncesindeki düşüncelerine itibar edildiği takdirde hilâfet ve saltanat makamını kurtarmayı amaçlayan bir Atatürk tablosu da ortaya çıkar. Bir başka deyişle, ifade edilmek istenen, Aydın Taneri'nin Atatürk'ün 1923 öncesindeki sözlerinden de kasıtlı bir seçim yaptığıdır. Aydın Taneri, bu konuda daha açık ve daha dürüst bir tavrı benimseyip, kimsenin arkasına gizlenmeden -eğer varsa- kendi düşüncelerini söylemeye yönelmelidir.

Çok Yönlü Eleştirmen

Aydın Taneri, çoğu zaman ne yazdığının farkında değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının tahlili konusunda belirttikleri, bu tutumunun bir başka örneğidir: Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu kitabını eleştirirken(!) yapıtın yazarının "Osmanlı toplumunun iktisadi sistemini yeniden kurmaya çalışırken yararlandığımız eserler yalnız Ye-

ni Türkçe ile basılmış olanlardır."[59] demesini kanıt göstererek önemli bir eksiklik olarak nitelemektedir. Ancak aynı kişi, aynı konuyu soyut düzeyde irdelemeye çalışan bir başka kitap üzerine baştan sona övgü dolu bir yazıyı, eski Türkçe eserlerden yararlanmadığını belirtmesine karşın yayınlayabilmektedir.[60] Ayrıca sözü edilen yazıda konuya ekonomik açıdan bir açıklama getirildiğini ve bunun anlamlı olduğunu söylemektedir. Tarih uzmanlarının konuya bu yönüyle eğilemeyeceklerini belirtirken, belki de Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu kitabının yazarının ekonomist olduğunu unutmuş görünmektedir. Bununla birlikte bir başka noktayı da atlamaktadır. Kendisi de yapıtlarında Orta Asya Türk devletlerinden zamanımıza değin hemen Türk tarihinin bütününden bahsetmektedir. Acaba kendisi bu kadar geniş bir sahada birinci el kaynaklara inerek mi konuyu incelemektedir? Birinci el kaynaklara inerek konuyu incelemesinin olanaksızlığı bir yana, artık iyice etkin olan düşüncelerden farklı bir düşünce üretebilmiş midir? Türkiye'nin herhangi bir tarihçisinin herhangi bir yapıtı üzerine eleştirel bir inceleme yayınlamış mıdır? Bu alanlarda bırakın eleştirel bir değerlendirmeyi, başka amaçlı bir çalışmasının içinde birkaç satır eleştiri var mıdır? İma yoluyla da olsa herhangi bir Türk tarihçisini eleştirmiş midir? Yabancı tarihçilerin Türk tarihi üzerine önyargılı tutumlarının herhangi birine temel eleştiri getirebilmiş midir? Bütün bu soruların cevapları olumsuzdur. O halde Aydın Taneri, neden kendi uzmanlık alanı olan konunun dışındaki alanlarda çoğu kişi ve yapıtı uluorta eleştirme veya ölçüsüzce övme gereksinimini duymaktadır? Kendi uzmanlık alanında eleştiri babında o kadar ketumken, alanı dışında neden bu ölçüde velûddur? Ve neden kendisinin uzman saymadığı yazarların tarih üzerine yazdıklarını eleştirmektedir? Bu konuda tarih dersi verir bir eda ile yazarken, neden Türkiye'deki İslâmcıların tarih yaklaşımlarını eleştirme gereksinimi duymamaktadır? Onların bu konuda oldukça amatör olduğunu düşünüyorsa, neden bu konuda çağdaş kafalı amatör tarih yazarlarının yazdıkları üzerinde durmaktadır? Bunlar amatörse Türk devlet geleneğini araştırırken, Cumhuriyet dönemini neden büyük ölçüde gazete yazılarından, alıntılardan oluşturmaktadır? Orta Asya Türk tarihi üzerinde değerlendirme yaparken, neden gazete yazılarını önemli ölçüde dikkate almaktadır? Bu tür sorular ayrıntıya indikçe fazlasıyla çoğaltılabilir. Yazarın davranışlarının bir anlamı olmalıdır.

Eleştiri konusunda Türkiye'de dürüst davranılmamaktadır. Bu konuda en aykırı örneklerden biri Aydın Taneri'dir. Amaç, Atatürkçülük değildir. Çünkü eleştiri Kemalizm ölçüttüne göre yapılmamaktadır. Türkiye'de değişik yapıtlara farklı ölçüler uygulanması onu bunu ihbara yatkın kişilerin kullanageldiği müstâmel bir taktiktir. Bir yazarın değişik ölçütler kullandığı **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması** yapıtına yaklaşımında somutlaşmaktadır.[61] Ama amaç bazı konularda hassas olmak değil, bazı kişiler üzerine hassasiyettir. Bu yapıta uygulanan ölçüt **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi** yapıtı için de, özellikle Atatürk'ün diktatörlüğü ve Türk tarihinin geçmişine ilişkin düşünceleri üzerine yazdıkları değerlendirilirken de kullanılabilir. Üstelik İktisat Tarihi alanı da Aydın Taneri'nin rahatlıkla kalem oynatabildiği bir bilim dalıdır.

Tarih sorunlarını disiplinlerarası bir yaklaşımla çözümlemeğe çalışan Aydın Taneri'nin en önemli eksiklikleri bu alanda ortaya çıkmaktadır. Psikiyatriden edebiyata kadar hemen her alana ilişkin genellemeler yapan Aydın Taneri, aynı zamanda tarih dışındaki bilim alanlarının gerektirdiği donanıma vakıf olmadığını bizzat kendisi belirtmektedir. Buna rağmen İnkılâp Tarihi konusunda yazmağa devam etmektedir. İnkılâp Tarihi derslerinin ilk başlatıldığı zaman ve daha sonraları bu dersi veren kişiler konuyu disiplinlerarası bir biçimde işlemeye çalışmışlardır. Zamanımıza kadar bir iki istisna dışında ders kitaplarının böylesi bir anlayışla yazıldığı gözlemlenebilir. Bu nedenlerle de Aydın Taneri'nin Türk İnkılâp Tarihi derslerini vermeye ve inkılâp tarihi eğitimini düzenlemeye ehil olmadığı kendiliğinden anlaşılır. 1934-1935 öğretim yılında verilen derslerde bile disiplinlerarası yaklaşımın Aydın Taneri'nin anlayışından daha ileri bir noktada olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Recep Peker'in İnkılâp Dersleri bile daha bilimsel bir noktadadır: Hem konuya disiplinlerarası bir biçimde yaklaşması hem de tarih sorunlarını çözümlemesi anlamında.

Resmî Tutum

Akademik yeterliliğin ötesinde başka konular da gündeme girebilir. Bunlardan biri Aydın Taneri'nin sürekli olarak Atatürk milliyetçiliğini dışlayarak Türk milliyetçiliğinden bahsetmesidir: "Türk milliyetçiliği bir bütündür, devamlıdır, tarih zincirinin halkalarıdır. Bu sebeple bölücü olmak şöyle dursun toplayıcıdır. Bilge Kağan milliyetçiliği olamayacağı gibi, II. Murad milliyetçiliği, Atatürk milliyetçiliği de olamaz. Ancak, Türk milliyetçisi olarak Bilge Kağan'ın fikirleri, ideolojisi, Türk milliyetçisi olarak Atatürk'ün fikirleri, ideolojisi, ilkeleri olabilir. Aksi takdirde Bilge Kağan da, Atatürk de Türk tarihinden tecrid edilme durumuna getiriliyorlar demektir ki bu tarihî, sosyal ve ilmî gerçeklere çok aykırı bir durum olur."[62] Demek ki, bu alanda da resmi tutumdan aykırı bazı eğilimler mazur görülebilmektedir. Yazar içiçe geçmiş bir şekilde yanlışlıklarını sergilemektedir. Türk milliyetçiliği Atatürk milliyetçiliği kavramlarını ele alırken alışageldiği milliyetçilik ayırımlarını nedense unutmuş görünmektedir. Bir de konu Türk İnkılâp Tarihi derslerinin verilmeye başlandığı dönem açısından düşünülecek olursa, bağdaşmazlık durumu daha belirginleşir. Kemalizmin Türk İnkılâp Tarihi derslerine yaklaşımını genel tarih anlayışı çerçevesinde de olsa bu derslerin verildiği dönemdeki anlayış bağlamında algılamak gerekmektedir. Birkaç nokta dışında Aydın Taneri'nin inkılâp tarihini değerlendirişi 1934-1935 yıllarındaki inkılâp tarihi anlayışına karşıttır. Zaman içinde gelişen gelenekçilikle Kemalizmle bağdaştırmayı deneyen Kemalizm anlayışıyla yazarın anlayışı örtüşmektedir.

Türk İnkılâp tarihinin anlaşılış biçimi, beraberinde, dersin 1982-1983 tarihindeki ve sonrasındaki öğretimini de etkileyeceğe benzemektedir. Çünkü inkılâp tarihi alanında oldukça ilginç görüşlerin gündeme gelebileceği sezilebilir. Konu genel Türk tarihi bağlamında öğretilmeye çalışıldığı zaman bazı gelişimlerin ortaya çıkmasının engellenebileceği düşünülmemelidir. Karıştırılmaması gereken nokta, genel Türk tarihinin bilimsel gereksinimi ile inkılâp tarihinin genel Türk tarihi olarak anlatılması arasındaki farktır. Türk İnkılâp Tarihini yeterince bilmeyenler ister istemez paralellikler kurarken oldukça ilginç yorumlar yapabilirler. Bu konudaki örneklerin sayısı da az değildir. Örneğin bir başka Türk İnkılâp Tarihi yönlendiricisi Türk dili konusunda oldukça ilginç yorumlar üretmektedir: "732 ve 735 senelerinde, **Bengü Taş**'a yani "edebi ve ölmez taşa" vurulan **Kül-Tegin** ve **Bilge-Kağan yazıtları** çok gelişmiş bir dil ve yazı ile karşımıza çıkıyorlardı. Bu Türkçe öyle gelişmişti ki, bugünkü Türkçemizin bile ötesindeydi."[63] Aynı yazardan bir başka tesadüfi örnek de dinsel yaptırımlar konusundadır: "İslâmiyeti kabul eden Türkler, daha önce ve İslâmiyetin esaslarına ise, daha saygılı olmuşlardı. Buda dinini kabul eden Uygur Hakanları ise, Buda mabedlerini ziyaret ettikten sonra, çekinmeden kuzu çevirmişlerdi. Halbuki Buda dininde et yemek yasaktı. İslâmiyeti kabul eden Türklerde, böyle ağır çelişkiler pek görülmez."[64] İkinci alıntıda İslâmiyet salt bir özel hukuk sorunu olarak algılanmanın ötesinde, benzeri konularda çelişkilerin varlığı orta mektep seviyesindeki bir kafanın bile anlayabileceği durumdadır. Bir başka Türk İnkılâp tarihi yönlendiricisi ise orijinal bir tercüme anlayışına sahip bulunmaktadır. Bazı konularda hassasiyet göstermekte, örneğin yazının orijinalindeki Türklerin yapıtlarını Paris Bibliotheque Nationale'e neden bıraktıkları konusundaki cümleleri sansür etmektedir.[65] Bu mantıktaki bir kişinin

bilim ahlâkının tarih sorunlarının ne tür çözümleneceği konusunda bazı ipuçları sunacağı da açıktır.

Sonuç

Sonuç olarak İnkılâp tarihi öğretiminin genelde ve Ankara Üniversitesi düzeyindeki kimi sorunları belirginlik kazanmaktadır. Bu sorunlardan bazıları Türkiye'de Türk İnkılâp tarihinin bu aşamada karşılaştığı genel sorunlardır.

1. Türk İnkılâp tarihi öğretimi ülkemizde şimdiye değin olmadığı ölçüde genel Türk tarihi bağlamında öğretileceğe benzemektedir. Genel Türk tarihi de belirgin bir ideoloji doğrultusunda ırkçı bir anlayışla işlenegelmektedir.

2. Kimi somut örnekleri itibariyle bu derslerde Cumhuriyet dönemi tarihinin oranı önemli ölçüde azalacak, hatta bazı inkılâp tarihi derslerinde Cumhuriyet tarihine belki de hiç değinilmeyecektir. Geçmişte de böylesi bir durum başka nedenlerden kaynaklanmıştır.

3. Şimdiye değin İnkılâp Tarihi derslerindeki Cumhuriyet tarihinin genel dünya tarihi çerçevesinde işlenme anlayışı önemli ölçüde terkedilecektir. Bir başka deyişle, Kemalizmin hangi tarihsel kesitte, hangi koşullardan etkilenerek ortaya çıktığı sorunu üzerinde durulmayacaktır.

4. Cumhuriyet dönemine değinildiğinde ise sorun salt ekonomik ve siyasal düzeyde değil, aynı zamanda kültürel düzeyde de tutucu bir anlayışla ele alınacaktır. Bu çerçevede inkılâp tarihi dersleri 1934 yılında konuluş amacına aykırı eğilimde bir anlayışla yönlendirecektir.

5. Bu dersleri veren öğretim üyeleri disiplinlerarası bir anlayıştan uzak olarak klâsik tarih anlayışı doğrultusunda konuyu işleyeceklerdir. Yani Cumhuriyet döneminin de salt askerî ve siyasî yönü üzerinde yoğunlaşılacağa benzemektedir. Hatta anılan yaklaşım 1923 sonrasındaki siyasal gelişimlerin bazılarından rahatsız olduğu için askerî yön daha önem kazanacak ve bazen 1922 tarihine kadarki askerî olayların anlatımıyla yetinilecektir.

6. Bu dersleri veren tarih uzmanlarının da genel bir tarih nosyonu dışında, bağlı bulundukları Köprülü tarih ekolünü de yeterince anlamamış bulunmaları, konuların kendi içinde anlamlı bir bütünsellik çerçevesinde anlatılmasını da olanaksız kılacaktır. Belki de Türkiye'de ilk defa Türk İnkılâp tarihi dersleri ne söylediği meçhul kişilerce bazı anlamsız değerlendirmelere konu olacaktır. İnkılâp tarihi dersleri hiçbir dönemde olmadığı ölçüde öğrenciler tarafından hafife alınacaktır. Dersler Kemalizme temelde eleştirel bakan kişilerin verecekleri derslere nazaran Cumhuriyet değişikliklerinin daha önemsiz gelişim olduğu şeklinde bir intibaya neden olacaktır.

7. Türkiye'deki toplumsal değişimin boyutu inkılâp tarihi dersinin konusuna giren sorunlara zaten belli bir cevap getirmektedir. Sorunun bu düzeyden daha geri bir anlayışla sunumu da Kemalizmin olumsuz değerlendirilmesine neden olacaktır. Diğer konularda olduğu gibi bilim, özellikle bu alanda da üniversite dışında gelişmeye devam edecektir.

Bu tür sonuçlar Türk İnkılâp tarhi dersinin günümüz Türkiye'sinde ortaya çıkarmaya başladığı durumlardır. Aydın Taneri ve benzeri akademisyenlerin kafa yapısı da bu sonuçların doğmasında önemli bir etken olmuşa benzemektedir. İşin asıl ilginç yanı Kemalizmi hiç kimseye bırakmayan öğretim üyelerinin 100. yıl coşkusuna kendilerini kaptırmaları sonucu durumu olağan bir şekilde karşılamalarıdır. Yüzüncü yıl yazarlarından bu konuda Kemalizme inançlarının gerektirdiği tepkiyi beklemek sanırım herkesin hakkıdır. Kötü bir olasılık, ama yoksa Türkiye üniversitelerinde inançlı Kemalist bulunmamakta mıdır? Korkarım bu soruya cevaben evet demek gerekecektir.

Türk İnkılâp Tarihi konusuna, açıklanan şekilde bir yaklaşım, salt tek bir kişiye has yaklaşım değildir. Önümüzdeki birkaç on yılın yaklaşımı bu temel doğrultuda şekilleneceğe benzemektedir. Diğer bazı somut örnekler de gündeme getirildiğinde, Türkiye'de inkılâp tarihi eğitiminin genel çerçevesi daha net olarak sergilenebilir. Başka örnekler incelendiğinde ise bu makalede sözü edilen durumun genelin göstergesi olduğu anlaşılabilir.

---

[1] Yazar, sözü edilen nitelemesini kendi kitabı üzerine yapmıştır: "Bu bir ders kitabıdır. Ders kitabında kendime ait görüşleri ileri süremem. Bu yüzden bu kitapta geçen fikirler, sayfa 7-8 hariç, alıntılardan aktarılmıştır." "Bizim kitabımız bir ders kitabıdır. Yorumları içermez. Planı şimdiye kadar yazılmış devrim tarihi kitaplarının planı gibidir. Olayların yeri değiştirilemez." Yücel Özkaya, "Bir Tarih Kitabının Anatomisi Adlı Eleştiriye Cevap", **Yeni Çığ,** Yıl:1, (Aralık 1981), s.27 ve 29. Yazarın kitabı konusundaki düşünceleri tutarlı değildir. Kitabın planının diğer devrim tarihi kitaplarının planlarıyla aynı olduğunu belirtmesine karşın başka bir eleştiri gündeme geldiğinde çelişik saptama yapmaktadır: "Her araştırıcı konusunun niteliğine göre, kendisince bir plan yapar ve uygular. Uyulması zorunlu genel kurallar dışında konunun niteliğine, anlayışına göre bölümler, ana ve alt başlıklar belirler. Bu yazarın doğal hakkı ve yetkisidir. Birimizin planı diğerimizinkine uymayabilir." Yücel Özkaya, "Bir Kitap ve Bir Eleştiri Üzerine Adlı Yazıya Cevap,", **Belleten,** C.XLVI No:184, (Ekim 1982), s.895. Sözü edilen nitelemelerin ait olduğu kitap için bkz. Yücel Özkaya, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi,** Ankara, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Sayı:414, 1981. Bu kitapta hakikaten yazarın düşünceleri bulunmamakta, fakat Kemalizmin en radikal yorumlarından en tutucu yorumlarına kadar değişik bakış açılarının karışık ve düzensiz bir biçimde kitaba yerleştirildiği görülmektedir. Özkaya işine geldiği zaman tüm devrim tarihi kitaplarında aynı planın bulunduğunu söylemekle de, devrim tarihi kitaplarını ana noktaları itibariyle bile karıştırmadığını itiraf etmektedir. Bu kitap üzerine önemli bazı yanlarını atlasa da ayrıntıda özenli bir değerlendirme için bkz. Nejat Kaymaz, "Bir Kitap ve Bir Eleştiri Üzerine...", **Belleten,** C. XLVI, No.181, (Ocak, 1982), s.167-184. Özkaya'nın devrim tarihi kitaplarının planı hakkında çelişik ifadelerine karşın Nejat Kaymaz'ın da belirttiği gibi kitap kronolojik açıdan bile yanlış bir plana sahiptir.

[2] Toktamış Ateş, Tarih IV (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) yapıtını kastederek "Gelişen devrimleri, bu kitaptaki ayırımlamanın biçimine uygun olarak 'Hukuk Devrimi', 'Eğitim Devrimi' ve 'Sosyal Yaşamla İlgili Devrimler' olarak inceledik" demekte ve bu konuya ilişkin olarak ilginç bir saptama yapmaktadır: "Elde bulunan 'Devrim Tarihi' kitaplarının bizce en iyileri olan aşağıdaki iki çalışmada da, buna benzer bir ayrım, ilginç bir biçimde her iki kitapta da aynen benimsenmiştir: Doç. Dr. Ahmet Mumcu 'Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi' Ankara Üniversitesi Yay. No.298, Ankara, 1971. 'Türk İnkılâp Tarihi', Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 11. Baskı, İstanbul, 1977." Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi,** 2.B., İstanbul, Der Yay., 1982, s.294. Toktamış Ateş'in sözü edilen saptaması Türk İnkılâp Tarihi eğitiminin gelişimi açısından olağanüstü ilginçtir. Çünkü, bu iki kitap kısmi ufak tefek değişiklikler dışında neredeyse satır satır aynıdır. Hatta Ahmet Mumcu, kitabının önsözünde Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayını olan Türk İnkılâp Tarihi kitabına bir ölçüde katkısı olduğunu da belirtmektedir. Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** 5.B., İstanbul, İnkılâp ve Aka Yay., 1979, s.V.

[3] Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne gönderdiği 13 Ekim 1982 tarih ve 4496 sayılı yazısıyla sözü edilen kitaplar Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi dersleri için önerilmiştir. Bu kitapların yanında "Büyük Nutuk", "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri", Genel Kurmay Başkanlığı yayını "Atatürkçülük", Kara Kuvvetleri Komutanlığı yayınlarından "Atatürk'çü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı" ile "Atatürk'ün Ekonomi Görüşü" kitapları da aynı yazıyla tavsiye edilmiştir. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün belirtilen bu değişik kitaplara uyumlu veya uyumsuz davranması önemlidir. Daha önemli olan nokta zaman içinde Türk İnkılâp Tarihi eğitiminin aldığı resmî niteliği somutlaştırmasıdır.

[4] Türkiye'de Kemalizmi benimseyici çok sayıda yapıt Niyazi Berkes'in bu alandaki kitaplarındaki düşüncelerle önemli ölçüde benzerlikler taşımaktadır. Hatta süreç içinde Berkes'in yaklaşımı oldukça tutucu bir çerçevede sunulur olmuştur. Bu durum sadece Kemalizmin eleştirel değerlendirilmesinin bir sonucu değildir. Örneğin, Berkes'in Lozan konusundaki yorumu artık batılı emperyalist devletlerin ekonomik siyasetlerinin değişmesi olarak belirirken çoğu yeni yayınlarda alışılageldiği gibi karşı emperyalist bir tutumun göstergesi şeklinde nitelenmiştir. Bu yorum için bkz. Niyazi Berkes, **Türk İktisat Tarihi,** C.I.1.B., İstanbul, Gerçek Yay., 1969; Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları,** İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s.104. Aynı zamanda Kemalist düşüncenin bağımsızlıkçı niteliği konusunda ısrarlı çok sayıda başka örnekler gösterilebilir. Bu genel eğilimde, olumlu görünen Cumhuriyet tarihine ilişkin yapıtların büyük bir oranının Türkiye'de sosyal konulara ilginin yoğunlaştığı ortamdan nasibini alamadığını sergilemektedir. Farklı yorumların fazlalığını göstermek bu çalışmanın konusunu teşkil etmemektedir.

[5] Bunun en somut kanıtı Nermin Erdentuğ'un yapıtlarında bulunabilir. Kültürel değişikliklerin gelenekten tümüyle kopuk olmadığı şeklindeki bir düşünce Atatürk'e izafe edilmektedir. Bkz. Nermin Erdentuğ, **Türkiye'de Çağdaşlaşma Eği-**

tim ve Kültür Münasebetleri, Kültür Bakanlığı, Yay., 1981, s.54. Atatürk'ün kültür alanında bağımsızlıkçı tutumu konusundaki benzeri bir değerlendirmeye Kemalizmi daha modern bir çerçevede yorumlayan yazarlarda da rastlanmaktadır. Bkz. Suna Kili, **Atatürk Devrimi,** 1.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 1981, s.214. Bu benzerlik de konuyu tutucu bir biçimde algılayanlarla Kemalizme çağdaş bir görünüm vermeye çalışanların düşüncelerinin çakıştığı noktalardan birini göstermektedir.

[6] Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği-Dün ve Bugün-,** AÜDTCF Yay., Ankara, 1975, s.X-XI.

[7] Aydın Taneri, "Marksistlerin ve Maşalarının Tarihimize Hücum Teşebbüsleri", **Yeni Sözcü,** No.24, (18 Mayıs 1981), s.9

[8] **a.g.m.**

[9] **a.g.m.**

[10] İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "Tarihte Türklük", **Türk Kültürü,** C.X, s.10-12'den naklen Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Kuruluş Devri,** C.I., Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yay., Tarih Dizisi, No.3, Ankara, 1979, s.17.

[11] Aydın Taneri, **Atatürk, Milli Eğitim ve Öğretmenler,** Ankara, 1982, s.6. Aydın Taneri bu broşürde Mehmet Altay Köymen'in başlığını vermediği bir makalesinden bahsetmektedir. Köymen bir başkasının makalesine atfen sözü edilen bilgiyi vermektedir. Cemal Köprülü, "Fuat Köprülü'nün İlmî Şahsiyeti ve Türk Kültüründeki Rolü ve Bazı Hatıralar", **Türk Kültürü,** VII/81, (1969), s.648'den naklen Mehmet Altay Köymen, "Prof. Mehmet Fuat Köprülü'nün Siyasi Hayatı", **Yeni Forum,** C.II, No.48, (1 Eylül 1981), s.14.

[12] Mehmet Altay Köymen, **a.g.e.,** s.38; Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu 1", **AUDTCFD,** C.XV., No.1-3, (Mart-Haziran-Eylül 1957), s.123; Mehmet Altay Köymen, **Alparslan ve Zamanı,** 1.B., İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., 1972, s.III.

[13] Aydın Taneri, "Tarih Bilimini Hafife Alma Çabaları", **Yeni Forum,** C.I, No.9, (15 Ocak 1980), s.22

[14] Aydın Taneri, "Marksistlerin ve Maşalarının Tarihimize Hücum Teşebbüsleri", **Yeni Sözcü,** No.23, (11 Mayıs 1981), s.9; Aydın Taneri, "Türk Milliyetçiliği, Atatürk Milliyetçiliği Veya İlkeleri", **Yeni Sözcü,** No.10, (9 Şubat 1981), s.5.

[15] Aydın Taneri, "Tarihten Güç Almak", **Cumhuriyet,** 30 Temmuz 1974.

[16] **a.g.m.**

[17] **a.g.m.**

[18] Aydın Taneri, "Bir Kitap: Dr. M.K. Öke ve Siyonizm Meseleleri", **Yeni Forum,** C.IV., No.85, (15 Mart 1983), s.19

[19] Aydın Taneri birçok yapıtında Fuat Köprülü'ye dayanarak tarih görüşü geliştirmeye çalışmasına karşın, Türk Devlet Geleneği'nin ilk baskısında Fuat Köprülü'nün eserlerinden hiçbirini dipnotlarda anmamakta ve kaynakçada göstermemektedir. Soruna kültür açısından yaklaşıldığı takdirde, etnik menşenin ölçüt alınarak değerlendirilmesine göre, Türk Tarihinin sürekliliği klasik Türk tarihçilerinin çalışmalarından kalkılarak daha zor kanıtlanabilir durumdadır. Bu konunun değerlendirilmesinin yeri bu yazı değildir. Türkiye'de tarihçilik sorununun tartışıldığı bir makalede sorun çözümlenmeye çalışılabilir. Anlatılmak istenen maksat bir olunca rivayetlerin muhtelif olmasının pek önemsenmemesi gerektiğidir.

[20] M. Fuat Köprülü, "Osmanlı Devletinin Etnik Menşei Meseleleri", **Belleten,** C.VII., No.28, (Ekim 1943), s.219-303.

[21] Aydın Taneri, **Türk Devlet...,** s.V.

[22] **a.g.e.,** s.VII.

[23] **a.g.e.,** s.1.

[24] **a.g.e.,** s.2.

[25] **a.g.e.,** s.8.

[26] Musa Çadırcı, "Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği Dün Bugün", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** C. XIV, No.25, (1981-1982), s.165

[27] Aydın Taneri, **Atatürk İlkelerini Yorum Metodu,** Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982, s.6

[28] Aydın Taneri, **Türk Devlet...,** s.VIII.

[29] Aydın Taneri, **Atatürk İlkeleri...,** s.18.

[30] Aydın Taneri, **Türk Devlet...,** s.83

[31] Aydın Taneri, **Atatürk İlkelerini...,** s.6

[32] **a.g.e.,** s.7

[33] **a.g.e.,** s.8, Aydın Taneri, **Türk Devlet...,** s.15. Yalnız bu ikinci eserde doktriner milliyetçilikten bahsederken hür parlamenter rejim ibaresini kullanmamakta, sadece "tek meşru hükümet şeklinin milletlerin de kendi kendilerini yönetmek olduğu ilkeleri üzerine dayanır" demektedir. (s.15) Gene bu çalışmasında konuyu olağan kafa karışıklığını gösterecek şekilde değerlendirmektedir: "Burada çok kısa olarak ele aldığımız milliyetçiliğin doktriner tanımını yapan **Elie Kedouire,** milliyetçiliğin sağ veya sol politikası olup olmadığını sormanın yanlış bir anlayış olduğu fikrindedir. Sağ ve sol, Avrupa ülkelerinde XIX. ve XX. yüzyıllarda aristokrasi ile orta sınıf ve İşçi sınıfı arasında ceryan eden mücadelelerden doğmuş düşünlerdir. XIX. yüzyılda milliyetçilik, genellikle demokratik ve solcu bir hareket olarak addediliyordu." (s.15) Bu dipnottaki alıntılarda belirginleşen düşüncelerin metinde somutlaştırılmaya çalışılan yazarın yaklaşımı ile temelde çeliştiği izah gerektirmeyecek açıklıktadır.

[34] Taneri, **Atatürk İlkelerini...,** s.9

[35] **a.g.e.,** s.8-9

[36] Aydın Taneri, **Atatürk, Millî Eğitim...,** s.11, Aydın Taneri, "Kristal Değerindeki Osmanlı ve Türkiyeli Marksistler", **Yeni Sözcü,** No.11, (16 Şubat 1981), s.16, Aydın Taneri, **Türk Devlet,** s.VIII. Bu alıntılara bakıldığı zaman Taneri'nin sözü edilen yazarların düşüncelerini sistematik biçimde açıklayan kitaplarına değil, onlar hakkında yazılan hatıralara ya da onların gazete makalelerine atıf yaptığı görülür.

[37] Sadık Albayrak, **Şeriat'ten Laikliğe,** İstanbul, Sebil Yayınları.

[38] Taneri, **a.g.e.,** s.270

[39] **a.g.e.**

[40] **a.g.e.,** s.16

[41] Taneri, **Atatürk İlkeleri...,** s.9

[42] **a.g.e.,** s.20

[43] a.g.e., s.20. Bu saptama başkalarını nitelemek için yapılmış olsa da kendisi için daha yoğun olarak geçerlidir. Sözü edilen saptama başkaları tarafından daha önce zaten yapılmıştı. Yazar sadece yabancısı olduğu marksizm gibi bir konuda değil, üzerinde özen gösterdiği Türk tarihi konusunda da batıdaki neşriyatı takip edememektedir. Tüm yapıtları bu konuda örnek oluştursa da sorunu somutta sergilemek bakımından iyi bir örnek için bkz. Aydın Taneri, **Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Kuruluş Devri,** Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981. Bu kitabın bibliyografyasına bakıldığı zaman sadece bir yabancı yapıtın kullanıldığı, o yapıtın da daha önce Mehmet Altay Köymen tarafından geniş olarak özetlenip tanıtıldığı görülebilir. Kitaptaki dipnotlarda da H. Horst'un kitabına sadece tanıtıldığı makale ile birlikte bir defa atıf yapılmakta, sayfa numarası da makaleden aktarılmaktadır.

[44] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl,** 3.B., İstanbul, Enderun Yay., 1981, s.138

[45] Hilmi Ziya Ülken, **Tarihsel Maddeciliğe Reddiye,** 3.B., İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1976, s.148-150, Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa,** İstanbul, Ötüken Yay., 1974, s.217-221 ve özellikle s.220, Sabri F. Ülgener, **Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler,** 1.B., Ankara, Mayaş Yay., 1983, s.99. Bu kitapların bütünü değerlendirildiğinde seviye farkı bariz olarak ortaya çıkar. Son kitap gerçi Taneri'nin çalışmasından sonra yayınlanmıştır, ama kitabı oluşturan makaleler önceden yayınlanmıştı.

[46] Taneri, **Atatürk İlkelerini...,** s.21-22.

[47] Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri, 1923-1927,** Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982, s.111. Bu inkılâp tarihi uzmanı temel konularda neler söylediğinin pek o kadar farkında değildir. Çünkü, aynı yazar bir başka çalışmasında konuyu oldukça değişik bir şekilde değerlendirir: "Atatürk'ün Türk toplumuna getirdiği yeni kavramlardan birisi de "çağdaş uygarlık"tır. Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak ve geçmek ulusal bir ülküdür. Bu ülküye erişmenin amaçları yenileşme, ilerleme, kısaca belirttiğimiz köklü bir değişmedir. İşte bu olay "Türk Devrimi"dir." "Lozan Barışı'nın imzalandığı tarihte bile Atatürk'ün aklına yalnızca "Uygar Türkiye" düşüncesi vardır. Bugüne kadar elde edilen başarılar Türkiye'ye ancak ilerleme ve uygarlığa doğru bir yol açmıştır. Henüz amaç başıralamamıştır. Uygar bir ülke olmak en büyük ilkedir." Ergün Aybars, "Atatürk Eğitim İlkeleri", **Uluslararası Atatürk Konferansı 9-13 Kasım 1981,** C.1, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1981, s.2. Aslında metindeki alıntı ile dipnottaki alıntıları birçok bakımdan karşılaştırmak mümkündür. En temel farklılık ise Türk devriminden anlaşılanın oldukça değişik oluşudur.

[48] Taneri, **a.g.e.,** s.19.

[49] Tuncer Baykara, **Türk Devrim Tarihi,** Ankara, 1981, s.118. Celâl Bayar'ın bu konudaki yaklaşım Baykara'nın değerlendirmesi ölçüsünde genel değildir. Bayar, saptamasını somut olarak Türkçe Ezan konusunda yapmaktadır. Bir başka deyişle Kemalizmi Bayar daha bilimsel bir çerçevede algılamaktadır.

[50] Baykara, **a.g.e.,** Böylesi bir saptama açıkça komiktir.

[51] Taneri, **Atatürk Millî...,** s.8.

[52] Alıntı yaptığı kendi makalesinin sadece "Yabancı İdeolojileri Benimsemenin Ruhî Sebepleri" başlığını taşıdığını belirtiyor. Taneri, **a.g.e.,** s.12.

[53] Aydın Taneri, **Kürtler, Kürtlerin Kökeni-Siyasi Sosyal ve Kültürel Hayatları,** Ankara, Doğuş Matbaacılık ve Ticaret Lmt. Şirketi Matbaası, 1976, s.20-26.

[54] Armağan Saatçioğlu, **Abo Genleri Yönünden Türkiye'nin Yeri ve Bu Ülkedeki Gensel Çeşitlilik Üzerine Biyometrik Bir İnceleme,** Ankara, AÜDTCF Yay., 1978, s.159, 160, 162.

[55] Taneri, **Atatürk İlkelerini...,** s.15.

[56] Mehmet Altay Köymen, "Yeni Türkiye'nin Doğuşu Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Türk Kültürü,** No.66 (Nisan, 1968), s.337.

[57] Aydın Taneri, **Atatürk İlkelerini...,** s.16.

[58] Bu konu için bk. Cemil Meriç, **a.g.e.,** Kemal Karpat, "Türk-Arap İlişkilerine Toplu Bir Bakış", **Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte Bugün ve Gelecekte-1. Uluslararası Konferansı Bildirileri,** Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Yay., t.y., s.7.

[59] Taneri, **a.g.e.,** s.20.

[60] Aydın Taneri, "Türkiye İktisat Tarihi", **Yeni Forum,** C.1, No.11 (15 Şubat 1980), s.23.

[61] Aydın Yalçın, "Marksistlerin Atatürk Düşmanlıkları", **Yeni Forum,** C.III, No.64, (1 Mayıs 1982), s.7-8.

[62] Aydın Taneri, "Türk Milliyetçiliği Atatürk Milliyetçiliği Veya İlkeleri", **Yeni Sözcü,** No.10, (9 Şubat 1981), s.5.

[63] Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları,** 2.B., Ankara, Kömen Yay., 1979, s.57-58.

[64] **a.g.e.,** s.11.

[65] Annie Berthier, Çev. Refet Yinanç, "Paris Bibliotheque Nationale Yazmalar Bölümü Türkçe Eski Eserler Kısmı", **TAD,** C.XIV. No.25, (1981-1982), s.379. Bu yazının orijinalindeki bazı kısımlar tercüme edilmemiştir.

Trabzon Basını

İhsan Hamamioğlu, *Trabzonda İlk Kitapçı: Kitabî Hamdi Efendi ve Yayınları*. İstanbul 1947, Kemal Matbaası, 26 sayfa, 4 resim.

KİTABIN yazarı İhsan Hamamioğlu (Trabzon 1885 - İstanbul 1948)[1] İstanbul'da ve Trabzon'da bir çok okullarda edebiyat ve kitabet (yazı yazma kuralları) öğretmenliği yapmış, kamuya yararlı bir çok dernekte görev almış, aynı zamanda şair bir yazardır.

Çok zarif bir şekilde basılmış olan bu kitapçığı tanıtmak isteyişimizin nedeni Trabzon'un eğitim, kültür ve basın tarihi üzerinde değerli bilgiler vermesinden ileri gelmektedir.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır Birinci bölümde Kitabî Hamdi Efendinin özgeçmişi ve kitapçılık ve yayıncılık alanındaki çalışmaları anlatılmakta, ikinci bölümde de yayınladığı kitapların, kısa açıklamalarla, bibliyografik künyeleri verilmektedir.

BAŞMAN soyadını almış olan Hamdi Efendi 1863 (H.1278) tarihinde Trabzon'da doğmuş ve sıbyan mektebinden sonra medrese eğitimi görmüştür. Kitapçılığa başlaması da medreselerde "İsâgûci"[2] adıyla Arapça olarak okutulan mantık kitabını hocalarından birisine Türkçeye çevirterek yayınlamasıyla olmuştur. O tarihten itibaren de "Kitabî" diye anılagelmiştir.

Kitabî Hamdi Efendi ticaret hayatına Trabzon'da Uzuk Sokak'ta küçük bir tütüncü dükkânı açarak atılmış, burada kıyılmış tütün ve sigara kâğıdının yanısıra kırtasiye ve hırdavat eşyası da satmaya başlamıştır. Sonra İstanbul'da Bâbıâli kitapçıları ile ilişki kurarak Ahmed Midhat Efendi, Samipaşazâde Sezai, Muallim Naci, şair Mehmed Celâl gibi yazarların kitaplarını getirterek satmaya başlamıştır.

İşlerini geliştiren Hamdi Efendi bu

Kitabî Hamdi Başman.

küçük dükkânına "Âyine-i Efkâr = Düşüncelerin Aynası" adını vermiştir. Âyine-i Efkâr bir süre sonra, aralarında İhsan Hamamioğlu ve Halil Nihad BOZTEPE[3]'nin de bulunduğu aydın ve uyanık Trabzon gençlerinin uğrak ve sohbet yeri olmuştur. Öğrendiğimize göre bu küçük kitapçı dükkânı Trabzon gençlerinde kitap alıp okumak ve evlerinde bir kütüphane kurmak hevesini de uyandırmıştır.

Kitabî Hamdi Efendi'nin İstanbul'dan kitap getirtip satmasına kadar Trabzon'da en revaçta olan kitaplar medrese kitapları imiş. İhsan Hamamioğlu bunun nedenini şöyle açıklamaktadır: "Medreselerin sarf, nahiv ve mantık derslerinin her birinden ikişer sene imtihan verenler askerlikten kurtulurlardı. Bundan ötürü şehirli, köylü askerlik çağında olanlar medreselere devam eder, daha doğrusu kayıtlı bulunurlardı".

Kitabî Hamdi Efendi, İstanbul'dan getirttiği büyük romanları geceliği 20 paradan okumaya veriyor, "İkdam" gazetesini de aylığı 15 kuruştan kıraathanelere ve evlere satıyordu.

1897 (H.1313) Türk-Yunan Savaşı Trabzon'da haber alma ve okuma merakını birden bire arttırmıştır. Bu konuda İhsan Hamamioğlu şöyle diyor: "Trabzon'da okuma zevki o zamandan başladı diyebiliriz. O günler de ne günlerdi ya... Yüzlerce sevinç eserleri... Her gün çarşı, pazarda, kahvelerde, her yerde zafer sesleriyle dağıtılıp kapışılan "İlâve"ler[4], risaleler ve türlü türlü resimler".

Derken, günün birinde Sadrıâzam Halil Rifat Paşa imzasıyla Trabzon Vilâyetine gelen bir telgraf her yerde yayınlanır:

"Fesuphanallah! Bu herifler o kadar korkmuşlardır ki şüphesiz üç güne kadar Atina'ya girilecektir!".

Uyanan bu okuma hevesinden yararlanan Hamdi Efendi de dükkânını gene Uzun Sokak'ta daha büyük bir yere taşımış, buna önce "Asâr-ı Cedide Kütüphanesi", daha sonra da "Kütüphane-i Hamdi" adını vermiştir.

Trabzon'un kültür ve basın tarihi üzerinde edindiğimiz diğer bilgilere gelince;

Trabzon'da ilk sahaf dükkânı Tanzimat Fermanının ilânından (1839) sonra Aktarlar Çarşısında Tonya'lı Hacı Hasan Efendi tarafından açılmıştır.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Trabzon'daki basımevlerinin adları şunlardır: Vilâyet, İsmail Hakkı, Serasi, Mihailidi, Meşveret, Üskünar ve Mirkoviç matbaaları. Bunlardan resmî olan Vilâyet matbaası 1851 (H.1286) tarihinde kurulmuş, ilk özel basımevini de mücellid Sofuoğlu İsmail Hakkı Efendi 1883 (H.1298) yılında açmıştır.

Bastıracağı kitaplar için gerekli kâğıdı önceleri İstanbul'dan getirten Hamdi Efendi daha sonra kâğıdı Belçika'dan getirtmeye başlamıştır. Belçika'dan gelen birinci hamur kâğıdın kilosu, Trabzon limanında teslim, 60 pa-

Trabzon idadisi

raya mal olurmuş.

Birinci Dünya Savaşında Trabzon'un düşman işgaline uğraması üzerine memleketinden ayrılmak zorunda kalan Hamdi Efendi, dönüşünde dükkânını ve evini Rumlar tarafından yağmalanmış ve tahrip edilmiş olarak bulmuştur. 1928'de, harf değişimi üzerine de elinde kalan 12.000 lira değerindeki okul kitaplarını depolara kaldırmış, dükkânını oğullarına devredip kendisi iş hayatından çekilmiştir.

Kitabî Hamdi Efendi 1885-1924 yılları arasında, bazılarını kendi yazdığı 49 kitap, 2 harita ve Arap harflerini gösterir bir levha yayınlamıştır. Yayınladığı kitaplardan bir çoğunu İbrahim Cûdi Efendi[5] yazmıştır. İbrahim Cûdi Efendi'nin yazdığı kitaplardan birisi "Lûgat-ı Cûdi" adını taşıyan ve dilimizde kullanılan veya kullanılması gereken Arapça ve Farsça kelimeleri içeren bir sözlüktür. Bir diğer sözlüğü de Kitabî Hamdi Efendi, Hartanaszâde Bâki Efendi ile birlikte yazıp yayınlamıştır. "Lûgat-ı Ecnebiye" adını taşıyan bu sözlüğe Türkçeye giren 800 kadar batı kökenli sözcük alınmıştır.

1907 yılında yayınladığı "Memâlik-i Osmaniye" haritasında ise her il ayrı bir renkte gösterilmiştir ki bu tür bir baskı o dönem için ileri bir teknik olarak gösterilmektedir.

Kitabî Hamdi Efendi'nin yazıp yayınladığı kitaplardan birisi de "Fotoğrafçılık" adını taşımaktadır. İhsan Hamamioğlu, bu kitabın "fotoğrafçılığı öğretme yolunda meraklılarına tam bilgi veren bir rehber" olduğunu yazmaktadır. Söz fotoğrafçılıktan açılmışken Kitabî Hamdi Efendi'nin bu alandaki başka bir etkinliğini de belirtmek gerekmektedir. Hamdi Efendi, Trabzon'un çeşitli manzaralarını sergileyen bir çok kartpostal da yayınlamıştır. İhsan Hamamioğlu, bu alanda daha geniş etkinlik gösterenlerden, Trabzon'un ilk özel gazetesi "Feyz"in kurucusu Eyübzâde Osman Nuri ile ilk fotoğrafçısı Kakulidi (Cacoulidis)'nin adlarını anmakta ve sözlerini şu hayıflanma ile bitirmektedir "Koca Trabzon'u tarihi, folkloru, kıyafetleri, âdetleri, gelenekleri ve bütün toplu yaşayışıyla gösteren bu varlıkların yerinde şimdi yeri doldurulamıyacak derin bir boşluk bulur ağlamaklı olursunuz. Yazıklar olsun ilgisizlere, bilgisizlere".[6]

İSMAİL ARAR

[1] İhsan Hamamioğlu'nun hayatı, şiirleri ve eserleri için bk. 1- İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, s.691-693, 2- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.4, s.79-80. Bu ansiklopedide onun çeşitli nükte ve fıkralarını kapsıyan ve Prof. Ali Nihad Tarlan, İbrahim Alaeddin Gövsa ve Ercümend Ekrem Talu'nun önsözleri ile ölümünden sonra yayınlanmış olan "Lâf Olsun Diye" adlı kitabı (İstanbul 1949, İnkılâp Kitabevi, 159 sayfa) gösterilmemiştir.

[2] "İsâgûcî" hakkında bilgi almak için bk. 1- İslâm Ansiklopdisi, C.5/II, s.1066, 2- Hamdi Ragıb Atademir, İsagoji, Konya 1958, Atademir Yayınevi, 63 sayfa.

[3] Halil Nihad Boztepe için bk. 1- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.1, s.463-464, 2- Yusuf Ziya Ortaç, Portreler, İstanbul 1960, s.159-166.

[4] Gazete ilâveleri için bk. Münir Süleyman Çapanoğlu, Basın Tarihimizde İlâve, İstanbul 1960, Yeni Doğuş Matbaası, 88 sayfa, resimli.

[5] İbrahim Cûdi Efendi için bk. Son Asır Türk Şairleri, s.247-249 ve Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.2, s.86.

[6] Eyübzâde Osman Nuri'nin yayınladığı Trabzon kartpostallarından büyük bir bölümü özel koleksiyonumuzda vardır. Bunlardan Trabzon İdadisi ile Amerika Birleşik Devletleri Konsolosluğunu gösteren iki tanesini bu yazı ile birlikte yayınlıyoruz.

Tunaya'nın "Siyasal Partiler"i ve Bazı Cemiyetlerle İlgili Ek Bilgiler

MEMLEKETİMİZDE, sahasında tek olma özelliğine sahip eserler vardır. Merhum Seyfeddin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, merhum Âgâh Sırrı Levend'in *Divan Edebiyatı*, merhum Mücellioğlu Ali Çankaya'nın *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*'i gibi.. Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler*'i de bu tür eserlerdendir ve yeni basımıyla[1] sahasında tek olma rekorunu daha uzun zaman taşıyacağa benzemektedir. Sanırım bu kitap, ikinci basımında altı misli büyümekle başka bir rekorun daha sahibi olmuştur. Türkiye'deki siyasî kuruluşların tam bir listesini çıkarmanın bile hayli zor olduğu düşünülürse, Tunaya'nın kitabı daha da anlamlı bir mevki kazanır. Üstad Yahya Kemâl'in dediği gibi

Bir tek gazel bıraksa yeter bir gazel-serâ
Her beyti ancak olmalı beyt-ül-gazel gibi

Tunaya hoca da öteki kıymetli eserlerini vermemiş bile olsaydı, ilim tarihimizdeki yerini yalnız bir kitapla alabilirdi. Gönlümüz *Türkiye'de Siyasal Partiler*'in her bahsinin bir *"taç beyit", "beyt-ül-gazel gibi"* olmasını arzuluyor. Aşağıdaki satırlar, bu arzunun tezahürüdür ve dikkate alınacak bir noktası varsa yazarını mutlu edecektir.

Siyasal Partiler'in bundan sonraki basımında dikkate alınması gereğine inandığımız hususlar şunlardır:

1. Eserde çerçeve çok geniş tutularak yalnızca siyasî hayata aktif bir şekilde katılan cemiyet ve partiler değil, kamuoyunda pay sahibi bütün kuruluşlar incelenmiştir. Tabiî Hilâl-i Ahmer, Darülaceze, Himaye-i Etfal gibi hayır kurumları bu çerçevenin dışındadır. Bütün zorluğuna rağmen ilgi dairesinin geniş tutulması son derece yararlı olmuştur. Yeni basım sırasında bu kuruluşlara daha başkalarının da eklenmesi mükemmeliyete doğru bir adım olacaktır. Bu hususta aklımıza gelen yani söz konusu kitaba girmeyişini bir eksiklik olarak gördüğümüz ilk dernek, *Donanma Cemiyeti*'dir.[2] Bu cemiyet, yukarıda adı geçenler gibi sıradan bir yardım ve hayır kurumu değil, Tunaya'nın kitabında yer alan *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* gibi *"paramiliter"* olarak nitelendirilebilir özelliklere sahip bir teşek-

küldür. Zaten bu iki cemiyet, daima biri diğerini hatırlatacak şekilde kader birliği içindedirler. İkisinin de aynı kararname ile kapatılmaları da bunu göstermektedir. Hakkında doktora bile yapılabilecek olan Donanma Cemiyeti'nin basın alanındaki en büyük faaliyeti, ilk 48 sayısını 17×24 cm ebadında (1910-1913), sonrakiler (1/49-143/192) ise 24×36 cm ebadında (1914-1919), muhtevâsının dolgunluğu kadar baskısının nefasetiyle de dikkat çeken mecmuasıdır. *Donanma* adıyla çıkarılan küçük ebattakiler baskı ve mizanpaj itibarıyle *Resimli Kitap* mecmuasını örnek alırken sonrakiler, devrin en kaliteli baskı tekniğine sahip *Şehbal*'i hatırlatacak biçimde ve *Donanma Mecmuası* ünvanıyla neşredilmiştir.

Siyasal Partiler'e girmesini bir ihtiyacın giderilmesi olarak gördüğümüz diğer kuruluşlar ise II. Meşrutiyet'in ilk derneklerinden olan *Menâfi'-i Milliye Cemiyeti* ile Mütâreke devri derneklerinden *Osmanlı Teâlî Cemiyeti*'dir.

17 Aralık 1908'de kurulan Menâfi-i Milliye Cemiyeti, tipik bir *Osmanlıcı* kuruluştur. Nizamnamesinin başındaki *Karındaşlar Osmanlılar!* başlıklı hitabede, Müslüman, Hıristiyan, Musevi bütün kavimler elbirliği ile vatanın selâmeti uğrunda çalışmaya davet edilmektedir. Nizamnamenin 14. maddesinde ise cemiyetin hiçbir siyasî fırkaya mensup olmadığı vurgulanarak bundan dolayı *"cemiyet dahilinde ne siyasî ve ne de dinî taarruzata meydan verilmeyecektir"* şu cümle ile çok açık olarak ortaya konmuştur: *"Cemiyet, bilâ-tefrik-i cins ve mezhep bil-cümle Osmanlıların ittihad ve uhuvvet-i samîmanelerini rehber-i saâdet ittihaz etmiş bir hey'ettir."*[3]

Osmanlı Teâlî Cemiyeti ise çoğu asker üst düzedeki yönetici kırkdokuz kişi tarafından İstanbul'da 1921'de kurulmuştur. Kurucuların isimleri, eski alfabe sırasıyla şöyledir.[4] Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa (sadrazamlardan), İsmail Sıdkı (Adliye nazırlarından), Mirliva İsmail Paşa (Amasya Mebuslarından), Ahmed Fevzi Paşa (Erkan-ı harbiye mirlivası), Emin Paşa (topçu mirlivası), Orhan Şemseddin (Posta ve Telgraf md), Agah (maliye memuru), Basri Paşa (mirliva), Burhaneddin (Nafia Nezareti Müsteşarı), Behçet (erkân-ı harbiye miralayı), Cavid (Aydın valilerinden), Haydar Bey (Trabzon valisi), (ismi silik bir dava vekili), Halil (belediye idare meclisi başkanı), Daniş (Şurâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi md. muavini), Zeki Paşa (erkân-ı harbiye reisi), Reşid Paşa (erkân-ı harbiye mirlivalarından), Rıf'at (A'yân reislerinden), Reşad Fuad (Şûrâ-yı Devlet a'zâsından), Rıza Paşa (erkân-ı harbiye mirlivalarından), Rıza Paşa (erkân-ı harbiye mirlivalarından ve Konya valilerinden), Rahmi (Şûrâ-yı Devlet a'zâlarından), Ra'na (posta müdürlerinden), Şevki Paşa (erkân-ı harbiye mirlivalarından), Ziya Paşa (harbiye nazırlarından), Osman Rıfat Paşa (Evkaf nazırlarından), İzzet Fuad Paşa (A'yan azası), Osman Paşa (erkân-ı harp mirlivalarından), Ali Fuad Bey (miralay 8. kolordu komutanlığından emekli), Fuad Paşa (ferik, Divan-ı temyiz-i Askerî reisi), Ömer Ferid Kam (Darül-hikmeti'l islamiye azası), Mimar Kemaleddin, Bnb. Kemal (Bahriye Mektebi md. muavini), Mustafa Sâbri (Şeyhulislamlardan), Mustafa Reşid Paşa (Hariciye nazırlarından), Mehmet Ali Ayni, Mustafa Nâtık Paşa (mirlivalardan), Mümtaz (Elazığ Valilerinden), Bafralı Mustafa Nazım (Ayasofya dersiâmlarından) Murtaza (İtimad Bakkaliye Şirketi md.), Memduh (Ziraat Nezareti ticaret md. muavini), Maruf Bey (Muhacirin Müdüriyeti md. muavini), Mehmet Paşa (erkân-ı harbiye mirlivalarından), Müşir Nuri Paşa (Sultan Vahideddin'in serkurenasından), Nazif Paşa (erkân-ı harbiye mirlivası), Nesip (Ziraat Nezareti Ziraat Müdürlerinden), Miralay Naci (Karakol müfettişi).

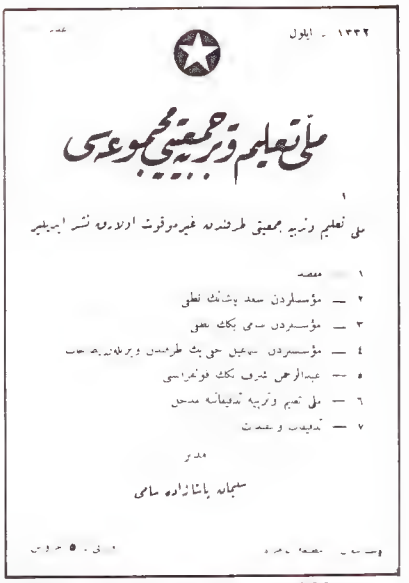

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası'nın ilk sayısı.

Osmanlı Teâli Cemiyeti, kurumlarda yapılacak yeni düzenlemelerden dolayı kadro dışı kalacak ordu ve mülkiye mensupları ile emekli ve malüllerin işsiz, idaresiz kalmalarından doğacak ictimaî buhrana meydan vermeyecek onların sosyal güçlerini artırmada, iktisadî ve ilmî teşkilat ve mesaide hükümete yardımcı olmak ve ekonomik alanda özel teşebbüse girişerek millî itibarı korumak maksadıyla teşekkül etmiştir. Cemiyetin bu gayesini gerçekleştirmek için yapacağı işler şöyle sıralanmıştır.

a. Kadro harici kalanlara iş bulmak;

b. Orman, maden, çiftlik, fabrika, imalâthane ve seyahat acentesi gibi müesseseleri işletmeye çalışmak;

c. Şimendifer, tramvay ve gaz-elektrik müesseseleri vucûde getirmek;

ç. Sun'i ormanlar ihdas etmek bataklık kurutma, nehirleri taşımacılığa müsait bir hale getirme ve sulama projeleriyle devlet-millet menfeati ve bekası için çalışmak;

d. Bütün bu müesseselerin *"Osmanlılardan mürekkep bir heyet"* tarafından idaresini temin için elemanlarını hem nazarî hem amelî olarak yetiştirmek;

e. İctimaî varlığımızı temin etmek hususunda köylüleri muhtekirlerden kurtarmak ve servetlerini muhafaza etmek üzere İstanbul'da bir tasarruf bankası ile taşrada tasarruf sandıkları kurmak.

Cemiyetin 1920'de çıkarılan *Tashih-i Rüteb Kararnamesi*[5] ile kadro harici bırakılmış veya erken emekliliğe sevkedilmiş askerî ve mülkî erkânın dayanışma arzusundan doğduğuna şüphe yoktur. 15 şubat 1919'da da İttihad ve Terakkî iktidarında takibata uğruyanların "zarar ve ziyanlarını tazmin" maksadıyla *Mağdurîn-i Siyasiye Teâvün Cemiyeti*[6] adında benzer bir teşkilât kurulmuştur. Fakat Osmanlı Teâli Cemiyetinin nizamnamesinden, bu cemiyet gibi bir ittihadcı düşmanlığı sezilmemektedir. Nitekim nizamnamesinin 3. maddesinde cemiyetin siyasetle katiyyen iştigal etmeyeceği belirtilmiştir.

Osmanlı Teali Cemiyeti, nizamnamesinde belirtilen bu amaçlarını ne derecede kadar gerçekleştirebilmiş veya bu hususta ne gibi girişimlerde bulunmuştur? Henüz elimizde bunu açıklayacak bir belge yok. Ancak cemiyetin devlet kudretinin ikiye bölündüğü buhranlı mütareke ortamında göze görünür bir faaliyette bulunamadan, Ankara'nın galip geldiği sıralarda kendiliğinden dağıldığı kabul edilebilir.

2. Böyle bir eserde tarihlerin ne kadar mühim olduğunu söylemeye gerek yok. Aynı gazete üzerinde dört ayrı takvimin kullanıldığı Türkiye'de araştırmacılar çok dikkatli olmak zorundadırlar. Tunaya'nın eserinde bu konuya gereken önemin verildiğini söylemek güçtür. Bundan dolayı fırkaların veya cemiyetlerin kuruluş vs. tarihleri genellikle bir yıllık bir hata ile verilmiştir. Bir-

kaç örnek sıralayalım:

a. *Osmanlı Demokrat Fırkası*'nın kuruluş tarihi "6 Şubat 1909 (4 Kânun-ı sâni 1325)" olarak gösteriliyor. (c.I, s.171), Burada iki hata var. Biri Rumî takvimin Martta Miladî takvimin ise Ocak (Kânun-ı sâni)'ta değiştiği nazar-ı itibare alınmamıştır. Tarih çevirmede Rûmi tarihlerin yılı miladî olarak hesap edilirken 1333'e kadar, 19 Kânun-ı evvelden itibaren, 584 yerine 585 eklenecektir. Dolayısıyla 4 Kânun-ı sâni 1325 tarihi 17 Ocak 1910'a tekabül eder. Tunaya "6 Şubat"ı niçin zikrediyor? Demek ki bir dizgi hatası da mevcut. Fırkanın kuruluşuna esas olan Rumî tarih aslında resmî ruhsat belgesinde (s.179) belirtildiği üzere, 24 Kânun-ı sâni 1325 ve Milâdi karşılığı da 6 Şubat 1910'dur. Fırkanın kuruluş tarihindeki 1 yıllık hata (1909) kitabın sonunda eklenen listelerde de (c.I, s.635) muhafaza edilmiştir.

b. 17 Nisan 1909'da teşekkül eden (c.I., s.206) *Hey'et-i Müttefika-i Osmaniyenin* bildirisi için 18 Nisan 1908 tarihli *Osmanlı* gazetesi kaynak gösteriliyor (c.I., s.172). Bu tarihin yanlışlığı, II. Meşrutiyet öncesine ait oluşuyla kolayca anlaşılabilir. Doğrusu 18 Nisan 1909'dur.

c. 31 Mart 1325'e Miladî karşılık olarak 13 Ns.1325'i göstermek (s.184) mutlak bir dizgi yanlışıdır: "13 Ns. 1909" şeklinde tashih edilecektir.

ç. *Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının* kuruluş tarihi olarak kabul edilen "Teşrin-i sâni 1325"in miladî karşılığı da "Kasım 1910" (c.I., s.209) değil Kasım 1909'dur. Nitekim bir önceki sayfada ve "Listeler" kısmında (s.634) aynı tarihi bulmaktayız.

d. *Türk derneği*'nin kuruluşunu gösteren 5 Kânûn-ı evvel 1324'i "18 Ocak 1908"(s.415) diye Miladî takvime çeviremeyiz. Ocak ayına geçildiği takdirde yıl 1909 olacaktır. Fakat burada böyle bir durum yok. Aradığımız miladî tarih, 18 Aralık 1908'dir.

e. *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*'nin resmen teşekkülü hakkında verilen tarihler (s.449) yanlıştır, 1 Şubat 1913 olarak düzeltilmelidir. Yanlışın kaynağı cemiyet nizamnamesinin *Düstûr*'daki neşridir[7] Burada sözkonusu tarih, sehven "19 Kânûn-i sâni 1329" olarak dizilmiştir. Tabiî nizamname metni verilirken (s.450), tekrarlanan bu hata da giderilmelidir. Ayrıca, 56 maddelik nizamnamenin sadece baştan 36 maddesini almak, gözetilen faydayı eksilteceği gibi kitaptaki sisteme de aykırıdır. Yani kalan son 20 madde de verilmelidir.

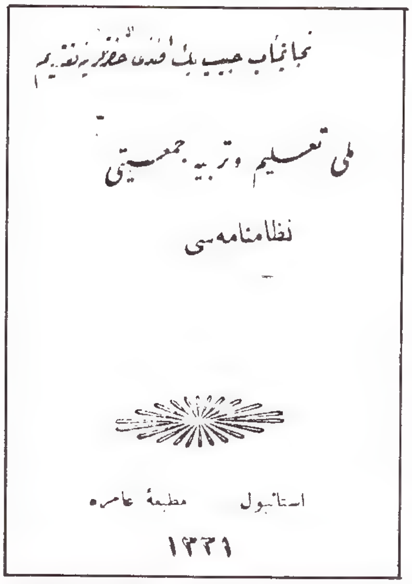

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi'nin kapağı.

f. Aynı cemiyetin kapatılış tarihi "Mayıs 1919" (s.449) değil, 2 Nisan 1919'dur. Konuyla ilgili belgenin aslında (s.456) bu tarih "1 Nisan 1335" olarak kaydedilmiştir. Fakat *Düstûr*'da[8] karar tarihi "2 Nisan 1335" şeklindedir.

Bu listeyi daha da uzatmak mümkün. Yeni basım sırasında bütün tarihlerin bizzat müellif tarafından kontrol edilmesi temennimizdir.

3. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'yle ilgili yorumlara şu noktalarda katılmıyoruz:

a. Tunaya, dernek nizamnamesini onaylayan (13 Ağustos 1914) kabine üyelerini ve padişahı cemiyetin kurucuları olarak gösterirken bu isimleri Emniyet Genel Müdürlüğü arşivinden aldığını söylüyor (s.448). Burada kaynağına dair bir şey söyleyemeyeceğimiz bir hata mevcut. Adı sıralanan şahısların birçoğu, cemiyet kurulurken iş başındaki kabinede değildir. Mesela Tunaya'nın listesinde *"Hayri Efendi (Şeyhülislam), Mehmet Sait Halim Paşa (Sadrazam ve Hariciye Nazırı)"* isim ve ünvanlarını görüyoruz. Halbuki cemiyet kurulduğu sırada (1 Şubat 1913) sadrazam Mahmut Şevket Paşa, şeyhülislâm ise Mehmed Esad Efendi'dir.

b. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti hakkındaki kabul edilemeyecek bir başka yorum da bu derneğin *"Müzaheret-i Milliye Cemiyeti"* yerine kurulduğudur. Oysa tam tersine, Müzaheret-i Milliye, Müdafaa-i Milliye makamına kaim olmak üzere kurulmak istenmiş (Haziran 1913), fakat hazırlanan nizamname padişah ve hükûmet tarafından tasdik edilmeyince, bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır.

c. Aynı cemiyetin *"Hanımlar Heyeti"*, başka bir dernek olarak değerlendirilemez. Tunaya, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kadınlar kolunu ayrı bir lendirme sonucu Cemiyet 1914'te (yan-
lendirme sonucu, emniyet 1914'te (yanlışlığı yukarda açıklanmıştı), onun bir komisyonu olan *"Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti"* ise 1913'te kurulmuş olarak gösteriliyor (s.635).

4. *Türk Gücü Derneği* (ve benzer kuruluşlar) hakkında elimizde *Zafer Toprak*'ın bir yazısından başka inceleme bulunmadığı ifade ediliyor (s.458). Bu not belki, ilgili kısmın hazırlandığı tarihlere aittir, düzeltilmesi unutulmuştur. "Türk Gücü" hakkında *Fevziye Abdullah Tansel*'in geniş bir incelemesi mevcuttur.[9] Yeni basım sırasında bu kaynaktan da istifade edilebilir.

5. *Millî Türk Cemiyeti*'yle ilgili yanlışlık ise başka bir türdendir. Bu cemiyet hem I. ciltte (s.447-448), hem II. ciltte (s.144-149) yer almıştır. Fakat yanlışın sıradan bir tertip hatası olmadığı çok açık: Not çıkarılırken kuruluş tarihi yanlışlıkla "6 Kasım 1914" diye tesbit edildiği için II. Meşrutiyet Devri cemiyetleri arasında sayılarak I. cilde alınmıştır. Mütareke devri derneklerinden olan Millî Türk Cemiyeti hakkındaki doğru bilgiler II. ciltteidir. Yani yeni basım sırasında, I. ciltteki bu bahis tamamen çıkarılmalıdır. II. ciltteki konuyla ilgili kısım da ise kurucular arasındaki bir isim 144. sayfada *"Naib Servet"*, 145. sayfada *"Nesib Servet"* olarak geçmektedir. Kanaatimizce bu isim I. ciltte (s.447) doğru okunmuştur: *Saib Servet.*

Hakkında ek bilgi sunmak istediğimiz kuruluş ise *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti*'dir. Cemiyet 17 Haziran 1917'de Tepebaşı'nda gündüz hanımlar gece erkekler için bir müsamere tertip etmiştir. Müsamere programı *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Müsameresi* adlı bir kitapcıkla ilan edilmiştir.[10] Buradan öğrendiğimize göre müsamere, dört bölümlük bir programdır:

Birinci bölüm- Canlı levhalar: Risalede, konuyla ilgili tek cümlelik açıklama şöyle: "Canlı levhaların asılları Reşad Fuad Beyefendi'nin koleksiyonundan alınmış, dekorlar bu vesaika göre tertip edilmiş, elbiseler müzelerden ve hususi koleksiyonlardan tedarik edilmiştir." Öyle anlaşılıyor ki bu bir film gösterisidir. Yahut daha zayıf bir ihtimalle orjinalini hatırlatan kostümler giydirilmiş mankenlerin sunacağı bir gösteridir. *"Canlı Levha"* olarak teslim edilecek tarihî şahsiyetler ise Sultan

Cem, İshak Efendi, Çelebi Said Paşa, Keçecizade Mehmed İzzet Molla, Haseki Sultan ve İbrahim Müteferrika'dır.

İkinci bölüm- Raks: Orkestra eşliğinde Zeybek, Konya ve Karadeniz halk dansları.

Üçüncü bölüm- Musiki: Leon Hancıyan Efendi, Neyzen Tevfik (Kolaylı), Tanburi Dürrî Bey ve Neyzen Hafız Ömer Bey'in katıldığı musiki programında Tanburî Cemil Bey, Kemanî Rıza Efendi ve Yusuf Paşa'dan çeşitli parçalar icra edilmiştir!

Dördüncü ve sonuncu bölümde Cenab Şahabeddin'in *"Körebe"* adlı piyesi temsil edilmiştir. Ünlü şair, "Körebe"siyle, cemiyetin açtığı piyes yazma yarışmasında birincilik kazanmıştır.[11]

Programı düzenleyen "Heyet-i Terbiye" azalarının isimleri ise şöyledir:

Hanımlar Heyeti: Sabiha Nuri, Nezihe Veli, Leylâ Vahîd, Suad Reşad, Mediha Süleyman, Maide Eb'ad hanımefendiler.

Erkekler Heyeti: Muhtar Halil Ethem (Eldem), Reşad Fuad, Vahîd, Celâl Es'ad (Arseven), Reşad Rıdvan, Süleyman Paşazade Sami (Süleyman Nesib) beyefendiler ve cemiyetin reisi göz doktoru Es'ad (Işık) Paşa.

Söz konusu program kitapçığında ayrıca oniki Türk edibinin Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti hakkında görüşlerini dile getiren mektupları vardır. El yazılı bu metinlerin altında şu imzaları okuyoruz: Ahmet Refik (Altınay), Cenab Şahabeddin, Hakkı Behiç (Bayiç), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Şahabeddin Süleyman, Ali Nâzîmâ, Abdullah Cevdet, Fazıl Ahmed (Aykaç), Mehmed Muhyiddin, Muslihiddin Âdil (Taylan), Nezihe Muhyiddin (Tepedelenligil) ve Nigar binti Osman.

Cevaplardan öyle anlaşılıyor ki Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi a'zası ve cemiyetin kurucularından, "Süleyman Nesib" müstearıyle meşhur şairimiz Süleyman Paşa-zade Sami (1866-28 Eylül 1917), devrin tanınmış edebiyatçılarına birer mektup göndererek cemiyet hakkındaki fikirlerini sormuş ve gelen cevaplar, el yazısı olarak kitapcığa alınmıştır. Birkaçı yazarın fotoğraflarıyla birlikte basılan bu metinlerden Rıza Tevfik'e ait olanı ilginç bulduğumuz için latin harflerine aktarıyoruz:

> "Muhterem Sami Beyefendi
>
> Millî Talim ve Terbiye Cemiyetinin nizamnamesiyle, maksad ve gayesi hakkında mülahazat-ı âcizanemi istifsâren varid olan iltifâtnamenizi kemâl-i mahzuziyetle telakkî ettim; düşünebildiğimi -emrinize imtisâlen- arz ediyorum efendim. *(Millî)* tabiri bu son zamanlarda o kadar tamim etti ki ve o dereceye mühim bir lafız oldu ki ma'nâsını tayin etmekten âcizim. Bu kelimeyi her şeye, her hale, her nevi müessesâta tatbik ediyoruz; hatta *(millî berber), (millî ticaret), (millî sinema)* bile var. Bilmem bu husûsatta milliyet nasıl olabilir; bu şeyler yedi kat yabancı olsaydı bilmem nasıl olmak lazım gelir idi? Onun için evvelâ şunu -kemâl-i hulûs ile- temenni ediyorum ki millî tabirini telakkî etmekte galîz bir yanlışlığa meydan verilmesin!. Millî edebiyat *Tevfik Fikret* gibi milletimizin mucib-i iftiharı olan bir nadire-i fıtratı hariçte bıraktı, halbuki nice yabancıları aldı. Bu işte, galîz bir hatâdır.
>
> Nizamnamenizin ikinci maddesi cemiyet-i muhteremenizin bu tabiri nasıl telakkî ettiğini tasrih eylediği için maksad-ı muazzez ve gaye-i pesendîdesinin mahiyet-i memdûhası hakkında şekk ve tereddüde meydan bırakmıyorsa da mürebbi-i ümmet vazifesini göze aldıran pek hayırlı fakat pek zor bir hayırlı işe girişen erbab-ı hamiyyetin gerek efkârı ve gerekse emzice ve temâyülâtı terbiye emri mühimminin cihet-i tatbîkiyesinde en büyük avamil-i müessire sırasında geçebileceği için ikinci derecede dahi şunu temenni ederdim ki ebnâ-yı vatanın gerek aklına gerekse vicdan-ı ahlâkîsine hitaben vaki olacak talimât ve telkînatta -mümkün olduğu kadar- geniş bir program üzre hareket edilsin ve hele terbiye-i insaniyenin terbiye-i milliyeden akdem olduğu ve onun en metin zemin-i istinâdını teşkil ettiği bir lahza nazar-ı dikkatten dûr tutulmasın!.. Binaenaleyh bugünkü âfât-ı menhûsa ilcâatıyle bütün vicdanlarda bi'z-zarûre tevellüd eden hissiyat-ı gayr-ı mütehâbbeye diğerinden ziyâde revâc ve itibâr verilmesin!.. Âheng-i insaniyet o gibi hissiyât ile devam edemez. Halbuki medeniyetin takarürü için o âhenk bir lâzıme-i esasiyedir.
>
> Ma'mâfih bu temenniyâtımın hiçbiri tahakkuk etmeyip de yalnız dördüncü maddenin ç (çim) faslında beyan olduğu üzre (mekteplerde tahsilde bulunan anasız-babasız çocuklardan muhtaç olanlara kitap, defter, elbise, ayakkabı tedarik etmek) himmetinde muvaffak olursanız bile bu memlekete pek büyük bir hayır işlemiş ve milletin hiss-i şükran ve mehemmedetine, istihkak kazanmış olursunuz.
>
> Şimdi üç cümle ile bütün maruzâtımı telhis edebilirim:
>
> Millî tabirine yanlış ma'nâ vermeyiniz. Efkâr ve hissiyatınızı ve programınızı geniş tutunuz ki terbiye-i insâniye haric kalmasın, Lâzıme-i medeniyeti bil-hassa emr-i terbiyede hiç nazar-ı dikkatten dûr tutmayınız; ve en evvel bil-fiil muavenet-i hayriye ile işe başlayınız. Kış günü kundurası olmayanlara papuç vermek, en âlî bir fikir vermekten çok iyidir ve kendisi için çok daha müfîddir. İşte efendim!.. zât-ı âlinizin bulunduğu yerde hüsn-i niyet ve bir 'amel-i hayr için beşâret olacağına inandığım içün bu değersiz mülâhazâtımı hâlisâne arz ettim. Cemiyet-i muhteremenizin hayr üzre muvaffakıyetini bütün sıdk-ı meveddetimle temenni eder ve teveccühat-ı aliyyelerinin bekasını istirham eylerim efendim.
>
> Arnavudköyü 6 Mayıs 1333
> (İmza)"

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, üyelerine tanıdığı imtiyazlar itibarıyle de ilginç bir kuruluştur. Dernek nizamnamesinin konuyla ilgili olan 8. maddesinde şöyle deniyor:

> "Cemiyet azâ-yı muhtelifesi, cemiyete duhul ile beraber âtîdeki hukuk ve imtiyazı iktisab eyler:
>
> a. A'zâ-yı mümtazenin isim ve resimleri cemiyetin taht-ı idare veya himayesinde bulunan mektep ve müesseselerde en şerefli bir mevki ve tahrir ve talik, ve isimleri cemiyetle cemiyete mensup mektep ve müesseseler tarafından icra edilecek merasim-i mahsûsada tezkâr ve takrim olunacağı gibi, cemiyete mal veya akar vasiyyet için mekâtip ve müessesât-ı mezkûrede eyyâm-ı mahsûsada mevlûd ve hatm-ı şerif kıraat ettirerek ecir ve sevabâtı ervâh-ı mübarekelerine ithâf olunacaktır.
>
> A'zâ-yı mümtazeden müstesna bir surette teberrûâtta bulunanların esâmisi, cemiyetin taht-ı idaresinde açılacak mekteplerde izafetle tefhim edilecektir.
>
> b. A'zâ-yı müessisenin isimleri bir levha-i şerefe tahrir edilecek, kezâlik cemiyete merbût mektep ve odaların en şerefli mevkiine ta-

lik olunacaktır. A'zâ-yı mümtâze ile a'zâ-yı müessiseden rahmet-i hakka intikal edenlerin evladları, cemiyet mektep ve müesseselerinde meccânen tahsil göreceklerdir.

c. A'zâ-yı mümtâze, a'zâ-yı müessise ve a'zâ-yı âmile cemiyetin neşredeceği âsârı bilâ-bedel alacak, tertip edeceği ücretli müsâmerelere bilâ-bedel iştirâk eyleyeceklerdir.

ç. A'zâ-yı muavine, âsâr ve müsâmerât için nısf-ı bedel ve ücrete tâbi tutulacaktır."

Cemiyetin kurucularından olan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), müessesenin genel sekreterlik görevini de yürütmüştür.

Derneğin basın alanındaki en mühim faaliyeti, Eylül 1332 (1916)-Şubat 1335 (1919) arasında Süleyman Paşazade Sami ve Haydar Rıfat (Yorulmaz)'ın idaresinde çıkan altı sayılık Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası'dır.

İttihatçı düşmanlığın birçoklarına âdetâ kurtuluş reçetesi gibi göründüğü Mütâreke ortamında, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti de -büyük bir ihtimalle Millî Kongre'nin toplanmasına öncülük ettiği için- İttihatçılıkla suçlanmıştır.[12] □

NÂZIM H.POLAT

[1] Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yay., I.C. 1984, XXXII + 668 s. II.c.1986, XXIV + 694 s. Esere atıfta bulunurken verilen sayfa numaraları bu baskıya aittir.

[2] Cemiyetin ilk kuruluşundaki (19 Temmuz 1909) adı, *Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti*'dir.

[3] *Osmanlı Kavm-i Necibine -Osmanlı Menâfi-i Milliye Cemiyeti Nizamname-i Umumisi*, Mahmud Bey Mat., Dersaadet, 132[illegible] (1908), s.[illegible]. Bu cemiyetle ilgili daha geniş bilgiler ihtiva eden bir etüd hazırlamaktayız.

[4] *Osmanlı Teâlî Cemiyeti Nizamname-i Esasîsi 1337*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Mat.Şrk., İst., 1337 (1921), arka kapak.

[5] 28 Ağustos 1336 (1920) tarihli *Takvim-i Vekayi* (nr. 3490) ile neşredilmiştir.

[6] Bk. Tunaya, a.g.e., c.II, s.374.

[7] Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Nizamname-i Esasîsi, *Düstûr* -tertib-i sani-, c.6, s.990-1001.

[8] Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetlerinin Feshi Hakkında Kararname, *Düstûr* -tertib-i sani-, c.11, s.183.

[9] F(evziye) A(bdullah) Tansel: Türk Gücü Derneği, Ata Üni, Ed.Fak, *Araştırma Dergisi*, sayı: 10, Fasikül: 1 (Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı), s.1-18.

[10] *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Müsameresi*, (İstanbul, 1917) 30 s.

[11] Refik Ahmet Sevengil: *Türk Tiyatrosu Tarihi V - Meşrutiyet Tiyatrosu*, Devlet Konservatuarı Yay. ME Basımevi, İstanbul, 1968, s.264; Metin And: *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu 1908-1923*, T.İş Bank Yay., Bilgi Basımevi, Ankara, 1971, s.90.

[12] Aydede (Refik Halid Karay): Yeni Bir Yavru Daha, *Alemdar* gz. 2 Şubat 1920; Bkz. İhsan Ilgar: *Mütârekede Yerli ve Yabancı Basın*, Toker Mat., Kervan Yay., (İstanbul) 1973, s.39.

"İslamiyet ve Siyaset" Kitabının Eleştirisi Üzerine

TARİH VE TOPLUM dergisinin 55. sayısında (Temmuz 1988), *İslamiyet ve Siyaset* kitabı ile ilgili olarak sayın İsmail Kara tarafından kaleme alınan eleştirinin yayınlanmasına çok sevindiğimi belirtmem gerekiyor. Kitabın temel amacı, içinde bir kaç yerde vurgulandığı gibi, bu alanda İslamcı düşünceyi savunanlar ile bir diyalog başlatmaktı. Sayın İsmail Kara gibi İslamcı düşünce alanında çok önemli yapıtlar yayınlamış bir araştırıcının oldukça uzun ve kapsamlı bir eleştiriyi kaleme alması, bana göre, bu küçük başlangıç çalışmasının önemli ölçüde amacına ulaştığını kanıtlıyor.

Sayın Kara'nın kitapla ilgili tüm eleştirilerine katılmanın söz konusu olmadığı açık ve sanıyorum bu çok doğal bir tutum. Ama bu kısa notu kaleme alırken amacımın bir polemik başlatmak olmadığını altını çizerek vurgulamak istiyorum. Sayın Kara'nın zaman ve emek harcayarak hazırladığı ve gerçekten genel olarak yararlandığım eleştirileri hakkında neler düşündüğümü ya da bir başka deyişle söz konusu eleştirilerin neleri düşündürdüğünü açıklamak gerektiği kanısındayım.

Önce dinsel harekete "gericilik-irtica" temeli üzerinden yaklaşılması ve toplum bilimcilerin "bu alandaki güvenilirlikleri" noktası üzerinde durmak istiyorum. Herhangi bir siyasal ya da toplumsal akımı, düşünceyi, "ilerici", "gerici", "tutucu" gibi makro düzeyde birtakım sıfatlarla nitelemek bir üst dil kullanımını gündeme getirmektedir. Ancak bu tür bir üst dile geçmek için gerekli alt dili ya da dilleri, birtakım bilimsel disiplinlerin sağlayacağı açıktır (sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji gibi); sözü edilen alt dilleri sağlam bir biçimde kurmadıkça üst dilin önermelerinin doğruluk derecesi düşük olacaktır. Bununla beraber, üst diller ile bunların dayandığı alt diller arasındaki ilişkinin ya da bağlantının tek taraflı ve mekanik olmadığı söylenebilmektedir. Yani bir başka deyişle, üst dilin önermeleri alt dilleri etkileyebilecektir.

Bur çerçeveden bakılınca, bir siyasi yaklaşım ya da öğreti konumunda bulunan İslami akımlar için "gerici-irtica" türü tanımlayıcı sıfatlar kullanılabileceği ve bunun bir üst dil önermesi olacağı açıktır. Halbuki özellikle günümüzde sayın Kara tarafından güvenilir bulunmayan toplum bilimciler, çok büyük bir çoğunlukla tartışma, saptama ve değerlendirmelerini alt diller düzeyinde yürütmekte: makro yargılar içeren üst bir dile sıçramamaya özen göstermektedirler. Bu bakımdan onların çalışmalarının ya da görüşlerinin güvenilir olmadığı bana göre en azından gerçekçi değildir.

Acaba sözü edilen alt dillerde İslamcı siyasi akımlar nasıl ele alınmaktadır? İslami siyasi akım olarak betimlenen olayın tek faktörlü olarak açıklanması mümkün olmayan, karmaşık bir yapıya sahip olduğu açıktır. Yani bu olaya örneğin sosyolojik, politik, uluslararası ilişkiler, sosyal-psikoloji disiplinleri açısından yaklaşmak gerekmektedir ki, karmaşık olguyla ilgili açıklamalar üretilebilsin. Öyleyse ilk yapılacak iş, İslami söylemi *(discourse)* tanımak, irdelemek ve olabildiğince ölçmek olmalıdır. Yani sosyolojik, politik, sosyal-psikolojik ya da uluslararası boyutlar için öncelike söylem üzerinde durmak gerekmektedir. Zaten görebildiğim kadarı ile toplum bilimcilerin, araştırıcıların da yaptığı budur.

Toplum bilimciler ilginç ve çekici bir sorunla karşı karşıyadır: İslami siyasi akımların Türkiye'de ve diğer Müslüman toplumlarda hızla gelişmesi. Bu olay nasıl incelenecek ve kavranacaktır? Sorunun cevabı, en azından bana göre oldukça açıktır, söyleme bakmak, "bu görüş gerçek İslam ile uyuşuyor ya da uyuşmuyor" türünden önceden saptanmış ideal tiplemeden kaçınmak gerekmektedir. Örneğin, sayın Kara'ya göre "Türk-İslam sentezi" görüşünü savunanları İslami akımlar içinde ele almamak gerekmektedir. Belki sayın Kara bu noktada tutarlı bir tartışmayı geliştirebilecek bir konumdadır, ama sözkonusu görüş kendini İslami söylem içinde ortaya koyduğundan bir araştırıcı için yapılacak başka bir şey yoktur.

Sayın Kara, eleştirisinde Türk toplumunun nasıl yoğun ve kararlı bir biçimde İslam'a yönelik olduğunu vurgulamaktadır. Benim buna bir itirazım yoktur, aksine bu husus kitapta geliştirmeye çalıştığım sorunsal ile yakından ilgili gözükmektedir. Bu sorunsalı kısaca şöyle özetlemek mümkündür: "İslam'ın sivil toplum içindeki konumu ve çoğulcu bir demokratik sistemde İslami görüşün yer alabilirliği." Nitekim kitapta esas olarak üzerinde durulan nokta budur. Türkiye'de dinin tamamen sivil topluma bırakılabilirliği ile İslamcı siyasi akımın çoğulcu demokrasi içinde yer alabilirliği gibi iki temel sorun açısından İslamcı akımlara yaklaşılmak

istenmiş ve bu çerçeve içinde İslamcı söylemin tutumları tanımlanmaya çalışılmıştır. Yurakıda sözünü ettiğim diyalogun bu doğrultular üzerine oturacağı umud edilmiştir. Ancak sayın Kara'nın uzun eleştirisi içinde bu noktalara hiç değinilmediği görülmektedir.

Eleştiri, kendi açısından haklı olarak kitaptaki yanlışlıklar üzerinde odaklaşmıştır. Kitap içindeki tartışmaların şu ya da bu ölçüde yanlışlar içermesi doğaldır. Ancak örneğin söz edildiği gibi bir teorik yanlış var mıdır? Bence yoktur, çünkü kitapta teori inşa etme girişiminde bulunulmamakta; sadece birincil önerme düzeyinde İslami söylem içinde ortaya çıkan hususların betimlemesi için çaba gösterilmiş bulunulmaktadır. Örneğin tarikatların siyasal örgüt işlevi görmesi, benim geliştirdiğim teorik bir bulgu değildir. Tarikatlar içinde yar alanlar ve tarikat yazınları bunu böyle ifade etmektedirler. Hangi tarikatın kimi desteklediği ya da MSP'ye karşı çıkan tarikatların bu çıkışı nasıl temellendirdikleri (aslında görebildiğim kadarı ile bu temellendirme son derece rasyonel ve gerçekçi bir politik çözümlemeye dayanmaktadır) Türk siyasi yaşamı üzerinde çalışanların bildiği hususlardır.

Gelelim, sayın Kara'nın sözünü ettiği diğer yanlışlara. Elbet yanlış vardır ve amaçladığımız diyalog ve tartışma ortamı, karşılıklı olarak bilgi birikimimizi geliştirecektir. Sayın Kara'nın eleştirilerinden gerçekten faydalandığımı söylemeliyim, ama bazı noktaları tam anlayamadım. Örneğin benim Mu'tezile mezhebinden söz ederken amacım, İslami diaspora içinde aklı ön plana alan ve açık uçlu, dinamik yorumlamaya olanak veren görüşlerin varlığına işaret etmekti. Yararlandığım kaynak, Ethem Ruhi Fığlalı tarafından dilimize kazandırılan W.Montgomery Watt'ın *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* oldu. Bu çalışmada Watt, Ceberiyye'den söz ederken, "Bu noktalar açıkça göstermektedir ki, hiçbir zaman Ceberiyye fırkası mevcud olmadı... Böylece Ceberiyye, el-Bağdadi ve eş-Şehristanı gibi mezhepler tarihi müelliflerinin maksatlarına uygun olarak tasnif işine yarayışlı bir tabir haline geldi" demektedir. Kuşkusuz bu konularla ilgili olarak sayın Kara ile bir tartışmaya girmem söz konusu değildir ve onun bu tür eleştirilerini şükranla kabul etmekteyim.

Sayın Kara ile belki de en zor anlaşacağımız konu, İslamcı akımlar ile 12 Eylül ilişkileridir. Aslında, bana göre altı çizilerek üzerinde durulması gereken husus, 12 Eylül yönetiminin İslamcı akımlara bakışının özgün olmadığıdır. 12 Eylül, solun her kesimini ve rengini ezdi, yok etmeye yöneldi; buna karşılık bu dönemde İslami akımlar sayın Kara'nın tezinin aksine, demokrasinin en temel kurallarının işlememesine karşın, Cumhuriyet tarihinde en demokratik dönemlerde bile görülmeyen ölçüde gelişti. Sayın Kara'nın sözünü ettiği olay ve örnekler, sanıyorum bu gerçeği değiştirmiyor.

12 Eylül yönetiminin İslamcı akımlara bakışı, Amerikalıların son yıllarda geliştirdikleri bir politikayı anımsatıyor. Prof. Huntington, Prof. Brenzinski gibi yönetime yakın akademisyenlerin fikir babalığını yaptığı yeni bir çevreleme *(greeen containment)*, ABD'nin temel politik seçmelerinden biri haline gelmiş gözüküyor. Gerek bizde 12 Eylül yönetiminin gerek Amerikalıların, İslamcı akımlara aynı araçsal *(instrumentalist)* bir temel üzerinde yaklaştıkları kanısındayım. Yanlış anlaşılmasın, İslamcı akımlardaki gelişmeyi bir komplo kuramına oturtmak gibi bir niyetim yok ve bu tür bir yaklaşımın hiç de doğru olmayacağını düşünüyorum. Ama bence çok açık gözüken, 12 Eylül-İslamcı akımların gelişmesi ilişkisini başka türlü açıklamak mümkün değil, sanıyorum. Özellikle bu konu üzerinde daha soğukkanlı ve gerçekçi bir biçimde düşünmemiz gerektiği kanısındayım.

Tartışmayı gereksiz bir biçimde uzatmanın anlamı yok, tekrar kitaba dönelim. Yukarıda da değinildi, kitap bir saptamadan hareket ediyor. Bu, İslam'ın Türk toplumunda büyük bir ağırlığı olduğu ve özellikle siyasal alanda bu ağırlığın hızla yükseldiği biçiminde tanımlanabilir. Bu saptamadan sonra bir soru soruluyor, İslamcı siyasi görüş çoğulcu bir demokraside yer alabilir mi ve bundan da önemlisi İslamcı söylem içinde böyle bir eğilim var mı? Bu temel sorudan sonra üçüncü olarak kitabın amacı ortaya çıkıyor. İslamcı akımlarla tartışmak ve diyalog aramak. Söz konusu diyalog aynı zamanda siyasi alanda mücadeleyi de içeriyor. Ancak *Tarih ve Toplum* dergisinde çıkan eleştirinin pek bu noktalara yönelmediği görülüyor.

Sayın Kara kitapta kullanılan materyalin yetersizliğinden söz ediyor. Bu noktada haklı olduğuna kuşku yok, mutlaka daha zengin materyale gereksinim var. Katılımı konusunda elimizdeki materyali zenginleştirmeye hiçbir itirazım yok, bu zorunlu bir iş sanıyorum. Bununla beraber eleştirinin tümüne bakıldığında, belirgin bir çizginin ortaya çıkığı görülüyor. Çok kısa ve genel olarak özetlemek gerekirse, sayın Kara, İslam hakkında yeterli bilgisi olmayanlar bu işi tartışmasın diyor.

Sanıyorum bu noktada ortaya önemli bir sorun çıkıyor. İslam hepimizin içinde yaşadığı toplumun düzeni ve siyasal sistemi hakkında bir düzenleme getiriyor. Farklı İslamcı gruplar, toplumsal düzenlemenin ve siyasal yapının nasıl olması gerektiği konusunda değişik öneri ve çözümler geliştirmekte; ve bunların hepsi İslamcı siyasi akımlar kategorisi içinde yer almakta. Peki bu siyasi akım kategorisini incelemek için İslamı öğrenmek ne anlama geliyor? Örneğin bizlerin önce tam bir mümin haline gelmesi mi gerekli? Yoksa bu konuları tartışmak için Tecvid, Kelam, Akaid, Tefsid, Fıkıh, Hadis gibi İslami ilimler alanını mı öğrenmemiz gerekiyor? Benim bu alanları öğrenmeye bir itirazım yok. Ama İslami siyasi akımları tartışmak için tartışıcıların "ulema" olması mı gerekli? Kuşkusuz bir belli toplum içinde yaşayan İslam uleması, çok sayıda siyasi parti olsun mu ya da bu toplumda yaşayan herkes için şu temel haklar bir biçimde güvenceye alınsın mı türünden sorulara ilişkin kararlar üretebilir, fetvalar verebilir. Ancak bunun bizim bildiğimiz anlamda bilimsel bir işlev olmadığı açıktır; geçerli toplumsal ve siyasal koşullar çerçevesinde bir siyasi çözüm söz konusu olmaktadır. Eğer bu iş ancak ulemanın (İslam'ı ve İslami ilimleri öğrenmiş olanlar) yapabileceği bir iş olsaydı Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ikisi de Şeriat'ı uygulamak iddiasında bulunan ülkelerin siyasi düzenlemeleri ve kurumları arasında pek farklılık olmazdı.

İslami siyasi akımlar Türkiye'nin yadsınamaz, yok edilemez önemli bir gerçeğidir. Bu gerçek üzerinde düşünmek, tartışmak, açıklamaya kalkışmak ve yargılamak hepimizin işidir. Kuşkusuz bu alanda yazdığım, söylediğim ya da düşündüğüm şeylerin şaşmaz doğrular olduğunu ileri süremem. Ama bilgi birikiminin, açıklayıcı kuramlara ulaşmanın başka yolu yoktur; herşey özgürce tartışılacaktır. Bilim ya da bilgilenme, bağımsız, metafizik olgular değildir; toplumsal koşullar ve gereksinmeler tarafından belirlenmektedir. İslami siyasi akım önemli bir toplumsal gerçeklik haline gelmiştir ya da içinde yaşadığımız zaman kesiti içinde ağırlığını artırmıştır. O halde hepimizin bu konuyu tartışması ve değerlendirmesi gerekmektedir. Sanıyorum, sayın Kara bu noktada herhalde bir itiraz yöneltmeyecektir. □

GENCAY ŞAYLAN

Vahit Lütfi Salcı, *Gizli Türk Halk Musıkisi ve Türk Musıkisinde Armoni Meseleleri,* Yayına Hazırlayan: Etem Ütük, Puhu Yayınları, (İstanbul, 1987), 56 s.

RUMELİ Bektaşiliğinin son temsilcilerinden olan Vahit Lütfi Salcı (1883-1950) Trakya folklorunun da yorulmak bilmez araştırıcılarındandı. Çok az bölümü gün ışığına çıkmış çalışmaları arasında Aleviliğin ve Bektaşiliğin yapısı gereği gizli olarak icra edilen oyunlar ve müzikle ilgili olanları ayrı bir önem taşır. Vaktiyle kıt imkânlarla basılmış olan bu çalışmalardan *Gizli Türk Dini Oyunları,* Anadolu Sanat Yayınları'nın çıkardığı *Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1985*'in sonunda tıpkıbasım olarak yeniden yayınlanmıştı. Kapalı olarak yapılan dini toplantılarda çalınıp söylenen müzikle ilgili çalışması da Sayın Etem Ütük'ün çabalarıyla 47 yıl sonra yeniden günyüzü gördü.

Vahit Lütfi Salcı'nın alanındaki ilk incelemelerden olan kitabı Gizli Musıkilerdeki Hususiyet ve Yürüyüş Farkları, Gizli Musıki ve Edebiyat, Gizli Halk Musıkisinde Armoni, Gizli Halk Musıkinin Hakiki Karakteri Lâdinidir ve Sonsöz bölümlerinden oluşuyor. Vahit Lütfi Salcı'nın yayınlanmamış öbür eserlerinin de yayınlanması halk kültür araştırmalarımız için ciddi birer kazanç olacaktır. □

Sadi Yaver Ataman, *Mehmet Sadi Bey,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (Ankara, 1987), VII + 223 s.

TÜRK musikisinde güfte konusu bugüne kadar ciddi olarak incelenmemiştir. Klasik dönem bestekârları divan şiirinin bir formu olan şarkının yanısıra başka formları da güfte olarak kullanmışlardı. Bu gelenek 19. ve hatta 20. yüzyıl bestekârlarınca da (Yahya Kemal, Faruk Nafiz gibi aruzla yazan şairlerin şiirleri seçilerek) sürdürülmekle birlikte 19. yüzyıl ortalarından sonra müzikle şarkı formunun öne çıkmasıyla güfte konusu yeni vecheler kazanmıştır.

Mehmet Sadi Bey (1839-1902) günümüzde neredeyse profesyonel bir uğraş durumuna gelmiş şarkı güfteciliğinin öncüsüdür. Dönemin birçok ünlü bestekârıyla dostluğu olan Mehmet Sadi Bey'in güftelerine yapılmış bestelerin bir haylisi günümüzde de okunmaktadır. Yakın akrabası Sadi Yaver Ataman bu kitapta Mehmet Sadi Bey'in hayatını, musiki çevreleriyle ilişkilerini daha çok aile hatıralarına dayanarak anlattıktan sonra onun bestelenmiş ve bestelenmemiş şiirlerini de içine alan "Gülşen-i Âsâr" adlı divanının metnini veriyor. Böylelikle 19. yüzyılın bu ünlü güfte şairini etraflıca tanımamızı sağlıyor. Ancak kitabın düzeni hayli karışık olduğu gibi divanın yayınında da transkripsiyona ve imlâya özen gösterilmediği dikkati çekiyor. Ayrıca 174-176. sayfalardaki Mehmet Sadi Bey'in resmi biyografisinde geçen Hicri tarihler Rumi tarih sanıldığından yanlarına konan Miladi karşılıklar (ölüm tarihi de dahil) bütünüyle yanlıştır. □

Bülent Alaner, *Osmanlı İmparatorluğu'dan Günümüze Belgelerle Müzik Yayıncılığı (1876-1986),* (Ankara, 1986), 96 s.

KİTAP, Türkiye'deki Müzikoloji araştırmacılarının ihmal ettiği alanlardan biri olan nota yayıncılığını ele alıyor. Batı notasının ancak 19. yüzyılda girdiği ülkemizde nota yayıncılığını başlatan Hacı Emin Efendi'den Devlet konservatuarı'na uzanan 110 yıllık dönemde nota yayınlamış 22 kuruluşu tanıtan kitabın son bölümünde de günümüzdeki nota yazım tekniği üzerinde kısaca duruluyor.

Sayın Bülent Alaner sunuş yazısında bizde nota yayıncılığı konusunda daha önce yapılmış olan çalışmaların dağınık bir biçimde kaldığından söz etmekle birlikte bunlara ilişkin herhangi bir bilgi vermediğinden neleri gördüğünü ya da görmediğini bilememekteyiz. Ancak kitabın muhtevasından Gültekin Oransay'ın daha önce konunun belli bir yönüne eğilen "Türkiye'de Defter ve Dergi Biçiminde Fasıl Yayınları" (*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: XXII, 1978) adlı makalesini görmediği anlaşılmaktadır. Eğer görmüş olsaydı İsmet Süleyman, Mahzen-i Esrar-ı Musıki, Âyine-i Musıki, Osmanlı Musıki Dosyası, Leon Karagöz, Terakki-i Musıki Dershanesi, İsmail Fenni Ertuğrul, Marmara Matbaası ve Zeynelâbidin Cambüş'ün nota yayınlarını da zikretmesi gerekirdi.

Türk ve Batı müziği alanındaki nota yayıncılarının katoloğu konusunda bir başlangıç çalışması olan kitap hemen göze çarpan eksikliklerine rağmen alanında yayınlanmış ilk kitap olması bakımından dikkat çekicidir. □

Yılmaz Öztuna, *Türk Musıkisi-Teknik ve Tarih,* Türk Petrol Vakfı Lâle Mecmuası Yayını, (İstanbul, 1987), 118 s.

TÜRK musıkisi ile ilgili birçok yayını bulunan Yılmaz Öztuna bu son kitabında Türk musıkisinin teknik özelliklerine ve tarihi gelişimine ilişkin toplu bilgiler veriyor, değerlendirmeler yapıyor. Türk musıkisine ilgi duyanların (biraz da teknik bilgisi olanların) rahatlıkla okuyabilecekleri kitabın ilk bölümü (Teknik) perdeler, ses sistemi, aralıklar, değiştirme işaretleri, dörtlüler ve beşliler, makamlar, usuller, şekiller, sazlar ve çok seslilik alt bölümlerinden oluşuyor. İkinci bölümü (Tarih) alt bölümleriyse Türk musıkisi tarihinde usul, Türk musıkisinin yayılışı ve tesirleri, Türklerde nota yazısı, Türk musıkisi öğretimi tarihi, 13. asırdan önce Türk Musıkisi, 13. asırda Türk musikisi, 14. asrın Türk musıkisi, 15. asrın ilk yarısında Türk musıkisi, 15. asrın ikinci yarısında Türk musıkisi,. 16. asırda Türk musıkisi, 17. asırda Türk musıkisi, 18. asırda Türk musıkisi, 19. asırda Türk musıkisi, 20. asırda Türk musıkisi başlıklarını taşıyor. Alt bölüm başlıklarından anlaşılacağı gibi kitap ansiklopedik bir nitelik taşımaktadır.

Yazar daha önce Türk musıkisinin tarihi gelişimini klasik, neoklasik, romantik gibi devrelere ayırırken bu defa yüzyıllara bölerek anlatmış, bu sıfatları yalnızca bestekârları nitelerken kullanmıştır. Kitap, yazarın her yüzyılın başında yer alan edebiyatta ve öbür güzel sanatlarda o yüzyıldaki gelişmeleri özetleyen bölümlerdeki (özellikle 19. ve 20. yüzyıla ilişkin) indî görüşleri bir yana bırakılacak olursa Türk musıkisini tanımak isteyecekler için yararlı bir kılavuz niteliğindedir. □

NURİ AKBAYAR

Altı cilt çıktı

(4 Ocak 1987-19 Haziran 1988)

Başka hiçbir yayın organında
çıkmayan...
Sınırın ötesindeki haberler...

Gizli belgeler, raporlar
İncelemeler...

Kitaplığınıza koyun
Yalnız sizin değil, ileride
Çocuklarınızın
Torunlarınızın
Başvuru kaynağı olsun...

Cilt Fiyatı: Yurtiçi 15.000 TL.
Yurtdışı 20 DM

İsteme adresi:
Babıali Cad. Başmusahip Sok.
Talas Han No: 16 Kat: 4
CAĞALOĞLU/İSTANBUL

Ödeme:
Yurtiçi; Kamil Arslantürkoğlu
149322 nolu posta çeki hesabı

Yurtdışı; I. Soner/Postgirokonto
6082 79-205 Postgiroamt:
Hamburg

SELANİK VİLAYETİ

MUSEVİ KADIN

Selânikli Musevi hanımların sokak giyiminde, kalın ve koyu renk başörtüsünün üstüne, boncuk işlemeli beyaz bir "avlu" (havlu) bağlanması etnik bir gelenekmiş. Önü açık bırakılan manto, göğsü çiçek motifleriyle bezeli rop (kalın kumaş fistan) ve potinler ise Avrupa modalarından izler taşıyor.

BULGAR KADIN

Saçları torbalayan başörtüsünün uçları çene altına sarılmış. Saçlık denen ve alna yayılan ince kordelâ örgüsü ulusal bir formdur. Yünden kırmızı veya siyah manto, açık renk entari ve kemerden ayak bileğine inen puanlı önlük. Pirlepe panayırına, kentli Bulgar bayanlar bu görünümle katılmaktaydılar.

MÜSLÜMAN HANIM

Bu çok kapalı sokak kostümü İstanbul hanımlarının dekolteleştirdiği giyimin aslıdır. Yaşmak, peçeye ihtiyaç duyurmayacak biçimde yüzü örtmüş. Yerleri süpüren ferace tam bir örtünme öğesi. Altındaki büründük gömleklerin dantelli manşetleri, kısa entarinin önü, hanımlara özgü mest ve pabuç ancak görülebiliyor.